

Të damkosurit e Ballkanit

Shqiptarët dhe Kosova

Žigosani Balkana

Albanci i Kosovo

The Branded of the Balkans

The Albanians and Kosovo

Shkëlzen Gashi

adm
admovere

Të damkosurit e Ballkanit

Shqiptarët dhe Kosova

në tekstet alternative gjithëballkanike të historisë

Mikut tim të shtrenjtë, Bekim Lumit,
njohuritë e të cilit për historinë e
shqiptarëve më mahnisin.
Vërejtjet, këshillat e sugjerimet e
tij për këtë publikim më munguan
shumë e do të më mungojnë edhe
për publikimet e ardhshme.

botues:

ADMOVEERE
(drejtësia transicionale |
edukimi | paqendërtimi)
admovere.org/

Fotografia në kopertinë, e bërë nga agjencia franceze Agence Rol në nëntor të vitit 1912, mban shënimin: «ushtarët serbë duke korrigtuar kryengritësit dhe keqbërësit në Prishtinë».

në bashkëpunim me:

New Perspektiva
new-perspektiva.com/

hulumtimi dhe botimi u përkrahën nga:

Swiss Federal Department of Foreign Affairs
FDFA

autor:

Shkëlzen Gashi

Pikëpamjet e shprehura në këtë publikim nuk pasqyrojnë domosdo ato të Konfederatës Zvicerane, të përfaqësuar nga Departamenti Federal Zviceran i Punëve të Jashtme, që vepron nëpërmjet Ambasadës së Zvicrës në Prishtinë, si donator i këtij projekti.

recensent:

Joanna Hanson

redaktor gjuhësor:

Gazmend Bërlajolli

kopertina dhe faqosja:

Jetë Dobranja

shtypi:

Night Design

shtator 2020

Prishtinë

tirazhi

200 copë

Përmbajtja

Hyrje	1
Perandoria Osmane	3
Kombet dhe shtetet në Europën Juglindore	15
Luftërat Ballkanike	25
Lufta e Dytë Botërore	34
Lufta e Ftohtë (1944-1990)	35
Luftërat, ndarjet, integrimi (1990-2008)	48
Përfundime	59

Hyrje

Themeluesit e OJQ-së «Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe» (CDRSEE) me seli në Selanik, arritën në përfundimin se pajtimi afatgjatë në Ballkan është i mundshëm vetëm nëse do të ndryshonte mënyra se si lënda shkollore e historisë mësohet në rajonin tonë. Për këtë qëllim, më 1999 inicuan projektin e tyre më të rëndësishëm, të titulluar «Joint History Project» (Projekti i Historisë së Përbashkët), në mënyrë që mesimdhënësve të historisë në Ballkan t'u ofronin materiale që përmbanin shumë këndvështrime për të njëjtën ngjarje. Projekti synonte jo vetëm të rishikonte mesimdhënien etnocentrike të historisë, por edhe t'i nxiste mendimin kritik e debatin, ta promovonte diversitetin e t'i pranonte si vuajtjet ashtu edhe arritjet e përbashkëta të popujve ballkanikë.

CDRSEE angazhoi historianë nga i gjithë rajoni dhe projekti rezultoi me hartimin e gjashtë vëllimeve, duke nisur me historinë mesjetare të Ballkanit për të ardhë në ditët e sotme. Vëllimet titullohen 1. Perandoria Osmane; 2. Kombet dhe Shtetet në Europën Juglindore; 3. Luftërat Ballkanike; 4. Lufta e Dytë Botërore; 5. Lufta e Ftohtë (1944-1990), si dhe 6. Luftërat, Ndarjet dhe Integrimi (1990-2008).

Gjatë hartimit të këtyre teksteve, CDRSEE mbajti marrëdhënie të afërta pune me të gjitha ministritë e arsimit në rajon dhe gëzoi mbështetjen nga gjithsej 25 donatorë ndërkombëtarë, duke përfshirë BE-në. Të gjashtë vëllimet u përkthyen nga origjinali anglisht në dhjetë gjuhë (nëntë ballkanike dhe japonisht) u promovuan në shumë prej kryeqyteteve rajonale, përfshirë edhe Prishtinën më 2018.

Ky publikim vë nën objektiv mënyrën si paraqitëshqiptarët në përgjithësi në tri vëllimet e para të këtij projekti, dhe si paraqiten në veçanti shqiptarët në Kosovë në tri vëllimet e fundit. Shqyrton si janë paraqitur ngjarjet e rëndësishme historike të shqiptarëve dhe cilat nga ngjarjet e rëndësishme nuk janë paraqitur fare. Po ashtu, diskuton si është dashur të paraqiteshin, duke marrë për bazë autorë ndërkombëtarë

si Noel Malcolm, Oliver Schmitt, Peter Bartl, e të tjerë që trajtojnë zhvillimet dhe ngjarjet në Kosovë në periudha të ndryshme historike.

Falënderoj të gjithë ata që kontribuan në forma e faza të ndryshme për këtë raport. Në radhë të parë donatorin, Ambasadën e Zvicrës, me theks të veçantë Sekretarin e Parë z. Vincent Hug; pastaj organizatën «New Perspektiva», posaçërisht znj. Joanna Hanson. Po ashtu, falënderoj nga zemra për komentet, këshillat, sugjerimet e rekomandimet me shumë vlerë edhe Florent Rizvanollin, Gazmend Bërlajollin dhe Joanna Hanson, të cilët nuk mbajnë kurrfarë përgjegjësie për gabimet eventuale në këtë publikim. Falënderoj shumë Gazmend Bërlajollin për redaktimin gjuhësor dhe përkthimin në gjuhën angleze; Florent Rizvanollin për përkthimin në gjuhën serbe; Jeta Dobranjën për dizajnin dhe faqosjen, si dhe Krenar Bashën për shtypin.

Perandoria Osmane

Periudha osmane në vendet e rajonit ballkanik u mësohet nxënësve kryesisht nga këndvështrimi etnocentrik, me informata të pasistemuara e paragjykime, dhe me vlerësime për vetë perandorinë si faktor «prapambeturie» ose «përparimi». Në hyrjen e vëllimit që ngërthen këtë periudhë, botuesit shprehen se synojnë t'i përfshijnë bashkë përplasjet dhe bashkëjetesat, ngaqë sundimi osman kishte njohur konflikte e mizori, por edhe negociata e bashkëpunime të të nënshtruarve me sundimtarët për privilegje kolektive e individuale.

Ky vëllim prej pesë kapitujsh hapet me shekullin 14 dhe përfundon me shekullin 19, i cili nuk e shënon fundin e kësaj perandorie, por fillet e lëvizjeve kombëtare që çuan në krijimin e shteteve të pavarura ballkanike në shekujt 19 dhe 20, tema këto që trajtohen në vëllimin vijues.

Kapitulli i parë «Zgjerimi territorial osman në Europën Juglindore» flet për fazat e para të shtetit osman, për rënien dhe pushtimin e Konstantinopojës, për pushtimin osman të gadishullit ballkanik dhe për ndryshimet e popullsisë dhe të fesë. Faqet kushtuar fazave të para të shtetit osman dhe pushtimit të Konstantinopojës kuptohet se nuk përmbajnë asgjë për shqiptarët, por çuditërisht nuk ka asgjë për shqiptarët as në faqet për ndryshimet e popullsisë e të fesë.

Është krejt e habitshme që pjesa kushtuar pushtimit osman të gadishullit ballkanik nuk jep asgjë mbi Betejën e Kosovës, që u zhvillua më 28 qershor 1389 në Fushë Kosovë, afër Prishtinës, ku u ndeshën ushtria osmane, e udhëhequr nga Sulltan Murati, dhe koalicioni ballkanik

i udhëhequr nga Mbreti Lazar. Ajo figuron krejt telegrafikisht vetëm te tabela kronologjike 12-faqëshe në fillim të këtij libri, në të cilën paraqiten ngjarjet më të rëndësishme të Perandorisë Osmane në periudhën 1300-1800, ku shkruhet: «1389 – beteja e parë e Kosovës; Osmanët mposhtin koalicionin ballkanik të udhëhequr nga Princi sërb Lazar; Sër-

bia bëhet haraçpagues i Shtetit Osman».¹

Pra, askund në gjithë vëllimin nuk vihet në pah pjesëmarrja e shqiptarëve në këtë betejë përkrah popujve të tjerë ballkanikë, e as mundësia – duke marrë parasysh ndikimin e vendosur osman në disa pjesë të Shqipërisë – që disa shqiptarë, e madje edhe disa sërbë, të kenë qenë të përfshirë në betejë në anën e osmanëve.²

Te pushtimi osman i gadishullit ballkanik figuron vetëm një sqarim i shkurtër për pronarët e krishterë të timareve në Shqipëri, ku thuhet se «... osmanët për ta siguruar bashkëpunimin me fisnikët vendas, i bënë ata vasalë, ndonjëherë duke u kërkuar që t'i dërgonin bijtë si pengje në oborrin e Sulltanit (siç

ishte rasti i të famshmit Skënderbe, i njohur me emrin Gjergj Kastrioti, bir i Gjon Kastriotit, prijës i Shqipërisë së Mesme)».³ Në gjithë vëllimin, Skënderbeu përmendet vetëm edhe një herë tjetër, në tabelën kronologjike, ku shkruhet: «1443 – fillon fushata hungareze në Ballkan; shqiptarët, të udhëhequr nga Skënderbeu, organizojnë kryengritje

1 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaç (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 26.

2 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 62-64.

3 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaç (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 27.

të suksesshme»,⁴ por nuk specifikohet kundër kujt.

Paraqitja kaq e përciptë ta krijon përshtypjen se shqiptarët, përkatësisht fisnikët e tyre, ishin vetëm vasalë të osmanëve. Përshtypjen ta përforcon sidomos mosparaqitja e kryengritjeve të shqiptarëve kundër Perandorisë Osmane në periudhën 1443-1468, të cilat nuk ishin të vetmet, por që falë figurës karizmatike të udhëheqësit të tyre, Skënderbeut, ishin më të fortat e krishterëve të Ballkanit.⁵ Këto kryengritje, megjithëse zhvilloheshin në një territor të vogël dhe kryesisht malor, ishin të jashtëzakonshme në përmasa, ngaqë kishin përballë perandorinë më të madhe të kohës, por edhe për shkak të vasalitetit të Skënderbeut karshi shteteve italiane.⁶ Ky vëllim do të duhej madje t'i jepte motivet e vërteta të kryengritjeve të udhëhequra nga Skënderbeu, që kryesisht ishin fetare dhe pronësore, ndërsa pas vrasjes së babait të tij me urdhër të Sulltanit, edhe hakmarrëse.⁷

Në vijim të kësaj, vëllimi nuk e paraqet fare as besëlidhjen ushtarake të njohur si Kuvendi i Lezhës (i mbajtur në Lezhë më 2 mars 1444 me qëllim për të kundërshtuar Perandorinë Osmane), me pjesëmarrje sundimtarësh edhe prej etnive të tjera (siç ishte familja Crnojević), ku

—

Nuk paraqitet asnjë kryengritje e shqiptarëve, e as përleshja mes forcave osmane dhe atyre austriake më 1689, në të cilën shqiptarët në anën e forcave austriake udhëhiqeshin nga Pjetër Bogdani, e në anën e forcave osmane nga Mahmut Mahmutbegolli. Për këtë përleshje jepet një pasazh për mizoritë e forcave osmane, por ndaj sërbeve, e asgjë për krimet osmane ndaj shqiptarëve

4 Ibid, faqe 42.

5 Schmitt, Oliver. Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit. Tiranë: K&B, 2012, faqe 59-62.

6 Ibid.

7 Ibid.

secili pjesëtar i saj ruante mëvetësinë e plotë, e Skënderbeu ishte vetëm i pari në mesin e të parëve dhe jo sundimtar i ndonjë shteti shqiptar.⁸ Po ashtu, për të treguar bashkëpunimin në mes të popujve të Ballkanit, në vëllim do të ishte mirë që mes tjerash të figuronin telegrafikisht edhe të dhëna se flamuri që ngrii Skënderbeu kishte shqiponjën e Bizantit ose se babai i Skënderbeut ishte martuar me Vojsavën nga familja e madhe fisnike Branković.⁹

Duhet shtuar se kapitulli i parë mes pushtimeve osmane të gadishullit jep edhe shkoqitje rreth shkatërrimeve në Slloveni, banorëve të Beogradit të zënë robër, robërve të krishterë në Bosnjë, por asgjë rreth shqiptarëve.¹⁰ Ç'është e drejta, figuron një fragment për rënien e Novobërdës së Kosovës më 1455, nga libri me memoare «Historia ose kronika turke» i autorit Konstantin Mihailović, të lindur afër Novobërdës, por në të flitet për deportime, vrasje e rrëmbime të të rinjve sërbë,¹¹ por sërish asgjë për shqiptarët.

Kapitulli i dytë «Institucionet e Perandorisë Osmane», përmban një fragment nga historiani turk Halil Inalcik, të titulluar «Lutfi Pasha kujton karrierën që nga koha kur u rekrutua me anë të sistemit të devshirmes», me të dhëna biografike për këtë vezir të madh, ku për Shqipërinë jepet vetëm fraza «ishte lindur në Shqipëri».¹² Devshirme ishte një metodë sistematike e rekrutimit me forcë të djemve të vegjël, e zhvilluar gjatë shekujve 15-16: zakonisht merrnin nga një fëmijë në çdo dyzet shtëpi, e dërgonin në Stamboll, ku ia ndërronin fenë, i mësonin turqishten dhe e stërvisinin për ushtar.¹³ Në fshatrat e krishtera devshirme nuk ishte popullore, prandaj më 1565 në Shqipëri kishte shpërthyer një

8 Bartl, Peter. Shqipëria nga Mesjeta deri sot. Prizren: Drita, 1999, faqe 45.

9 Schmitt, Oliver. Skënderbeu. Tiranë: K&B, 2009, faqet 37-42.

10 Murgescu, Bogdan and Halil Bertkay (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqet 43-45.

11 Ibid, faqe 43.

12 Ibid, faqe 57.

13 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqet 95-96.

kryengritje kundër saj, që nuk përmendet në këtë vëllim, e as e dhëna se kishte vise, si Novobërda, të liruara nga detyra për devshirme, çka konsiderohej privilegj i posaçëm.¹⁴

Vëllimi nuk shënon kurrkund as se shqiptarët çmoheshin veçanërisht nga mbledhësit e devshirmes për shkak të qëndrueshmërisë fizike dhe zotësive luftarake, as se shumë shqiptarë arrinin të bëheshin pushtetarë në pozitat më të larta shtetërore, në shpërputhje me numrin e tyre si popullsi. Nuk përmendet askund se dy kryevezirë të shekullit 15, Ahmet Pasha e Daut Pasha, ishin me prejardhje shqiptare, e numri i përgjithshëm i kryevezirëve shqiptarë në historinë e Perandorisë Osmane, duke përfshirë edhe shumë shqiptarë të Kosovës, arrinte në 42, ndërkaq nga 92 vezirët e mëdhenj që qeverisën nga shekulli 15 e deri në shekullin 17, me prejardhje shqiptare ishin 25, e me prejardhje turke 19.¹⁵

Kapitulli i tretë «Institucionet, bashkësitë dhe ritet fetare» nuk jep asgjë për shqiptarët. Këtu, e madje edhe në kaptullin e parë, do të mund të paraqitej përhapja e islamit ndër shqiptarë, duke i theksuar faktorët që e ndikuan, si presioni nëpërmjet taksës për tokë, që e paguanin vetëm të krishterët, pastaj marrja e dërgimi i djemve të krishterë në Stamboll, por edhe arsyet e tjera si: interesi ekonomik, ngaqë lehtësoheshin taksat; mundësitë e karrierës; statusi, përkatësisht prestigji, që rezultoi me vrull më të hovshëm të islamizimit në qytete; pastaj numri më i ulët i priftërinjve

Nuk përmendet se shumë shqiptarë arritën të bëheshin pushtetarë në pozitat më të larta shtetërore, në shpërputhje me numrin e tyre si popullsi: vetëm kryevezirë shqiptarë në historinë e Perandorisë Osmane ishin 42

14 Ibid.

15 Ibid.

katolikë shqiptarë sesa gjatë sundimit mesjetar sërb.¹⁶

Ndryshe nga ç'bëhet me vendet e tjera të prezentuara në këtë vëllim, nuk figuron as edhe një objektet i ndërtuar në hapësirat e banuara me shqiptarë gjatë periudhës së sundimit gati pesëshekullor osman, siç janë: objektet për ritet fetare (xhamitë, mesxhidet, tyrbet,

teqetë); objektet arsimore (medresetë e bibliotekat); dhe objektet e tjera (hama-met, urat e gurit, krojet publike, shtëpitë e banimit, kullat e sahatit, shatërvanet, hanet, çarshitë, etj.).

Nuk figuron asnjë objekt fetar i ndërtuar gjatë periudhës së sundimit gati pesëshekullor osman. Nuk ka asgjë për familjet feudale shqiptare në Shqipëri e në Kosovë dhe nuk paraqiten askund shkrimtarët me prejardhje shqiptare që shkruanin në gjuhë orientale

Kapitulli i katërt «Ndarjet shoqërore dhe jeta e përditshme», fillon me nënkapitullin e titulluar «Elitat dhe populli i thjeshtë», ku përmes fotografive portretohen tipat shoqërorë osmanë. Nga 20 fotografi dhe piktura, shqiptarët prezantohen me dy: e para, pikturë nga Jean-Baptiste Hilaire (1809) titullohet 'Ushtarë në Shqipëri' dhe shoqërohet me një tekst që i shpjegon levendët, ushtarët me pagesë të Perandorisë Osmane, të

cilët, siç thuhet aty, ndonjëherë bashkoheshin me ushtritë armike dhe i plaçkisnin provincat osmane.¹⁷ E dyta është piktura «Një ajan i shquar - Ali Pasha i Janinës» nga Louis Dupre (1819), teksti përfundit të cilës flet për ajanët, njerëzit e pasur që nëpërmjet fajdeve dhe tregtisë grumbullonin pasuri të mëdha, krijojnë ushtri private dhe fitonin kontrollin politik në provinca.¹⁸ Pra, shqiptarët këtu paraqiten vetëm

16 Schmitt, Oliver. Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit. Tiranë: K&B, 2012, faqet 120-127

17 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 88.

18 Ibid, faqe 94.

si ushtarë me pagesë që u bashkoheshin edhe ushtrive armike për t'i plaçkitur provincat osmane, si dhe si njerëz të pasuruar përmes fajdeve, që krijonin ushtri private për kontroll politik në provinca.

Nuk jepet asgjë për familjen Janina që e themeloi Pashallëkun e Janinës, e as për familjet feudale shqiptare si ajo Bushati, që e themeloi Pashallëkun e Shkodrës. Po ashtu, nuk përmenden familjet sikur familja feudale Begolli në Pejë, Kryeziu në Gjakovë, Rrotlla në Prizren (familja Rrotlla e kishte sunduar Prizrenin prej vitit 1770 e deri më 1836 dhe kishte ndërtuar e rindërtuar një mori ndërtesash publike), Gjinolli në Prishtinë e Gjilan (familja Gjinolli ishte aq e fuqishme në fillim të shekullit 19, sa pjesëtarët e saj ishin quajtur «sundimtarë të dytë» të Kosovës pas Sulltanit).¹⁹

Duhet pasur parasysh se pushtimi osman i hapësirave shqiptare nuk mund të krahasohet me pasojat e pushtimit të vendeve të tjera të Ballkanit, sidomos të Bullgarisë e të Sërbisë. Kjo ngaqë shqiptarët para pushtimit osman nuk kishin organizim kishtar, as traditë shtetërore, as art e letërsi që do të mund të quhej shqiptare. Dinastët shqiptarë para pushtimit osman lëshonin dokumente në gjuhët greke, latine e sllave, dhe asnjë dokument të vetëm në shqip.²⁰

E vetmja e dhënë lidhur me kulturën e shqiptarëve jepet në tabelën kronologjike në fillim të vëllimit: «1555 -Libri i parë i botuar në gjuhën shqipe: Meshari (Libri i Shërbesave), nga Dom Gjon Buzuku (botuar në Itali)»,²¹ por nuk ka asgjë për shkrimtarët e pastajmë, si Pjetër Budi, Frang Bardhi e Pjetër Bogdani. Po ashtu, nuk paraqiten askund shkrimtarët me prejardhje shqiptare që shkruanin në gjuhë orientale, si Suzi nga Prizreni, Mesih nga Prishtina, Jahja Dukagjini, Koçi Beu, e me radhë.

19 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 175.

20 Kaleshi, Hasan. Ardhja e turqve në Ballkan dhe përhapja e Islamit, shkaqet themelore të vazhdimësisë etnike të shqiptarëve. Prishtinë: Koha Ditore, 11 korrik 2015, faqe 22.

21 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 31.

«Jeta në fshat», nënkapitulli i dytë i kapitullit katër, përmban një pasazh korrekt nga libri «Travels in Albania and other provinces of Turkey in 1809 and 1810» të autorit Lord Broughton mbi ushqimin dhe pijet në Shqipëri, një fotografi me enterier dhomë të kohës në Arbanas, si dhe disa pasazhe tjera nga vepra «Pictures from the Balkans» të autorit John Fraser, për rrugët që ishin siç i kishte lënë natyra dhe romakët, e që turqit nuk kishin bërë asgjë për t'i përmirësuar ato, si dhe për vështirësitë e letërkëmbimit në Shqipëri.

Nënkapitulli i tretë «Jeta në qytet» paraqet fragmente të autorëve të ndryshëm mbi jetën në disa prej qyteteve të rajonit. Dominon paraqitja e jetës në qytetin e Beogradit, sipas përshkrimeve të autorit Evliya Çelebi, por nuk ka asgjë për jetën e shqiptarëve në qytete.

Nënkapitulli i katërt «Jeta pranë kufijve të ndryshëm» jep një fragment të shkurtër, të shkruar rreth vitit 1900, me titullin «Ndikimi i të krishterëve të myslimanët shqiptarë», ku thuhet se «Fqinjët e krishterë e ndikojnë shqiptarin mysliman: ai pi verë dhe e ka shumë për zemër birrën – arrita të gjeja birrë në shishe nga Mynihu – dhe ai bën be në Shën Mërinë».²²

Te nënkapitulli i fundit «Vështrime nga jeta e grave» është një fragment i shkurtër e skandaloz për gratë shqiptare, marrë nga libri i njejtë i Broughton, ku ato paraqiten të paarsimuar, e që nuk flasin gjuhë tjetër përveç amtare. Për më shumë, sipas këtij teksti shqiptarët lëre që nuk kanë ndjeshmëri pasionante ndaj grave, por edhe ndjejnë përbuzjeje e neveri ndaj tyre, i konsiderojnë dhe i përdorin ato si bagëti, i detyrojnë të punojnë dhe shpesh i ndëshkojnë me goditje. Është e çuditshme që autorët e këtij vëllimi vendosin ta përfshijnë një fragment të tillë denigrues dhe vetëm për shqiptarët e jo edhe për popujt e tjerë të Ballkanit, duke krijuar kështu përshtypjen se kjo mënyrë e trajtimit të grave ishte ekskluzivisht shqiptare. Ndoshta ia vlen ta sjellim të plotë këtë fragment:

²² Ibid, faqe 111.

«Nuk ma ka qejfi fort të flas për moralin e shqiptarëve. Gratë e tyre, që janë pothuajse të gjitha të paarsimuara dhe nuk flasin gjuhë tjetër përveç amtare, konsiderohen si bagëtia e tyre dhe përdoren si të tilla (por duke qenë të llojit më sipëror), detyrohen të punojnë dhe shpesh ndëshkohen me goditje. Ç'është e drejta, ata ndejnë njëfarë përbuzjeje e madje neverie ndaj femrave të veta dhe në asnjërin nga prirjet e rralla që shfaqin nuk ka asgjë që të mund t'i ngjasonte asaj që e quajmë ndjeshmëri pasionante. Megjithatë, të gjithë ata që munden, martohen, meqë martesë është tregues i kamjes dhe meqë duan të kenë skllave në shtëpi. Për më tej, mbasi në shumicën e viseve të vendit femrat nuk janë as për së afërmi në numër sa gjinia tjetër, nusja shpeshherë nuk i sjell hise burrit, por mashkulli i sjell gruas së vet dhe detyrohet t'i tubojë paraprakisht rreth një mijë grosh në dashtë që të martohet».²³

Kapitulli i pestë dhe i fundit «Aspekte të krizës» ngërthen gjithsej tre nënkapituj. Dy të parët, «Fatkeqësitë natyrore» dhe «Kriza politike në Stamboll», nuk japin asgjë për shqiptarët. Nënkapitulli i tretë «Luftërat, kryengritjet dhe trazirat në popull», përmend kryengritje të disa popujve të tjerë ballkanikë, por asnjë të shqiptarëve, për të cilët figuron vetëm një fragment i titulluar «Mungesa e sigurisë gjatë udhëtimit në Shqipëri».

Çuditërisht, askund nuk përmendet as përlëshja mes forcave osmane dhe atyre austriake në vjeshtë të vitit 1689, në të cilën shqiptarë pati nga të dyja anët; në forcat austriake, të udhëhequra nga Enea Piccolomini, shqiptarëve u printe argjipeshkvi katolik shqiptar Pjetër

Shqiptarët portretohen vetëm si ushtarë me pagesë që u bashkoheshin ushtrive armike për t'i plaçkitur provincat osmane, si njerëz që bënin pasuri përmes fajdeve, që kishin krijuar ushtri private për kontroll politik në provinca

23 Ibid, faqe 111.

Bogdani, ndërkaq te forcat osmane u printe shqiptari Mahmut Mahmut-begolli, pashai i Pejës që numëronte rreth 10 mijë ushtarë shqiptarë e sërbë.²⁴ Në këtë kohë, kryevezir osman ishte Mehmet Kyprly, pjesëtar i një dinastie të fuqishme shqiptare në shërbimet publike të Perandorisë Osmane, i cili nuk përmendet askund në këtë vëllim.²⁵

Shqiptarët prezentohen si njerëz që nuk dinin ç'ishte dashuria dhe i përbuznin e madje neveriteshin nga gratë, dhe martoheshin sa për ta pasur një skllave në shtëpi. Gratë e shqiptarëve paraqiten si të paarsimuar, që nuk flisnin asnjë gjuhë përveç të tyres, që përdoreshin si bagëti, të detyruara të punonin, e që ndëshkohshien shpesh me goditje

Në të vërtetë, në këtë vëllim nuk anashkalohet tërësisht kjo përleshje mes forcave austriake e osmane, sepse jepet një pasazh i titulluar «Sërbët largohen nga frika e përndjekjeve osmane (1690) – dëshmia e Atanasije Djakon Srbín-it», i cili flet për masakrat e forcave osmane ndaj sërbëve në Beograd e rrethinë. Për më shumë, poshtë këtij pasazhi jepen sqarime nga redaksia mbi bashkëpunimin e sërbëve me austriakët në vitet 1688-89, ripushtimin osman të Beogradit dhe arratisjen e sërbëve për në territoret e kontrolluara nga austriakët.²⁶ Madje edhe te kronologjia e botuar në fillim, thuhet se ripushtimin osman më 1690 e pason një shkallë e lartë e shpërnguljeve të sërbëve nga Serbia dhe Kosova.²⁷

Në gjysmën e parë të shekullit 19 Perandoria Osmane filloi zbatimin e një morie reformash në ushtri (pezullimi i njësisive të jeniçerëve, pezullimi i sistemit të vjetruar të timareve, dërgimi i oficerëve për stërvitje në

24 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 143.

25 Ibid.

26 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaý (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 120.

27 Ibid, faqe 33.

Francë, mbajtja e uniformave të stilit perëndimor, e me radhë), të cilat u shoqëruan me reforma në arsim, duke zhvilluar sistem shkollor shtetëror e duke shpallë të drejta të barabarta për jomuslimanët.²⁸ Për shkak të këtyre reformave shpërthyen një sërë kryengritjesh të shqiptarëve, të cilat nuk ishin për autonomi e çlirim kombëtar, por kundër rekrutimit, uniformave të stilit perëndimor, taksave të reja, çarmatosjes së popullatës, e me radhë.²⁹ Në këtë vëllim mungojnë këto kryengritje.

Përmbledhje

Vëllimi nuk i paraqet konfliktet e përplasjet e shqiptarëve me Perandorinë Osmane. Fjala vjen, nuk vihet në pah askund pjesëmarrja e shqiptarëve në Betejën e Kosovës të vitit 1389 përkrah popujve të tjerë ballkanikë, e as mundësia që disa shqiptarë të kenë marrë pjesë në anën e osmanëve. Veç kësaj, nuk figurojnë asnjëra prej kryengritjeve shqiptare kundër Perandorisë Osmane në periudhën 1443-1468, të udhëhequra nga Gjergj Kastrioti Skënderbeu, as Kuvendi i Lezhës, as të dhëna të tjera të rëndësishme nga historia shqiptare.

Ndonëse përmendet metoda sistematike e rekrutimit me dhunë të djemve të vegjël, e njohur si devshirme, nuk thuhet askund se më 1565 në Shqipëri kishte shpërthyer një kryengritje kundër saj. Dhe, megjithëse paraqiten disa kryengritje të disa popujve ballkanikë, nuk jepet asnjë e shqiptarëve, e as përlëshja mes forcave osmane dhe atyre austriake më 1689, në të cilën shqiptarë kishte në të dy taborët: të forcave austriake nën udhëheqjen e Pjetër Bogdanit, dhe të forcave osmane nën udhëheqjen e Mahmut Mahmutbegollit. Për më shumë, për këtë përlëshje jepet një pasazh për mizoritë e forcave osmane, por ndaj sërbeve, përfshirë emigrimin e sërbeve nga Kosova, por në gjithë vëllimin nuk ka asgjë për krimet osmane ndaj shqiptarëve. Toponimi 'Kosovë' figuron gjithsej pesë herë në krejt librin, prej të cilave tri herë

28 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 181.

29 Ibid, faqe 185.

në kontekstin sërb, dy herë në kontekstin e luftës osmano-hungareze më 1448 (Beteja e Dytë e Kosovës) dhe asnjëherë në kontekstin shqiptar.

Kur trajtohet detyrimi i devshirmes, askund nuk sqarohet se kishte vise, si Novobërda, të liruara prej tij, gjë që konsiderohej privilegj i posaçëm. Nuk përmendet as se shqiptarët çmoheshin shumë nga mbledhësit e devshirmes për shkak të qëndrueshmërisë fizike dhe zotësive luftarake, e as se shumë shqiptarë arritën të bëheshin pushtetarë në pozitat më të larta shtetërore, në shpërputhje me numrin e tyre si popullsia: vetëm kryevezirë shqiptarë në historinë e Perandorisë Osmane ishin 42.

Më tej, nuk prezantohet fare përhapja e islamit ndër shqiptarë dhe, ndryshe nga ç'veprohet me vendet e tjera, nuk figuron asnjë objekt fetar i ndërtuar gjatë periudhës së sundimit gati pesëshekullor osman. Nuk ka asgjë për familjet feudale shqiptare në Shqipëri e në Kosovë dhe nuk paraqiten askund shkrimtarët me prejardhje shqiptare që shkruanin në gjuhë orientale.

Ç'është më e keqja, ky vëllim shqiptarët i portreton vetëm si ushtarë me pagesë që u bashkoheshin ushtrive armike për t'i plaçkitur provincat osmane, si njerëz që bënin pasuri përmes fajdeve, që kishin krijuar ushtri private për kontroll politik në provinca, që nuk dinin ç'ishte dashuria dhe i përbuznin e madje neveriteshin nga gratë, dhe martoheshin sa për ta pasur një skllave në shtëpi. Gratë e shqiptarëve paraqiten si të paarsimuara, që nuk flisnin asnjë gjuhë përveç të tyre, që përdorëshin si bagëti, të detyruara të punonin, e që ndëshkoheshin shpesh me goditje.

Kombet dhe shtetet në Evropën Juglindore

Vëllimi «Kombet dhe Shtetet në Evropën Juglindore», i ndarë në katër kapituj, përqendrohet kryesisht në shekullin 19, ndonëse përfshin edhe burime historike të shekullit 18 për ngritjen e lëvizjeve kombëtare në rajon, e edhe të shekullit 20 për lindjen e shteteve kombëtare dhe për zhvillimet e reja në marrëdhëniet ndërmjet kombeve e shteteve. Në fokus të këtij vëllimi, thuhet në hyrje, janë krijimi i shteteve kombëtare, çështjet e ndërtimit të kombeve, ideologjitë kombëtare dhe konfliktet e ushqyera prej nacionalizmave. Meqë në rajon, shumica e popujve mësojnë më shumë për kombin e vet, duke shpërfillur ose duke marrë informacion të njëanshëm për fqinjët, botuesit shprehen se kanë synuar të mbushin zbrazëtinë në njohuritë që kanë këta popuj për njëri-tjetrin.

Në botimin e parë të këtij vëllimi, kapitulli i parë «Formimi i shteteve kombëtare: synimet kundrejt arritjeve» me rreth 40 njësi gjithsej, përmban një poezi të shkurtër në shqip, të shkruar në kohën e Kongresit të Berlinit (1878) që thotë: «Ju lutem, shikoni mirë, ju për Shqipëri. Mos e bëni copa-copa, sikur s'ka njeri. S'jemi grekër, as bullgarë, as prej Malit të Zi. Jemi vetëm shqipëtarë dhe duam liri...».³⁰ Përveç saj, figuron edhe një fragment fare i shkurtër nga një artikull i Jeronim

30 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessa-Ioniki: CDRSEE, 2009, faqe 42.

de Radës, i vitit 1886, në mbështetje të një shteti të veçantë shqiptar: «Një shtet më vete dhe për vete, ku të mblidhen njerëzit e një gjaku, ashtu si në një shtëpi, ku mblidhen njerëzit e një familjeje».³¹ Prej këtu kalohet te viti 1912: paraqiten fragmente nga një raport i ambasadorit britanik në Perandorinë Osmane, që flet mbi përpjekjet e shqiptarëve për ta siguruar shtetin vetjak, dhe jepet vetëm një gravurë e kohës për shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë.³²

Informacioni është i njëanshëm dhe nuk arrin të mbushë zbrazëtinë për njohuritë e nxënësve të rajonit mbi lëvizjen kombëtare shqiptare dhe mënyrën si është krijuar shteti shqiptar. Për më shumë, informacioni i dhënë mund t'i përforcoj paragjykimet që

popuj e rajonit mund t'i kenë për shqiptarët, sepse lëvizja kombëtare shqiptare nuk mund të prezentohet vetëm me një poezi të shkurtë nga koha e Kongresit të Berlinit e me një fragment po ashtu të shkurtë e të parëndësishëm, si argumentim në mbështetje të një shteti të veçantë shqiptar.

Botimi i dytë i këtij vëllimi, më 2012, por vetëm në versionin shqip e jo edhe në anglisht a në gjuhët e rajonit, te ky kapitull shton: një memorandum i shqiptarëve kundër Paqes së Shën Stefanit (1878), që parashihte zgjerimin e Sërbisë dhe të Malit të Zi në territoret

e banuara me shqiptarë; dy nota proteste të shqiptarëve nga vise të ndryshme drejtuar Kongresit të Berlinit (1878), në të cilat kërkohet ndihmë për t'i ndalur mizoritë e forcave sërbe, malazeze, bullgare e

Askund nuk theksohet se *synimi* kryesor i Rilindjes Kombëtare Shqiptare ishte një shtet që do të përfshinte të gjitha hapësirat e banuara me shqiptarë, e *arritja* e saj ishte një shtet me më pak se gjysmën e hapësirave të banuara me shqiptarë.

31 Ibid, faqe 46.

32 Ibid, faqe 49-50.

ruse ndaj popullsisë vendase; një dokument i vitit 1880 që përmban kërkesat e Komitetit Qendror të Lidhjes së Prizrenit dërguar Sulltanit.³³ Këto plotësime janë të mira, por nuk ndihmojnë për të kuptuar mënyrën se si u krijua shteti shqiptar.

Do të duhej një prezentim më i denjë i Rilindjes Kombëtare Shqiptare, e cila nis në vitet '30 të shekullit 19 dhe përfundon më 1912, me shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë. Meqë vetë titulli i kapitullit është «Formimi i shteteve kombëtare: synimet kundrejt arritjeve», do të duhej vënë në pah se synimi i Rilindjes Kombëtare Shqiptare ishte një shtet që do t'i përfshinte të gjitha hapësirat e banuara me shqiptarë, ndërsa arritja e Rilindjes Kombëtare Shqiptare ishte një shtet me më pak se gjysmën e hapësirave të banuara prej shqiptarëve.

Sa i takon Lidhjes së Prizrenit, këtu janë botuar vetëm disa kërkesa të vitit 1880 dërguar Sulltanit, e kryesorja është ajo për emërimin e një personi të vetëm që do t'i qeveriste të gjitha viset shqiptare, e t'i mbronte ato nga armiqtë e huaj, por vetëm në botimin e dytë të këtij vëllimi më 2012 dhe vetëm në versionin shqip, e jo edhe në versionet në anglisht e në gjuhët e rajonit. Prezentimi i këtillë krijon përshtypje të gabuar mbi raportet mes shqiptarëve dhe Perandorisë Osmane. Do të duhej fillimisht të jepeshin pjesët thelbësore të dokumentit të parë që nxjerr Lidhja e Prizrenit, të quajtur Kararname ose Akti i Vendimeve, miratuar më 18 qershor 1878, neni 1 i të cilit thotë se Lidhja e Prizrenit do ta kundërshtojë çdo qeveri, përveç asaj të Perandorisë Osmane, dhe neni 2 shton se «...do t'i mbrojnë të drejtat perandorake të personit të papërlëshëm të madhërisë së Tij Sulltanit, sundimtarit tonë».³⁴ I njëjti dokument më tej i referohet shariatit, për sa i takon mbrojtjes së jetës, të pasurisë dhe të nderit të shokëve besnikë të besimit jomusliman. Pra, do të duhej përmendë fillimisht bashkëpunimi mes Lidhjes së Prizrenit dhe

33 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Kombet dhe shtetet në Europën Juglindore*. Cetinë: CDRSEE dhe CDE, 2012, faqet 45, 46 dhe 51.

34 Belegu, Xhafer. *Lidhja e Prizrenit dhe veprimet e saj*. Tiranë: Kristo Luarasi, 1939.

Ndonëse mëtohet se ndër qëllimet e këtij vëllimi është që t'i paraqesë pakënaqësitë ndaj regjimeve të ndryshme perandorake, nuk përmenden askund kryengritjet e shqiptarëve gjatë tri dekadave të fundit të sundimit të Perandorisë Osmane.

Qeverisë së Perandorisë Osmane, sepse në fillim Lidhja e gëzonte simpatinë prej pushtetit osman dhe prandaj as nuk pati kurrfarë pengesash për formimin e saj.

Po ashtu, duhet sqaruar se vetëm një vit e pak pas themelimit të Lidhjes së Prizrenit, në një mbledhje të mbajtur në Prizren në tetor 1879, Lidhja miratoi programin e autonomisë, kurse pas gati tre vjetësh, në një tubim të madh po në Prizren, shpalli se do të angazhohej për pavarësinë e plotë, çka përforcon vendosmërinë e Perandorisë Osmane që ta shtypte, duke i burgosë e vra udhëheqësit kryesorë të saj.³⁵ Asgjë nga këto saktësime

nuk figuron kund në këtë vëllim. Pas shtypjes së dhunshme të Lidhjes së Prizrenit nga Perandoria Osmane, gjatë tri dekadave në vijim pasuan kryengritje të ndryshme në Kosovë, të gjitha lokale e jetëshkurtra,³⁶ por ky vëllim nuk përmend asnjërën prej tyre, ndonëse thuhet shprehimisht se njëri prej qëllimeve të kapitullit është t'i paraqesë pakënaqësitë ndaj regjimeve të ndryshme perandorake.³⁷ Në fund, meqë kapitulli synon t'i paraqesë format e përpjekjeve për ndërtimin e kombit dhe rezultatin e tyre, në vend të gravurës së kohës për shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë, duke qenë hapësira e kufizuar, do të ishte më e udhës të përfshihej e plotë shpallja e pavarësisë më 1912, në vetvete tekst i shkurtër.

Në vend të njëres prej dy notave të protestës dërguar Kongresit

35 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqet 217-238.

36 Ibid, faqet 239-263.

37 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 25.

të Berlinit, përmbajtësisht pothuajse të njëjta, ia vlen të futen të dhëna për dëbimin masiv prej Sërbisë të shqiptarëve muslimanë nga trevat e Sanxhakut të Nishit më 1877-1878. Sipas historianit Noel Malcolm, numri i muhaxhirëve (refugjatëve) të ardhur në territorin e Kosovës nga këto vise del të jetë rreth 50 mijë.³⁸ Ky dëbim i shqiptarëve muslimanë nga këto treva dhe vendosja e tyre në territorin e tanishëm të Kosovës patën ndikuar në ashpërsimin e raporteve mes shqiptarëve muslimanë dhe sërbëve ortodoksë në Kosovë. Për këtë arsye, por edhe prej amullisë së përgjithshme, administratës së dobët, jetesës më të mirë në Sërbi në periudhën 1878-1912, sipas Malcolm-it, rreth 60 mijë sërbë qenë shpërngulur nga Kosova.³⁹

Në fund të këtij kapitulli, sa i takon krijimit të shtetit të Kosovës, janë prezentuar pikat thelbësore të Deklaratës së Pavarësisë së Kosovës më 2008 dhe Vendimi i Kuvendit të Sërbisë për anulimin e saj.⁴⁰ Pas këtyre dokumenteve, jepet një përmbledhje objektive mbi procesin politik në Kosovë që nga paslufta (1999) e deri te Deklarata e Pavarësisë (2008),⁴¹ por mungojnë elementet thelbësore të Vendimit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë të vitit 2010, sipas të cilit Deklarata e Pavarësisë së Kosovës është në përputhje me të drejtën ndërkombëtare.⁴²

Mungojnë të dhënat për dëbimin masiv të shqiptarëve prej Sërbisë nga trevat e Sanxhakut të Nishit më 1877-1878 si dhe për shpërnguljen e sërbëve nga Kosova për në Sërbi në periudhën 1878-1912.

38 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 229.

39 Ibid, faqe 230.

40 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 58-59.

41 Ibid, faqet 59-60.

42 Për vendimin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë, shih: <https://www.icj-cij.org/en/case/141>

Kapitulli i dytë «Organizimi i shtetit kombëtar», ndahet në pesë nënkapituj: «Aspekte të përgjithshme të organizimit të shtetit», «Nën-shtetësia», «Kombet dhe Kishat», «Infrastruktura e shteteve kombëtare» dhe «Ndërtimi i kombit». Katër të parët nuk përmbajnë asgjë për shqiptarët. Në nënkapitullin e parë këtu do të mund të figuronin elementet qendrore të kushtetutave të para të Shqipërisë e të Kosovës, duke ndjekur modelin e përdorur për vendet e tjera të rajonit.⁴³ Edhe nënkapitulli mbi nënshtetësinë, siç ka vepruar me vendet e tjera, do të mund t'i përfshinte përkufizimet e nënshtetësisë sipas kushtetutave të Shqipërisë e të Kosovës. Është e habitshme që nënkapitujt tre e katër nuk japin asgjë mbi marrëdhëniet e kombit shqiptar me kishat, ashtu siç veprohet me vendet e tjera në këtë vëllim, a mbi infrastrukturën në Shqipëri e në Kosovë.

Në nënkapitullin «Ndërtimi i kombit», sa i takon rëndësisë së gjuhës në zhvillimin e kombit, figurojnë veç dy fjali nga dokumenti themeltar i «Shoqërisë së të Shtypurit Shkronja Shqip» (1879): «Të gjitha kombet e arsimuara kanë qenë qytetëruar me shkrime në gjuhën e tyre. Çdo komb që nuk shkruan gjuhën e vet dhe nuk ka vepra në gjuhën e tij është në errësirë dhe barbari».⁴⁴ Kaq. Të paktën të jepej e dhëna që Naum Vexhillarxhi kishte hartuar alfabetin shqip më 1825, e më 1844 abetaren e parë në shqip. Këtu mungojnë të dhëna relevante për zhvillimet gjuhësore të shekullit 20, si: Komisia Letrare e Shkodrës e vitit 1916, ku vendoset e folmja e Elbasanit si variant zyrtar gjuhësor, e sidomos: Kongresi i Drejtshkrimit, që mbahet në Tiranë më 1972, ku merr

43 Në botimin e dytë, por vetëm në versionin shqip dhe jo edhe në versionet në anglisht e në gjuhët e rajonit, janë shtuar fragmente nga Kushtetutat e Jugosllavisë e të Kosovës të vitit 1974. Është shtuar edhe autonomia e Kosovës në bazë të Kushtetutës së Sërbisë të vitit 1990, por plotësimi është çorientues, duke qenë se mungojnë fragmentet nga amandamentet kushtetuese të Sërbisë më 1989 me të cilat suprimohej autonomia e gjerë e Kosovës, e bazuar në Kushtetutën e vitit 1974. Veç tyre, mungojnë fragmentet nga Kushtetuta e Kosovës, e miratuar më 7 shtator 1990, ndonëse e papranuar ndërkombëtarisht.

44 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 84.

trajtën përfundimtare standardi gjuhësor i bazuar në dialektin tosk, i pranuar si i tillë edhe nga shqiptarët në Kosovë e në ish-Jugosllavi.⁴⁵

Ky nënkapitull e sjell të plotë një letër shumë interesante (1897) të gazetarit Faik Konica drejtuar Ministrit të Jashtëm të Autro-Hungarisë, Agenor Goluhovski, në të cilën ia shtjellon planin për «zhvillimin e një ndjenje kombëtare shqiptare, për t'i bërë shqiptarët të vetëdijshëm për dallimin thelbësor që kanë me turqit».⁴⁶ Për këtë qëllim, Konica kërkonte mbështetje financiare për të botuar gazetën 'Albania' dhe disa broshura, por edhe për të hapur shkolla në gjuhën shqipe e për të formuar shoqata.⁴⁷

Më tutje në këtë nënkapitull jepet një fragment i vlefshëm nga vizioni i Mbretit të Shqiptarëve, Zogu I, që flet mbi rëndësinë e shërbimit të detyrueshëm ushtarak për ndërtimin e kombit (1928) meqë shqiptarët gjithmonë i kishin drejtuar sytë tek i pari i fisit, ose tek beu, si autoritetet më të larta, e se duhet të mësonin të ishin nënshkretas të shtetit.⁴⁸

Nënkaptulli i parë «Ç'është kombi?» i kapitullit të tretë «Ideologjitë kombëtare» nuk ka asgjë për shqiptarët e për Kosovën, ndërkaq

Prezentohen objektivisht pikat thelbësore të dokumenteve që lidhen me Pavarësinë e Kosovës më 2008, por mungojnë elementet thelbësore të Vendimit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë të vitit 2010, se Deklarata e Pavarësisë së Kosovës është në përputhje me të drejtën ndërkombëtare

45 Byron, Janet. Selection among Alternates in Language Standardization: The Case of Albanian. The Hague: Mouton, 1976.

46 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 85.

47 Ibid, faqe 85.

48 Ibid, faqe 87. Në fund, jepen edhe disa inserte nga Kanunit të Lekë Dukagjinit për besën dhe gjakmarrjen, por vetëm në versionin shqip, e jo edhe në versionet në anglisht e në gjuhët e rajonit.

nënkapitulli i dytë, «Vetidentifikimi kombëtar», përmban një fragment korrekt mbi qenësinë shqiptare prej një artikulli të Pashko Vasës të vitit 1879,⁴⁹ duke ndjekur kështu modelin e ofruar me fragmente shkrimesh nga personalitete të rëndësishme kombëtare për pothuajse të gjitha vendet e rajonit. Edhe nënkaptulli vijues «Simbolet kombëtare» jep një shkëputje nga një fjalim i Fan Stilian Nolit që flet për domethënien e flamurit shqiptar, që ishte ai i Skënderbeut, por i harruar për katër shekuj

e gjysmë, derisa e rigjeti Faik Konica në biografinë e Marin Barletit.⁵⁰ Në këtë nënkaptull prezantohen edhe flamuri shqiptar, te seksioni i flamujve, dhe teksti i himnit kombëtar shqiptar, te seksioni i himneve kombëtare. Nënkaptulli i fundit «Mitologjitë kombëtare» jep një shpjegim të shkurtër nga një historian bashkëkohor shqiptar mbi origjinën e stemës shqiptare, që «e ka burimin te simboli heraldik i heroit tonë kombëtar Gjergj Kastrioti Skënderbeu».⁵¹ Por, kapitullit i mungojnë fragmente nga ndonjë shkrim i ndonjë personaliteti të Kosovës për qenësinë e Kosovës, shpjegime për domethënien e

Mungon edhe ndonjë fragment shkrimi i ndonjë personaliteti të Kosovës për qenësinë e Kosovës, shpjegimet për domethënien e flamurit të Kosovës, vetë flamuri i Kosovës, të dhënat për himnin e Kosovës e për origjinën e stemës së saj

flamurit të Kosovës, vetë flamuri i Kosovës, të dhëna për himnin e Kosovës, diçka për origjinën e stemës së Kosovës, e kështu me radhë.

Në asnjërin prej tre nënkaptujve të kapitullit të katërt dhe të fundit «Nacionalizmat në konflikt» nuk ka asgjë për shqiptarët a Kosovën. Te nënkaptulli i dytë «Konfliktet konkrete» figuron teksti i Memorandumit të Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Serbisë i vitit 1986, në të

49 Ibid, faqe 93.

50 Ibid, faqe 97.

51 Ibid, faqe 108.

cilin Kosova përmendet tërthorazi, kur thuhet: «Krahinat autonome duhet të bëhen pjesë integrale e vërtetë e Republikës së Serbisë».⁵² I njëjti nënkaptull, sa u takon konflikteve në ish-Jugosllavi, sjell të dhëna veç për konfliktin ndërmjet Serbisë e Kroacisë dhe asgjë për atë mes Serbisë e Kosovës. Nënkaptulli «Kapërcimi i nacionalizmit?» prezenton kryesisht pjesë nga marrëveshjet e nënshkruara ndërmjet palëve në konflikt, mirëpo te rasti Kosovë-Serbi nuk ka asgjë, ndërkohë që ndoshta do të duhej të kishte pjesë nga Marrëveshja e Kumanovës, e nënshkruar më 9 qershor 1999 mes NATO-s e RFJ-së, çka shënon përfundimin e konfliktit të armatosur në Kosovë.

Përmbledhje

Informatat e prezentuara në kapitullin e parë të këtij vëllimi për lëvizjen kombëtare shqiptare dhe mënyrën se si u krijua shteti shqiptar janë të njëanshme dhe nuk arrijnë t'i mbushin zbrazëtitë në njohuritë e popujve të rajonit për popullin shqiptar. Rilindja Kombëtare Shqiptare, që nis në vitet '30 të shekullit 19 dhe përfundon në vitin 1912 kur shpallet Pavarësia e Shqipërisë, nuk prezentohet në mënyrë të denjë. Botimi i dytë ka disa plotësime – në versionin shqip e jo edhe në anglisht e në gjuhët e rajonit – por këto nuk janë të mjaftueshme për ta kuptuar mënyrën se si u krijua shteti shqiptar. Askund në këtë vëllim nuk theksohet se synimi kryesor i Rilindjes Kombëtare Shqiptare ishte një shtet që do të përfshinte të gjitha hapësirat e banuara me shqiptarë, e arritja e saj ishte një shtet me më pak se gjysmën e hapësirave të banuara me shqiptarë.

Sa u takon raporteve të shqiptarëve me Perandorinë Osmane, sidomos gjatë periudhës së Lidhjes së Prizrenit, figurojnë disi vetëm momentet e bashkëpunimit, por as këto nuk pasqyrohen drejt. Për më tej, ndonëse mëtohet se ndër qëllimet e këtij vëllimi është që t'i paraqesë pakënaqësitë ndaj regjimeve të ndryshme perandorake, nuk përmenden askund kryengritjet e shqiptarëve gjatë tri dekadave të fundit të sundimit

52 Ibid, faqet 119-120.

të Perandorisë Osmane. Njëllonj, mungojnë të dhënat për dëbimin masiv të shqiptarëve prej Sërbisë nga trevat e Sanxhakut të Nishit më 1877-1878 si dhe për shpërnguljen e sërbëve nga Kosova për në Sërbi në periudhën 1878-1912. Ndonëse vëllimi synon të paraqesë format e përpjekjeve për ndërtimin e kombit dhe rezultatin e tyre, shpallja e pavarësisë së Shqipërisë prezantohet vetëm me një gravurë të kohës.

Prezantohen objektivistik pikat thelbësore të dokumenteve që lidhen me Pavarësinë e Kosovës më 2008 dhe përmbledhet drejt procesi politik në Kosovë që nga paslufta e deri te shpallja e Pavarësisë. Megjithatë, mungojnë elementet thelbësore të Vendimit të Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë të vitit 2010, që shpall se Deklarata e Pavarësisë së Kosovës është në përputhje me të drejtën ndërkombëtare. Mungon edhe ndonjë fragment shkrimi i ndonjë personaliteti të Kosovës për qenësinë e Kosovës, shpjegimet për domethënien e flamurit të Kosovës, vetë flamuri i Kosovës, të dhënat për himnin e Kosovës e për origjinën e stemës së saj.

Kapitulli i dytë «Organizimi i shtetit kombëtar», i paraqet shqiptarët objektivistik, por kapitulli i tretë «Organizimi i shtetit kombëtar», në katër nga pesë nënkapitujt nuk ka asgjë për shqiptarët. Botimi i dytë, por vetëm në versionin shqip e jo edhe në anglisht a në gjuhët e rajonit, në një nënkapitull sjell disa plotësime, por të pamjaftueshme e nganjëherë çorientuese. «Ndërtimi i kombit», nënkapitulli i fundit i këtij kapitulli, e prezantonte tejet zbehtë rëndësinë e gjuhës për zhvillimin e kombit shqiptar; i mungojnë të dhënat relevante për zhvillimet gjuhësore gjatë shekullit 20, ndërsa planin për organizimin e lëvizjes kombëtare shqiptare e paraqet në mënyrë korrekte. Kapitulli i katërt dhe i fundit «Nacionalizmat në konflikt», në asnjërin prej tre nënkapitujve nuk ka gjë për shqiptarët dhe Kosovën.

Luftërat Ballkanike

Vëllimi, i ndarë në pesë kapituj, trajton luftërat ballkanike të viteve 1912-13 me qëllim që ta ndryshojë mënyrën tradicionale të paraqitjes së tyre si ngjarje kryesisht politike. Ideja prapa këtij vëllimi është që të prezentohen aspekte të ndryshme të luftërave, pra jo vetëm beteja, fitore e humbje, por edhe vuajtje e marrëdhënie mes njerëzish të zakonshëm. Kjo sepse këto luftëra kanë njohur veprime mizore e krime, por edhe akte humanizmi e solidariteti. Që në hyrje të vëllimit, botuesit sqarojnë se publikimi i materialeve të vendeve të rajonit ndihmon për të kuptuar këndvështrime të ndryshme lidhur për proceset historike dhe rrymat brenda shoqërive që përkufizohen si 'homogjene'.

Kapitulli i parë «Ekonomia dhe shoqëria», i ndarë në tre nënkapituj, hedh një vështrim të përgjithshëm në shoqëritë e rajonit para luftërave ballkanike, duke vënë në dukje ndryshimet me shoqëritë e vendeve të ndryshme europiane të kohës. Nënkapitulli «Popullsia», që trajton ndryshimet demografike e shoqërore dhe pasojat e lindura prej tyre, si dhe nënkapitulli «Kultura», që shtjellon ndryshimet kulturore e teknologjike me ndikim të ndjeshëm në jetën e njerëzve, nuk përmbajnë absolutisht asgjë për shqiptarët. Ndërkaq, nënkapitulli «Ekonomia», që paraqet zhvillimin ekonomik, duke e dokumentuar në aspekte të ndryshme (buxhetet e shteteve, marrëdhëniet tregtare, bujqësia, industria dhe ndërtimi i hekurudhave), të vetmen gjë për shqiptarët i ka

dy fotografi⁵³ mbi mjetet e transportit në Shqipërinë e shekullit 20.⁵⁴

Kapitulli i dytë «Politikat», po ashtu i ndarë në tre nënkapituj, ofron burime për të kuptuar shumanshmërinë e faktorëve politikë dhe ideologjikë që i çuan popujt e Ballkanit në luftë kundër njëri-tjetrit. I gjithë nënkapitulli i parë «Ideologjitë paraprijëse», sa u përket shqiptarëve sjell vetëm një karikaturë të vitit 1913, e botuar kjo në gazetën «Dielli» me mbititullin «Çporruni prej meje egërsira gjakpirëse»,⁵⁵ në të cilën Shqipëria portretizohet si grua e armatosur që mbron Shkodrën nga Mali i Zi (majmuni), Janinën nga Greqia (tigr) dhe këmbët i ka të lidhura nga Sërbia (gjarpri).⁵⁶ Nënkapitulli i dytë «Çështja Lindore» nuk i përmend fare shqiptarët, ndërsa nënkapitulli i tretë dhe i fundit «Pritja dhe shpallja e luftës» veçon dy fragmente nga dy gazeta që botoheshin në shqip jashtë vendit, njëra në Boston e tjetra në Sofje, e që shprehin qëndrime të ndryshme ndaj Luftës së Parë Ballkanike. Thelbi i artikullit në gazetën «Dielli» të Bostonit është se «interesi i Shqipërisë është bashkimi i plotë me Turqinë, kundër vendeve të Ballkanit»,⁵⁷ ndërkaq ai i artikullit në gazetën «Liri e Shqipërisë» të Sofjes është se «kombi shqiptar nuk duhet të bashkohet me Turqinë, por të ngrejë zërin dhe t'i kërkojë të drejtat e tij te Fuqitë e Mëdha». ⁵⁸ Paraqitja e këtyre dy artikujve

53 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 31.

54 Në botimin e dytë të këtij libri më 2012, por vetëm në versionin shqip, e jo edhe në versionet në anglisht dhe në gjuhët e rajonit, në këtë nënkapitull janë shtuar: një fotografi nga një ditë e zakonshme në tregun e Prishtinës në fund të shekullit 19 dhe një fragment nga libri i Edith Durham «Bregja e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe shqiptarët», ku përshkruhet në mënyrë të jashtëzakonshme pazari i Prizrenit në vitin 1909.

55 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 47.

56 Në botimin e dytë të këtij libri më 2012, por vetëm në versionin shqip e jo edhe në versionet në anglisht dhe në gjuhët e vendeve të rajonit, në këtë nënkapitull është shtuar teksti integral i 14 pikave të Hasan Prishtinës.

57 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 57-8.

58 Ibid, faqe 58.

është shumë e vlefshme, sepse ndihmon për t'i kuptuar këndvështrimet e ndryshme brenda shoqërisë shqiptare të kohës.

Kapitulli i tretë «Shoqëritë gjatë luftës» synon të paraqesë në mënyrë të baraspeshuar jetën e ushtarëve e të civilëve të kombësive të ndryshme në front e në prapavijë, duke sjellë këndvështrime të kundërta me njëri-tjetrin, për t'i çmitizuar rrëfimet kombëtare heroike. Sidoqoftë, nënkapitulli i parë «Frontet e Luftës» paraqet vetëm këndvështrimin serb, duke përshkruar fitoren e ushtrisë serbe ndaj asaj turke në Kumanovë, sipas një inserti nga libri «Balkanski rat u slici i reči», në të cilin kjo fitore prezentohet si «provë e aftësisë së oficerëve serbë dhe e guximit të pashoq të ushtarëve serbë, mendimi kryesor i të cilëve ishte Hakmarrje për Kosovën!».⁵⁹ Në këtë përshkrim, Beteja në Kumanovë krahasohet vazhdimisht me Betejën e Kosovës të vitit 1389: «...ushtarët tanë, përgjatë gjithë frontit, filluan të sulmojnë me bajoneta, me vendosmërinë që t'i jepnin fund betejës me luftime trup me trup, si një herë e një kohë për Kosovën...»; «...në këtë çast, afërsisht njëqind mijë serbë kishin vetëm një qëllim - fitore ose vdekje, njëlloj si vdekja e martirëve të Kosovës...».⁶⁰

Askund nuk prezentohen krimet e forcave serbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë, madje përmes një pasazhi po nga libri «Balkanski rat u slici i reči», botuesit e krijojnë përshtypjen te lexuesi se forcat serbe

Trajtohen ushtritë dhe civilët e kombësive të ndryshme në front e në prapavijë gjatë luftërave ballkanike, por jepet vetëm këndvështrimi serb: përshkruhen fitoret e ushtrisë serbe ndaj ushtrisë turke në Kumanovë, duke e krahasuar vazhdimisht me Betejën e Kosovës të vitit 1389

59 Ibid, faqe 65.

60 Ibid, faqe 65.

e malazeze edhe kishin qenë korrekte në raport me civilët. Ia vlen ta sjellim të plotë këtë pasazh:

«Në një qoshe, një ushtar i thjeshtë sërb u ul mbi një gur, mori dy djem turq në prehër, duke e ulur secilin në njërin gju dhe i përqa-foi me të dy krahët. Në njëren dorë mbante bukën e ushtarit dhe në tjetrën, bajonetën; me bajonetë ndau një copë bukë dhe ia dha njërit prej djemve turq, të dytën ia dha djalit tjetër; për vete mori të tretën. Po i vështroja nga një cep i rrugës dhe më erdhi keq që nuk kisha një aparat, t’ia bëja një fotografi kësaj skene madhështore të dashurisë së ushtarit sërb për fëmijët e armikut të mundur dhe të dhembshurisë së tij për fatkeqësinë e tyre».⁶¹

Faqja që pason nxjerr një fotografi në gjithë gjysmën e sipërme me fëmijë turq që nderojnë ushtarët sërbë më 1912. Këtu jepet edhe një

fragment nga memoaret e kirurgut, politikanit dhe shkrimtarit turk, Riza Nur, në të cilin shqiptarët fajësohen për humbjen e forcave osmane: «batalionet shqiptare, të mashtruara nga sërbët, e lëshuan frontin... ushtarët shqiptarë dezertuan nga Janina... shqiptarët vranë komandantin osman që e mbronte Shkodrën.... shqiptarët të paguar nga grekët e dorëzuan Selanikun pa luftime dhe pa kushte....». Ky fragment përfundon me fjalinë: «ky varg ngjarjesh tregon se ishin shqiptarët ata që shkaktuan këto katastrofa».⁶² Nënkapitulli vijues, i titulluar «Jeta në front», i

Për humbjen e forcave osmane gjatë luftërave ballkanike dhe për katastrofat që u shkaktuan, fajësohen shqiptarët, ngaqë u mashtruan nga sërbët, u paguan nga grekët, dezertuan e u dorëzuan

cili nuk përmban asgjë për shqiptarët, jep një fragment takimi mes ushtarëve turq e malazezë në Shkodër, pasi qyteti ishte dorëzuar, në

61 Ibid, faqe 68.

62 Ibid, faqe 69-70.

të cilin ushtarët malazezë u japin bukë të bardhë ushtarëve turq, e këta e pranojnë me mirënjohje.⁶³

Nënkapitulli i tretë «Lufta paralele» qysh në fillim sjell një pasazh nga Raporti i Komisionit Karnegi për Paqe Ndërkombëtare, që komenton humbjet ‘paralele’ nga djegia e fshatrave dhe nga eksodi i njerëzve,⁶⁴ por nuk jep asgjë për shqiptarët. Më pas figuron vetëm një rrëfim nga Edith Durham për shkatërrimet e shkaktuara nga lufta në fshatrat afër Shkodrës dhe një fotografi me njerëz të uritur që kanë pushtuar oborritin e Konsullatës Italiane në Shkodër.⁶⁵ Nënkapitulli i fundit «Në prapavijat e frontit të luftës» jep një përshkrim të një gazetari italian për situatën në Shkodër⁶⁶ gjatë rrethimit të qytetit.⁶⁷

Kapitulli i katërt «Fushat e betejës dhe spektatorët», i përbërë nga dy nënkapituj, ofron burime historike që pasqyrojnë qëndrimin e popujve të Ballkanit ndaj Luftërave Ballkanike. Në nënkapitullin e parë «Provincat ballkanike të Perandorisë Osmane», ku si provinca paraqiten Shqipëria dhe Maqedonia, për shqiptarët ka mjaft materiale që, jo si në kapitujt e tjerë, janë përzgjedhur me kujdes e janë prezentuar me korrektësi. Nënkapitulli i dytë «Territoret ballkanike të Austro-Hungarisë» kuptohet se nuk ka asgjë për shqiptarët, pasi territoret shqiptare nuk kishin qenë nën sundimin e Austro-Hungarisë.

63 Ibid, faqe 78.

64 Ibid, faqe 80.

65 Ibid, faqe 82.

66 Ibid, faqet 85-86.

67 Në botimin e dytë të këtij libri më 2012, por vetëm në versionin shqip e jo edhe në versionet në anglisht dhe në gjuhët e rajonit, në këtë nënkapitull është shtuar një fotografi me të burgosur shqiptarë në Beograd më 1912.

—

Nuk prezentohen fare krimet e forcave sërbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë, e madje, përmes disa shembujve, krijohet përshtypja te lexuesi se forcat sërbe e malazeze ishin shumë korrekte me civilët

Ndonëse jepet një pasazh nga Raporti i Komisionit Karnegi për Paqe Ndërkombëtare, që komenton humbjet ‘paralele’ nga djegia e fshatrave dhe eksodi i njerëzve, nuk ka asgjë për shqiptarët. Figurojnë të dhënat për viktimat e të gjitha vendeve gjatë luftërave ballkanike, përveçse për shqiptarët

Kapitulli i pestë dhe i fundit «Pas Luftës», trajton pasojat politike, ekonomike, shoqërore e ideologjike në tre nënkapituj. Kapitulli nuk ka për qëllim të dokumentojë hollësisht të gjitha pasojat e mundshme afatshkurtra e afatgjata të Luftërave Ballkanike, por vetëm të përmbledhë burimet që ndihmojnë për të kuptuar natyrën e ndërlikuar të pasojave të pasluftës dhe rrjedhojat e tyre afatgjata.

Nënkapitulli i parë «Pasojat politike» nuk ka asgjë për Shqipërinë a për shqiptarët. Këtu figuron një insert nga fjalimi i shkrimtarit dhe deputetit serb, Jovan Skerlić, i mbajtur në tetor 1913, në të cilin ai shtron pyetjen: «[A] mori Serbia gjithçka që mund të merrte, a është

gjendja e saj më e mirë dhe më e sigurt se më parë?» dhe përgjigjet «pas sulmit të fundit shqiptar, pas ultimatumit të ashpër nga Austria që ne të largohemi nga Shqipëria, mund të kemi dyshime rreth rezultateve përfundimtare». ⁶⁸ Këtu jepet edhe një fotografi me flamujt e Fuqive të Mëdha mbi Kalanë e Shkodrës në maj 1913. ⁶⁹ Ky nënkapitull sjell edhe një insert nga proklamata e Mbretit Petar të Serbisë, të mbajtur në gusht 1913, ku premtion të drejta të barabarta për të gjithë njerëzit që jetojnë në territoret e aneksuara nga Serbia, pavarësisht se mund të kenë origjinë të ndryshme etnike, ⁷⁰ por asgjë nuk sjell nga ato që ndodhën pas këtyre premtimeve.

68 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, faqe 107.

69 Ibid, faqe 108.

70 Ibid, faqe 109.

Nënkapitulli i dytë «Pasojat ekonomike shoqërore» nuk jep asgjë për pasojat ekonomike e shoqërore për shqiptarët dhe Shqipërinë. Këtu prezantohet një tabelë, ku figurojnë të dhënat për të vrarët dhe viktimat e të gjitha vendeve gjatë Luftës Ballkanike, por pa asnjë të dhënë për shqiptarët. Njësoj edhe të nënkapitulli i tretë «Pasojat ideologjike» nuk ka asgjë për shqiptarët a për Shqipërinë. Këtu figuron një fragment nga Raporti «Rezultatet e Luftës sipas Komisionit Ndërkombëtar për Hetimin e Shkaqeve dhe Zhvillimin e Luftërave Ballkanike», por as në të nuk ka asgjë për shqiptarët që emigruan, për fshatrat që u dogjën, për njerëzit që mbetën në rajonet që u bënë pjesë e shtetit tjetër, e që kaluan nëpër periudha të vështira.⁷¹

Sa u takon krimeve të forcave serbe ndaj civilëve shqiptarë gjatë luftërave ballkanike më 1912-1913, në këtë vëllim do të mund të futeshin fragmente nga libri i socialdemokratit austriak Leo Freundlich «Golgota e Shqipërisë – aktakuzë kundër shfarosësve të popullit shqiptar»,⁷² pastaj nga «Raporti i Komisionit Ndërkombëtar për Hetimin e Shkaqeve dhe Sjelljeve në Luftat Ballkanike»,⁷³ hartuar nga Donacioni Carnegie

71 Në botimin e dytë të këtij libri më 2012, por vetëm në versionin shqip, e jo edhe në versionet në anglisht dhe në gjuhët e rajonit, në këtë nënkapitull është shtuar një artikull në shtypin malazet rreth dorëzimit të Shkodrës tek Fuqitë e Mëdha në prill 1913, por aty akuzohen Fuqitë e Mëdha se i bënë Malit të Zi padrejtësi të madhe duke ia hequr Shkodrën nga duart.

72 http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html

73 Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914.

Sa u takon krimeve të forcave serbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë më 1912-1913, të dhënat do të mund të merreshin nga libri i socialdemokratit austriak Leo Freundlich «Golgota e Shqipërisë». Po ashtu, do të mund të merreshin fragmente nga libri i gazetarit rus Leon Trocki «Prapa perdeve të Luftërave Ballkanike», e sidomos nga artikujt e social demokratëve serbë.

për Paqe Ndërkombëtare, por edhe nga artikujt e korrespondentit Leon Trocki «Prapa perdeve të Luftërave Ballkanike».⁷⁴

Në këtë libër do të mund të figuronin edhe fragmente nga artikujt e socialdemokratëve sërbë: Kosta Novaković, Dušan Popović, Dragiša Lapčević e Triša Kaclerović, të botuara këto në gazetën socialiste të Beogradit «Radničke Novine», në njërin prej të cilëve, fjala vjen, thuhet: «Redaksia e gazetës 'Radničke Novine' posedon të dhëna për krime të tmerrshme të forcave sërbe ndaj shqiptarëve, por janë aq të tmerrshme sa parapëlqen të mos i publikojë fare». Këtu do të ishin të dobishëm posaçërisht artikujt e socialdemokratit sërb Dimitrije Tucović, njëri ndër të cilët thotë: «...ne bëmë tentativë vrasjeje me paramendim mbi një komb të tërë». Ndoshta, duke sjellë inserte prej social demokratëve sërbë, ky vëllim do ta përmbushte misionin e shpallur në hyrje për të paraqitë këndvështrime të ndryshme brenda shoqërive të përceptuara si 'homogjene'.

Përmbledhje

Vëllimi nuk sjell asgjë për sa i takon ekonomisë e shoqërisë shqiptare, e as për kulturën e popullsinë. Njëloj, dy nga nënkapitujt e kapitullit që trajton çështjet politike – «Idelogjitë paraprijëse» dhe «Çështja lindore» – nuk përmbajnë asgjë për shqiptarët, ndërsa nënkapitulli i tretë e i fundit «Pritja dhe shpallja e luftës» jep dy fragmente të vlefshme nga dy gazeta shqiptare jashtë vendit, të cilat ndihmojnë për të kuptuar këndvështrimet e ndryshme brenda shoqërisë shqiptare të kohës së luftrave ballkanike.

Kapitulli «Shoqëritë gjatë luftës» që trajton ushtritë dhe civilët e kombësive të ndryshme në front e në prapavijë gjatë luftërave ballkanike, jep vetëm këndvështrimin sërb: përshkruan fitoren e ushtrisë sërbe ndaj ushtrisë turke në Kumanovë, duke e krahasuar vazhdimisht me Betejën e Kosovës të vitit 1389. Kapitulli nuk i prezenton fare krimet

74 http://www.albanianhistory.net/1912_Trotsky/index.html

e forcave sërbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë, e madje, përmes disa shembujve, krijon përshtypjen se forcat sërbe e malazeze ishin korrekte me civilët. Nga ana tjetër, për humbjen e forcave osmane gjatë luftërave ballkanike dhe për katastrofat që u shkaktuan, fajësohen shqiptarët, ngaqë u mashtruan nga sërbët, u paguan nga grekët, dezertuan e u dorëzuan.

Kapitulli «Fushat e betejës dhe spektatorët» që ofron burime për provincat ballkanike të Perandorisë Osmane, për shqiptarët ka mjaft materiale që, jo si në kapitujt e tjerë, janë përzgjedhur me kujdes e janë prezentuar me korrektësi. Mirëpo, sa u takon krimeve të luftës, figurojnë vetëm dy fragmente, që të dyja për Shkodrën: një nga Edith Durham për shkatërrimet nga lufta dhe për vuajtjet e vendasve, e tjetri nga një gazetar italian për situatën gjatë rrethimit të Shkodrës. Ndonëse jep një pasazh nga Raporti i Komisionit Karnegi për Paqe Ndërkombëtare, që komenton humbjet ‘paralele’ nga djegia e fshatrave dhe eksodi i njerëzve, nuk ka asgjë për shqiptarët.

Kapitulli i fundit, i titulluar «Pas luftës», e që trajton pasojat politike, ekonomike, shoqërore e ideologjike, nuk ka absolutisht asgjë për Shqipërinë a për shqiptarët. Madje, këtu jepet një insert nga një fjalim i Mbretit Petar të Sërbisë, mbajtur në gusht 1913, kur premtion të drejta të barabarta për të gjithë njerëzit që jetojnë në territoret e aneksuara nga Serbia, pavarësisht prej origjinës etnike, por nuk thuhet fare se çka ndodh vërtet pas këtyre premtimeve.

Në këtë vëllim figurojnë të dhënat për të vrarët dhe viktimat e të gjitha vendeve gjatë luftërave ballkanike, përveçse për shqiptarët. Sa u takon krimeve të forcave sërbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë më 1912-1913, të dhënat do të mund të merreshin nga libri i socialdemokratit austriak Leo Freundlich «Golgota e Shqipërisë». Po ashtu, do të mund të merreshin fragmente nga libri i gazetarit rus Leon Trocki «Prapa perdeve të Luftërave Ballkanike», e sidomos nga artikujt e socialdemokratëve sërbë, që do të ofronin një këndvështrim ndryshe të një grupi politik të Sërbisë lidhur me vrasjet e popullsisë shqiptare.

Lufta e Dytë Botërore

Nuk përmban asnjë të dhënë për Kosovën a për shqiptarët jashtë territorit të Shqipërisë, përkatësisht në Jugosllavi.

Lufta e Ftohtë (1944-1990)

Vëllimi i pestë nis me fundin e Luftës së Dytë Botërore, që do të thotë me çlirimin dhe regjimet e reja në vendet e Ballkanit, për të vazhduar me Luftën e Ftohtë, pastaj diktaturat e transicionet demokratike, si dhe idelogjitë e tyre. Më tej, në vëllim trajtohen ekonomia, demografia dhe shoqëria e kultura. Natyrisht, në fund zë vend fundi i Luftës së Ftohtë përkatësisht kriza e komunizmit, ku hapësirën qendrore e zë kriza në Jugosllavi gjatë viteve 80.

Kapitulli i parë «Shtete të vjetra, regjime të reja» vjen me tre nënkapituj. Në të parin «Fundi i Luftës së Dytë Botërore», që trajton çlirimin, kthimin e njerëzve nëpër shtëpi dhe rindërtimin, si dhe të dytin «Regjimet e reja» që shtjellon transicionin, opozitën dhe represionin, nuk ka asgjë për Kosovën e shqiptarët në Jugosllavi. As në të tretin, por këtu sepse tema është «Lufta Civile Greke».

Në dy nënkapitujt e parë do të duhej evidentuar se në vitet fill pas Luftës së Dytë Botërore, janë dënuar e pushkatuar kundërshtarë shqiptarë të regjimit jugosllav, kryesisht veprimtarë të Lëvizjes Nacional-Demokratike Shqiptare (NDSH), si dhe është ushtruar dhunë e terror ndaj popullsisë civile shqiptare.⁷⁵ Pastaj do të duhej të figuronte nënshkrimi i marrëveshjes xhentëlmene i vitit 1953 mes Presidentit të Jugosllavisë, Josip Broz Tito, dhe Ministrit të Jashtëm të Turqisë,

⁷⁵ Gashi, Shkëlzen. Adem Demaçi – biografi e paautorizuar. Prishtinë: Rrokullia, 2010, faqe 10.

Mehmet Köprülü, për ta siguruar dëbimin e dhjetëra mijëra shqiptarëve nga Jugosllavia për në Turqi.⁷⁶ Do të duhej përshkruar se për ta konkretizuar këtë dëbim, ishte ndërmarrë fushatë e dhunshme e pushtetit jugosllav për mbledhjen e armëve në Kosovë në vitet 1955-1956⁷⁷. Pjesa e tekstit kushtuar opozitës ndaj regjimeve të reja, do të duhej t'i prezen-
tonte organizatat ilegale të shqiptarëve të Kosovës që e kundërshtuan regjimin jugosllav, ndër kryesoret e të cilave, pas NDSH-së, ishte Lëvizja Revolucionare për Bashkimin e Shqiptarëve (LRBSh)⁷⁸.

Pjesët ku trajtohet
periudha nga mbarimi i
Luftës së Dytë Botërore
më 1945 e deri te rënia e
Ministrit të Brendshëm të
Jugosllavisë, Aleksandar
Ranković, më 1966, që
ndryshe njihet si Koha
e Ranković-it, nuk japin
asgjë për Kosovën dhe
shqiptarët në Jugosllavi

Kapitulli i dytë «Lufta e Ftohtë»
përbëhet nga gjashtë nënkaptuj, por nuk
sjell asgjë për Kosovën dhe shqiptarët në
Jugosllavi. Kjo është e nënkuptueshme,
duke qenë tematikat të ndara në: «Fillimi
i Luftës së Ftohtë», «Ndarja e Titos nga
Stalini», «Greqia dhe Turqia», «Lëvizja
Antikolonialiste në Qipro», «NATO,
Traktati i Varshavës dhe Lëvizja e Ven-
deve të Paangazhuara» dhe «Aleancat
Ballkanike».

Kapitulli i tretë «Diktaturat dhe
transicionet demokratike» flet për reg-
jimet komuniste, regjimet ushtarake,
përndjekjen e qytetarëve, kampet dhe
burgjet, lëvizjen rinore dhe transicionet

demokratike, me gjithë arritjet e dështimet. As këtu nuk ka asgjë për
Kosovën e shqiptarët në Jugosllavi, e do të duheshin përmendë patjetër
administrimi ushtarak i Kosovës, përndjekjet e qytetarëve shqiptarë,

76 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 322.

77 Gashi, Shkëlzen. Adem Demaçi – biografi e paautorizuar. Prishtinë: Rrokullia, 2010, faqe 16.

78 Ibid, faqet 36-45.

burgosjet e tyre, etj. Është e habitshme që për periudhën nga mbarimi i Luftës së Dytë Botërore më 1945 e deri te rënia e Ministrit të Brendshëm të Jugosllavisë, Aleksandar Ranković, më 1966, që ndryshe njihet si Koha e Ranković-it, asgjë nuk jepet për Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi.

Në të vërtetë, vetëm kah fundi i nënkapitullit të fundit përmenden Kosova dhe shqiptarët në Jugosllavi në një tekst të hartuar nga vetë autorët e vëllimit, të shoqëruar me dy fotografi, e që thotë: «Pas Plenumit në Brijuni, më 1966, rastet e dhunës së policisë dhe ushtrisë kundër shqiptarëve të Kosovës u pakësuan disi, ndërsa u shtuan thirrjet për dhënien e autonomisë së zgjeruar rajonit. Gjatë tetorit dhe nëntorit 1968, në Prishtinë dhe Tetovë u organizuan demonstrata masive me thirrje për vetëvendosje, bashkim, kushtetutë dhe universitet, e mbi të gjitha që Kosova të fitonte statusin e Republikës. Për pasojë, u bënë disa përmirësime në statusin e shqiptarëve të Kosovës: u krijua Universiteti i Prishtinës, u miratua Kushtetuta e Kosovës, që parashikonte autonomi më të gjerë, u themelua Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës, etj.»⁷⁹

Nuk jepet asnjë rast i dhunës së policisë dhe të ushtrisë kundër shqiptarëve, por përmendet pakësimi i saj, pas vendimit në Plenumin e Komitetit Qendror të Lidhjes Komuniste të Jugosllavisë, të mbajtur në Brijuni në vitin 1966, i cili e shkarkonte burrështetasin e dytë pas Titos

Nuk përmendet askund administrimi ushtarak, dënimi dhe pushkatimi i kundërshtarëve shqiptarë të regjimit jugosllav, dhuna dhe terrori ndaj popullsisë civile shqiptare, dëbimi i dhjetëra mijëra shqiptarëve nga Jugosllavia për në Turqi, e as ekzistenca e organizatave ilegale të shqiptarëve që e kundërshtonin regjimin jugosllav

79 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). The Cold War (1944-1990). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 127.

në pushtetin jugosllav, Ministrin e Punëve të Brendshme, Aleksandar Ranković. Sa u takon vetë demonstratave të vitit 1968, duhet thënë që në fillim se dy fotografitë që shoqërojnë tekstin që cituam, nuk janë nga demonstratat 1968, por nga ato të vitit 1981.⁸⁰ Teksti trajton krejt sipër-

Demonstratat e vitit 1968 trajtohen krejt sipërfaqësisht, nuk emërtohet organizatori, nuk jepet e dhëna se përfaqësuesit legalë politikë të Kosovës i patën cilësuar ato armiqësore e shoviniste, u atribuohet ekskluzivisht këtyre demonstratave përmirësimi i statusit të shqiptarëve të Kosovës në Jugosllavi.

faqësisht demonstratat e vitit 1968 dhe, përveçqë nuk emërton organizatorin, pra organizatën ilegale të ashtuquajtur «Grupi 68», nuk jep as të dhënë se përfaqësuesit legalë politikë të Kosovës i patën cilësuar ato armiqësore e shoviniste.⁸¹ Teksti i mësipërm ua atribuon ekskluzivisht këtyre demonstratave përmirësimin e statusit të shqiptarëve të Kosovës në Jugosllavi, shpërfill faktin se për këtë avancim, veç përfaqësuesve legalë politikë të Kosovës, pati ndikuar edhe rivendosja e marrëdhënieve Shqipëri-Jugosllavi.⁸²

Në kapitullin e katërt “Ideologjia”, në asnjërin prej gjashtë nënkapitujve – «Propaganda», «Kulti i individit», «Versionet e historisë», «Arsimi», «Politika gjuhësore» dhe «Arti» – nuk ka asgjë për Kosovën e shqiptarët në Jugosllavi. Në

të gjithë këta nënkapituj do të mund të prezentoheshin edhe Kosova e shqiptarët në Jugosllavi. Te tema e propagandës do të mund të futeshin posterë ose karikatura propaganduese në Kosovë për e kundër Jugosllavisë, ndërsa te kultet e personaliteteve, kultet që shqiptarët në Jugosllavi kishin krijuar në njërin anë për personalitetin e Josip Broz Tito

80 Ibid, faqe 127.

81 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 325.

82 Ibid.

e atë të Fadil Hoxhës a Mahmut Bakallit, e në tjetrën për personalitetin e Enver Hoxhës e atë të Adem Demaçit. Po ashtu, edhe sa u takon versioneve të historisë – meqë vëllimi jep versione të ndryshme për çlirimin e vendeve që trajton – do të mund të ofroheshin versioni zyrtar dhe jozyrtar për çlirimin përkatësisht okupimin e Kosovës më 1945 ose versione të përkundërta mes teksteve mësimore të historisë të botuara në kohën e regjimit komunist dhe pas rënies së tij.

Sa i takon edukimit, do të mund të ndiqej modeli i vendeve tjera, pra të përfshihej një insert për edukimin nga Kushtetuta e Kosovës 1974. Te nënkapitulli për artin, që kryesisht trajton kulturën e përkujtimit të Luftës së Dytë Botërore, do të mund të figuronte ndonjë fotografi e monumentit të dy luftëtarëve kosovarë të kombësive të ndryshme: Boro Vukmirović e Ramiz Sadiku.

Te politikat gjuhësore prezentohen kodifikime, përkatësisht standardizime gjuhe të disa vendeve, e ndër to edhe Rezoluta e Kongresit të Drejtshkrimit (1972) në Tiranë.⁸³ Do duhej shpjeguar që gjuha zyrtare me bazë në dialektin tosk, në përdorim në Shqipëri, u pranua si e tillë edhe nga shqiptarët në Kosovë e në Jugosllavi më 1968.

Kapitulli i pestë «Ekonomia» ka pesë nënkapituj: «Reformat

Nuk ka asgjë mbi reformat agrare që prekën shqiptarët në Kosovë e gjetiu në Jugosllavi, e patjetër do të duheshin përfshirë të dhënat se në periudhën mes dy luftërave botërore në Kosovë janë sekuestruar 200 mijë hektarë, gjysma e të cilëve u është dhënë kolonëve, dhe se janë vendosur mbi 13 mijë familje me rreth 70 mijë anëtarë

83 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). The Cold War (1944-1990). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 154.

agrare», «Industrializimi», «Urbanizimi», «Infrastruktura» dhe «Financat». Në nënkapitullin për reformat agrare në Kosovë nuk ka asgjë, por patjetër do të duheshin përfshirë këto të dhëna: në periudhën mes dy luftërave botërore janë sekuestruar 200 mijë hektarë – gjysma e të cilëve u është dhënë kolonëve – dhe janë vendosur mbi 13 mijë familje me rreth 70 mijë anëtarë, shumë prej të cilëve ishin larguar nga Kosova gjatë Luftës së Dytë Botërore për shkak të dhunës së ushtruar nga shqiptarët;⁸⁴ pas Luftës së Dytë Botërore u themelua një “Komision për Rishikimin e Reformës Agrare”, i cili konsideroi 11,168 raste të konstatuara pronësore, prej të cilash në 4,829 raste konfirmoi plotësisht të drejtat e kolonistëve, në 5,744 kolonistët humbën diçka nga pronat e mëparshme e në 595 raste humbën gjithçka.⁸⁵

Seksioni për industrializimin paraqet dy gjigantët industrialë të Kosovës – Korporata Energjetike e Kosovës, vetëm përmes një fotografie, dhe Miniera Trepça përmes një teksti të shkurtër, me disa tone propagandistike, marrë nga faqja zyrtare e internetit e kësaj kompanie.⁸⁶ Te tema e urbanizimit paraqiten vetëm Beogradi dhe Shkupi, jo Prishtina e as ndonjë qytet tjetër i Kosovës. Infrastruktura jep vetëm autostradën ‘Vëllazërim-Bashkim’ që lidh Zagrebin me Beogradin; financat japin vetëm Bankën e Lublanës dhe ekspoziturën e saj në Frankfurt.

Kapitulli i gjashtë «Demografia» trajton «Migrimet», «Minoritetet» dhe «Ndryshimet e popullatës». Tema e parë nuk ka asgjë as për Jugosllavinë, ndërkaq e dyta ka si të vetmen gjë disa shkëputje nga një raport i vitit 1956 i Ministrisë së Punëve të Brendshme të Maqedonisë, botuar nga Akademia Maqedonase e Shkencave dhe e Arteve, mbi emigrimin e turqve muslimanë dhe shqiptarëve muslimanë nga Maqedonia në mes të viteve 1950. Sipas këtij raporti, shumica e emigruesve janë muslimanë

84 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqet 281-82.

85 Ibid, faqe 317-18.

86 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). The Cold War (1944-1990). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 175.

turq, ndonëse për emigrim kishin aplikuar edhe shumë shqiptarë, por ndalohej emigrimi nga qarqet ku pjesa më e madhe e popullsisë ishte shqiptare. Autorët e vëllimit thonë se dokumentet tregojnë që mes viteve 1953-1957, rreth 105.000 muslimanë turq dhe 5.000 muslimanë të tjerë shqiptarë “lëshuan” Republikën Popullore të Maqedonisë.⁸⁷

Raporti që citojnë autorët e këtij vëllimi është çorientues, prandaj ata do të duhej t'i përfshinin patjetër të dhënat në vijim: Në këtë kohë autoritetet jugosllave patën marrë masa jashtëzakonisht aktive që t'i nxitnin muslimanët në Kosovë dhe në Maqedoni të deklaroheshin si turq, gjë që bëri që numri i 'turqve' në Kosovë nga 1.315, sa figuronin në regjistrimin e vitit 1948, të fryhej në 34,583 vetëm pas pesë vjetësh, në vitin 1953.⁸⁸ Midis viteve 1945 -1966 emigruan në Turqi rreth 246.000 njerëz nga e tërë Jugosllavia, e mbi gjysmën e këtij totali e bënë të ikurit nga Republika e Maqedonisë, ku popullsia e regjistruar 'turke' ndërmjet regjistrimeve më 1948 dhe 1953 ishte rritur nga 95.940 në 203.000.⁸⁹ Shifrat e detajuara të emigrantëve nga Kosova nuk janë regjistruar, por një total prej 100.000 njerëzish gjatë gjithë asaj periudhe nuk është supozim i paarsyeshëm.⁹⁰

Te «Ndryshimet e Popullatës», e vetmja gjë për Kosovën dhe

Do të duhej të përfshiheshin patjetër të dhënat se autoritetet jugosllave patën marrë masa aktive që t'i nxitnin muslimanët në Kosovë dhe në Maqedoni të deklaroheshin si turq, gjë që numrin e 'turqve' në Kosovë e kishte fryrë nga 1.315, sa figuronin në regjistrimin e vitit 1948, në 34.583 pas pesë vjetësh, më 1953

87 Ibid, faqe 202.

88 Ibid, faqe 322.

89 Ibid, faqe 323.

90 Ibid, faqe 323.

shqiptarët në Jugosllavi që autorët e vëllimit thonë është se «Problemi më i madh demografik i Jugosllavisë në vitin 1980 ishte bërë hovi i rritjes së popullsisë së shqiptarëve etnikë të Kosovës. Në vitet 1950-1983, popullsia e Kosovës u rrit me rreth 220%, ndërsa ajo totale e Jugosllavisë me vetëm 39%. Në vitin 1980, Kosova ishte bërë pjesa me popullsinë më të dendur në Jugosllavi (146 frymë për kilometër katror), megjithëse ishte rajoni më së paku i zhvilluar i vendit».⁹¹ Por, autorët

e këtij vëllimi nuk sqarojnë përse Kosova ishte rajoni më pak i zhvilluar i vendit.

Do të duhej sqaruar se midis viteve 1945-1966 rreth 246.000 njerëz nga e tërë Jugosllavia kanë emigruar në Turqi e se mbi gjysmën e këtij totali e bënë të ikurit nga Republika e Maqedonisë, ku popullsia e regjistruar si 'turke' ndërmjet regjistrimeve më 1948 dhe 1953 ishte rritur nga 95.940 në 203.000

Kapitulli i shtatë «Shoqëria dhe Kultura» përmban tetë nënkapituj: «Gjinia», «Feja», «Kultura e të rinjve», «Letërsia e kinemaja», «Konsumizmi», «Turizmi», «Politika sociale» dhe «Sporti». Në asnjërin prej tyre nuk ka asgjë për Kosovën a për shqiptarët në Jugosllavi. Ndoshta jo në secilin, por në disa sosh do të mund të kishte diçka mbi shkollimin e grave në Kosovë dhe rritjen e pjesëmarrjes së tyre në jetën publike, ndonjë fragment nga ndonjë vepër shkrimtari të shquar shqiptar, diçka për kinematografinë e për sportin. Përjashtim bën nënkapitulli «Feja», që prezenton me korrektësi, madje edhe me një foto, kishën dhe xhaminë në

qytetin e Ferizajit, si «simbole të tolerancës fetare ndërmjet shqiptarëve muslimanë dhe serbëve të krishterë».⁹²

Kapitulli i tetë dhe i fundit «Kohët e krizës» përbëhet nga tre

91 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). The Cold War (1944-1990). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 205.

92 Ibid, faqe 220.

nënkapituj «Qipro 1974», «Jugosllavia në vitet 1980» dhe «Kriza e komunizmit». E nënkuptueshme që në nënkapitullin e parë nuk ka asgjë për Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi, por habit që nuk ka asgjë as në nënkapitullin «Kriza e Komunizmit». Nënkapitulli i dytë sjell argumentet e Mihailo Đurić-it, profesor në Fakultetin Juridik të Beogradit, kundër Kushtetutës së Jugosllavisë (1974), për çka ky qe dënuar me burg, si dhe një intervistë me Latinka Perović-in, historiane dhe sekretare e Komitetit Qendror të Lidhjes Komuniste të Sërbisë, pro të njejtës Kushtetutë të Jugosllavisë.⁹³ Asgjë tjetër.

Nuk ka asgjë madje as sa i takon avancimeve të Kosovës me këtë Kushtetutë të Jugosllavisë, e do të kishin qenë me dobi ekstraktet me tekste që dy Krahinave Autonome, Kosovës e Vojvodinës – nominalisht pjesë përbërëse të Republikës së Sërbisë – u siguron status për shumëçka të ngjashëm me atë të gjashtë republikave jugosllave, sidomos në vendimmarrjen ekonomike dhe në disa fusha të politikës së jashtme.⁹⁴

Pas qëndrimeve për kushtetutën e miratuar më 1974, redaktorët e vëllimit na sjellin vlerësimin e komunistëve të Kosovës për demonstratat e vitit 1981 në Kosovë, të botuar në ditoren 'Rilindja' të kohës, që i dënonte ato si armiqësore. Vijnë qëndrimet e komunistëve të Sërbisë, të cilët këto demonstrata i cilësonin nacionaliste, shoviniste

Nuk ka asgjë as sa u takon avancimeve të Kosovës me Kushtetutën e Jugosllavisë, ndërkohë që kishin me qenë me dobi ekstraktet prej tekstit që Kosovës u siguron status për shumëçka të ngjashëm me atë të republikave jugosllave

93 Ibid, faqet 253-4.

94 Krieger, Heike (Ed). The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, faqet 2-7.

dhe kundërrevolucionare.⁹⁵ Në qëndrimet e tyre përmendet edhe shpërngulja e sërbëve dhe e malazezëve nga Kosova për në Sëri e gjetiu në Jugosllavi.

Jepet vetëm vlerësimi negativ i komunistëve të Kosovës dhe atyre të Sërisë ndaj demonstratave të vitit 1981 në Kosovë, por mungojnë vlerësimet prej vetë organizatorëve të demonstratave, nuk thuhet asgjë lidhur me kërkesat e tyre, nuk përmenden vrasjet e nëntë demonstruesve dhe dënimet drakonike me burg të qindra pjesëmarrësve

Këtu mungojnë vlerësimet prej vetë organizatorëve të këtyre demonstratave, nuk thuhet asgjë lidhur me kërkesat e demonstratave, nuk përmenden askund vrasjet e nëntë demonstruesve dhe dënimet drakonike me burg të qindra pjesëmarrësve.⁹⁶ Jepet fjalimi i Dobrica Ćosić-it, i mbajtur më 1984, kur shpall krijimin e Komitetit të Mbrojtjes së Lirisë së Shprehjes dhe të Mendimit, dhe kundërshton dënimin me tetë vjet burg të Vojislav Šešelji-it për dorëshkrimet e tij, si dhe arrestimet e proceset gjyqësore të disa intelektualëve sërbë.⁹⁷ Ndërkaq, nuk përmendet askund Adem Demaçi e as dënimi i tij me 28 vjet burg.

Meqë në qëndrimet e sipërcituara të komunistëve të Sërisë për demonstratat e vitit 1981 përmendet edhe shpërngulja e sërbëve dhe e malazezëve nga Kosova për në Sëri e në Jugosllavi,

duhet shtuar se ky ishte njëri prej segmenteve të propagandës sërbe kundër Kosovës që synonte t'ia hiqte asaj autonominë. Autorët të kishin ofruar sqarimet se ndër arsyt kryesore të këtyre shpërnguljeve ishin

95 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqet 254-5.

96 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 335.

97 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 256.

keqmenaxhimi i ekonomisë në Kosovë dhe shkalla e papunësisë, më e larta në Jugosllavi.⁹⁸

Në fund, nënkapitulli sjell ngjarjet e fundvitit 1988 dhe fillimvitit 1989 kundër shfuqizimit të autonomisë së Kosovës (të bazuar në Kushtetutën e vitit 1974) nga ana e pushtetit serb me në krye Slobodan Milošević-in: marshin e minatorëve, e më pas edhe të dhjetëra mijëra qytetarëve shqiptarë nga e tërë Kosova, drejt kryeqytetit të Kosovës; grevën e urisë të minatorëve në zgafella nëntokësore qindra metra të thella. Këto dhe reagimet ndaj tyre, përfshirë edhe ekstraktet nga fjalimi i Slobodan Milošević-it mbajtë në Kosovë më 28 qershor 1989 në 600-vjetorin e Betejës së Kosovës, janë prezentuar në mënyrë mjaft korrekte.

Përmbledhje

Pjesët ku trajtohet periudha nga mbarimi i Luftës së Dytë Botërore më 1945 e deri te rënia e Ministrit të Brendshëm të Jugosllavisë, Aleksandar Ranković, më 1966, që ndryshe njihet si Koha e Ranković-it, nuk japin asgjë për Kosovën dhe shqiptarët në Jugosllavi. Nuk përmendet askund administrimi ushtarak, dënimi dhe pushkatimi i kundërshtarëve shqiptarë të regjimit jugosllav, dhuna dhe terrori ndaj popullsisë civile shqiptare, dëbimi i dhjetëra mijëra shqiptarëve nga Jugosllavia për në Turqi, e as ekzistenca e organizatave ilegale të shqiptarëve që e kundërshtonin regjimin jugosllav.

Në këtë vëllim Kosova dhe shqiptarët në Jugosllavi përmenden tek pas një çerek shekulli, ku paraqiten demonstratat e vitit 1968 me dy fotografi, e asnjëra prej tyre nuk është e demonstratave të vitit 1968. Këto demonstrata trajtohen krejt sipërfaqësisht, nuk emërtohet organizatori, nuk jepet e dhëna se përfaqësuesit legalë politikë të Kosovës i patën cilësuar ato armiqësore e shoviniste, u atribuohet ekskluzivisht këtyre demonstratave përmirësimi i statusit të shqiptarëve të Kosovës

98 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, faqe 331.

në Jugosllavi; si dhe shpërfilllet faktin se për këtë avancim, veç përfaqësuesve legalë politikë të Kosovës, pati ndikuar edhe rivendosja e marrëdhënieve Shqipëri-Jugosllavi.

Sa i takon industrializimit, paraqiten dy gjigantët industrialë të Kosovës, përmes një fotografie Korporata Energjetike e Kosovës dhe Miniera Trepça përmes një teksti të shkurtër, me disa tone propagandistike, marrë nga faqja e internetit e kësaj kompanie. Nuk ka asgjë mbi reformat agrare që prekën shqiptarët në Kosovë e gjetiu në Jugosllavi, e patjetër do të duheshin përfshirë të dhënat se në periudhën mes dy luftërave botërore në Kosovë janë sekuestruar 200 mijë hektarë, gjysma e të cilëve u është dhënë kolonëve, dhe se janë vendosur mbi 13 mijë familje me rreth 70 mijë anëtarë. Duhet shtuar se “Komisioni për Rishikimin e Reformës Agrare” i themeluar pas Luftës së Dytë Botërore shqyrtoi 11.168 raste të kontestuara pronësore, prej të cilash në 4.829 raste konfirmoi plotësisht të drejtat e kolonistëve, në 5.744 kolonistët humbën diçka nga pronat e mëparshme, e vetëm në 595 raste humbën gjithçka.

Te seksionet e demografisë, migrimeve dhe ndryshimeve të popullatës, autorët do të duhej t'i përfshinin patjetër të dhënat se autoritetet jugosllave patën marrë masa aktive që t'i nxitnin muslimanët në Kosovë dhe në Maqedoni të deklaroheshin si turq, gjë që numrin e ‘turqve’ në Kosovë e kishte fryrë nga 1.315, sa figuronin në regjistrimin e vitit 1948, në 34.583 pas pesë vjetësh, më 1953. Do të duhej sqaruar se midis viteve 1945-1966 rreth 246.000 njerëz nga e tërë Jugosllavia kanë emigruar në Turqi e se mbi gjysmën e këtij totali e bënin të ikurit nga Republika e Maqedonisë, ku popullsia e regjistruar si ‘turke’ ndërmjet regjistrimeve më 1948 dhe 1953 ishte rritur nga 95.940 në 203.000. Shifrat e detajuara të emigrantëve nga Kosova nuk janë regjistruar, por një total prej 100.000 njerëzish gjatë gjithë asaj periudhe nuk është supozim i paarsyeshëm.

Kapitulli për shoqërinë dhe kulturën nuk ka pothuajse asgjë për Kosovën a për shqiptarët në Jugosllavi. Nuk ka asgjë as sa u takon

avancimeve të Kosovës me Kushtetutën e Jugosllavisë, ndërkohë që kishin me qenë me dobi ekstraktet prej tekstit që Kosovës u siguronte status për shumëçka të ngjashëm me atë të republikave jugosllave. Autorët sjellin vetëm vlerësimin negativ të komunistëve të Kosovës dhe atyre të Sërbisë ndaj demonstratave të vitit 1981 në Kosovë, por mungojnë vlerësimet prej vetë organizatorëve të demonstratave, nuk thuhet asgjë lidhur me kërkesat e tyre, nuk përmenden vrasjet e nëntë demonstruesve dhe dënimet drakonike me burg të qindra pjesëmarrësve.

Ngjarjet e fundvitit 1988 dhe të fillimvitit 1989 kundër shfuqizimit të autonomisë së Kosovës (të bazuar në Kushtetutën e vitit 1974) nga ana e pushtetit sërb me në krye Slobodan Milošević-in, bashkë me reagimet ndaj tyre, përfshirë edhe ekstraktet nga fjalimi i Milošević-it mbajtur në Kosovë më 28 qershor 1989 në 600-vjetorin e Betejës së Kosovës, janë prezentuar në mënyrë mjaft korrekte.

Luftërat, ndarjet, integrimi (1990-2008)

Vëllimi i gjashtë dhe i fundit «Luftërat, ndarjet, integrimi (1990-2008)» nis me fundin e Luftës së Ftohtë, për të vazhduar me themelimin e partive politike, mbajtjen e zgjedhjeve të reja, shpalljet e pavarësive, simbolet, valutat dhe flamujt e rinj në Ballkan. Më tej në vëllim

Paraqitet krejt sipërfaqësisht represioni sërb ndaj shqiptarëve të Kosovës gjatë viteve '90, duke u fokusuar vetëm te dëbimet e shqiptarëve prej vendeve të tyre të punës. Sa i takon «sistemit paralel» të Kosovës, që gjatë viteve '90 funksionoi në një mori fushash, jepet vetëm fusha e arsimit.

trajtohen konfliktet e armatosura, kryesisht në federatën jugosllave, ndërhyrjet ushtarake ndërkombëtare, negociatat dhe marrëveshjet paqësore, gjykatat e tribunalet, si dhe mënyrat e përkujtimit të luftërave. Natyrisht, këtu zënë vend edhe zhvillimet ekonomike, shoqërore, kulturore e të tjera, të vendeve të Europës Juglindore gjatë dekadës së fundit të shekullit të kaluar dhe dekadës së parë të këtij shekulli.

Në kapitullin e parë të këtij vëllimi, «Rënia dhe rindërtimi 1990-1992», të ndarë në katër nënkapituj, Kosova përfaqësohet vetëm në nënkapitullin e tretë, të titulluar «Shpalljet e pavarësisë». Këtu, shkurt por korrekt, bashkë me tekstin

integral, prezentohet vetëm Deklarata Kushtetuese për Republikën e Kosovës në kuadër të Jugosllavisë, e miratuar nga Kuvendi i Kosovës më 2 korrik 1990.

Nga fundi i hyrjes së kapitullit të dytë «Shpërbërja e Jugosllavisë», përmendet krejt telegrafikisht se në shkurt të vitit 2008 Kosova shpalli pavarësinë nga Serbia. Askund tjetër në gjithë vëlimin nuk jepet gjë lidhur me shpalljen e pavarësisë, madje as vendimi i Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë për këtë shpallje. Më tej, te nënkapitulli i parë «Rruga drejt shpërbërjes» jepet krejt sipërfaqësisht represioni serb ndaj shqiptarëve të Kosovës në fillim të viteve '90, duke vënë fokusin vetëm te përjashtimet e shqiptarëve prej vendeve të tyre të punës dhe duke përmendur shkurtimisht «rritjen e dhunës policore dhe të diskriminimit në shkolla».⁹⁹ Edhe prezantimi i «sistemit paralel» të Kosovës, që funksionoi gjatë viteve '90 në një mori fushash, fokusohet vetëm te fusha e arsimit.

Nënkapitujt dy, tre dhe katër të këtij kapitulli flasin për luftën në BeH, ndërsa i pesti, «Luftërat 1998-2001», ndalet pothuajse kryekëput te lufta e Kosovës. Këtu thuhet se pas krijimit të Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës (UÇK) filluan të shtoheshin përplasjet, të cilat bashkë me trysninë e bashkësisë ndërkombëtare, sollën negociatat në Rambouillet

Jo vetëm që nuk përmendet kund se krimet e forcave serbe ndaj civilëve shqiptarë i nxitën përleshjet e armatosura, por thuhet madje se ishin sulmet e UÇK-së ato që sollën emigrimin e popullsisë serbe, çka mandej rezultoi me përforcime të forcave serbe në Kosovë, e se më pas filluan të vepronin edhe njësi paraushtarake serbe dhe prandaj popullata shqiptare u arratis ose u dëbua në masë.

99 Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). Wars, Divisions, Integration (1990-2008). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 46.

E vetmja masakër që prezentohet është ajo e Reçakut, madje edhe kjo e cilësuar si kontraverse. Sa u takon deportimeve, lexojmë se besohet që mbi 80% e tërë popullsisë kosovare u dëbua nga Kosova gjatë bombardimeve të NATO-s, por nuk mësojmë se kush i dëbonte refugjatët gjatë luftës. Citohen shifra për të vrarët, por as këtu nuk thuhet se cilat ishin formacionet që i kryenin këto vrasje.

etnik të shqiptarëve të Kosovës. Nuk është se pretendohej, por edhe në atë kohë kishte dëshmi të dokumentueshme se forcat policore e ushtarake serbe e jugosllave po kryenin spastrime, vrasje, përdhunime, shkatërrime, e me radhë. Për më shumë, këtu përmenden detajisht dëmet materiale të shkaktuara prej bombardimeve të NATO-s, por nuk ka absolutisht asgjë për dëmet materiale të shkaktuara prej forcave

të Francës.¹⁰⁰ Nuk përmendet askund se njëri prej faktorëve kryesorë që nxiti përlëshjet e armatosura, e më pas edhe trysinë e bashkësisë ndërkombëtare për negociatat në Rambouillet, ishin krimet e forcave policore e ushtarake serbe e jugosllave ndaj civilëve të pafajshëm shqiptarë. Më tutje në këtë nënkapitull thuhet se sulmet e UÇK-së sollën emigrimin e popullsisë serbe, gjë që pastaj solli përforsime të forcave policore e ushtarake serbe e jugosllave, e se më pas në Kosovë filluan të vepronin edhe njësi paraushtarake serbe, prandaj popullata shqiptare u arratis ose u dëbua në masë.¹⁰¹

Pra, nga mënyra se si është hartuar teksti nënkuptohet se ishin njësitë paraushtarake përgjegjëse për dëbimin e shqiptarëve, e jo forcat policore e ushtarake serbe e jugosllave. Në këtë nënkapitull thuhet se bombardimi i RFJ-së nga NATO-ja u ndërmor meqë pretendohej se forcat e sigurisë serbe po kryenin spastrim

100 Ibid, faqe 40.

101 Ibid, faqe 67.

policore e ushtarake sërbe e jugosllave. Njëlloj, nuk ka asgjë për përdhunimet në Kosovë.

Kjo periudhë lufte ilustron në këtë nënkapitull me gjithsej tri fotografi, një ku shihen 5-6 traktorë të ngarkuar me refugjatë shqiptarë,¹⁰² e dy të tjera me dëmet nga bombardimet e NATO-s nëpër Sërbi.¹⁰³ Masakra e Reçakut e datës 15 janar 1999, me 45 të vrarë, është e vetmja që prezantohet në këtë vëllim, por me titullin «Rasti i Reçakut». Në tekstin hyrës të këtij kapitulli thuhet se «për këtë incident opinionet janë tërësisht të kundërta», ngaqë institucionet e ndryshme ndërkombëtare e konsiderojnë masakër, kurse autoritetet jugosllave pretendojnë se të gjithë të vrarët ishin pjesëtarë të UÇK-së.¹⁰⁴ Po të nisemi nga kjo premisë, të gjitha masakrat e kryera nga forcat sërbe e jugosllave dalin kontraverse, sepse autoritetet sërbe e jugosllave e mohojnë secilën masakër të tyre në Kosovë. Vëllimi nuk paraqet asnjë masakër tjetër të kryer në Kosovë, madje as Masakrën e Mejës, ku u vranë 376 civilë shqiptarë të pafajshëm, ose Masakrën e Krushës së Madhe, ku u vranë më shumë se 240 civilë

102 Ibid, faqet 82-83.

103 Ibid, faqet 73-74.

104 Ibid, faqe 69.

Një hartë prezenton vetëm shkatërrimin e 39 kishave ortodokse sërbe pas luftës në Kosovë, pa përmendur askund se të njëjtat u rregulluan më pas me taksat e vetë qytetarëve të Kosovës. Vetëm në hyrje të të njëjtit nënkapitull përmenden shkurtimisht 200 xhamitë dhe shtëpitë tradicionale të shkatërruara gjatë luftës në Kosovë nga forcat sërbe, por nuk ka hartë që tregon xhamitë dhe shtëpitë e shkatërruara dhe nuk thuhet askund se u rregulluan pas luftës me ndihma të organizatave humanitare ndërkombëtare.

shqiptarë të pafajshëm. Për më shumë, fshati Reçak figuron i shkruar vetëm në versionin serbisht 'Račak', sikurse edhe të gjitha toponimet e tjera të Kosovës.

Nënkapitulli i gjashtë 'Mizoritë dhe spastrimi etnik' ka vetëm një fjali për Kosovën, që citon të dhëna nga Fondi për të Drejtën Humanitare se gjatë konfliktit në Kosovë në periudhën «janar 1998 – dhjetor 2000 janë vrarë 13,421 njerëz, prej të cilëve 10,533 shqiptarë; 2,238 serbë; 126 romë dhe 100 boshnjakë».¹⁰⁵

Nuk thuhet askund se cilat formacione i kanë kryer këto vrasje.

Jepen detajisht dëmet materiale të shkaktuara prej sulmeve të NATO-s, por absolutisht asgjë për dëmet materiale të shkaktuara prej forcave serbe.

Te nënkapitulli i shtatë «Migrimet e detyruara dhe refugjatët», lexojmë: «besohet që 862,979 shqiptarë gjithsej, ose mbi 80% e popullsisë në tërësi, u dëbuan nga Kosova gjatë bombardimeve të NATO-s».¹⁰⁶ Pse duhet thënë «besohet» pas një shifre aq të saktë, e jo të potencohet se këto të dhëna janë marrë prej UNHCR-së? Për krahasim, kur flitet për

largimin e serbëve, shkruhet «sipas shifrave zyrtare të UNHCR-së, pas tërheqjes së policisë serbe e ushtrisë jugosllave nga Kosova janë larguar mbi 100,000 serbë».¹⁰⁷ Po ashtu, pse të mos specifikohet se nga kush u dëbuan refugjatët kosovarë gjatë luftës? Ky nënkapitull ilustron me dy fotografi të refugjatëve shqiptarë në Maqedoni. Në njërin janë rreth 20 refugjatë nga Kosova, të shoqëruar nga një polic që duket shumë miqësor ndaj tyre.¹⁰⁸ Ndërkohë, fotografia që ilustron dëbimin e serbëve nga Kroacia gjatë operacionit «Stuhia» më 1995,

105 Ibid, faqe 78.

106 Ibid, faqe 82.

107 Ibid, faqe 82.

108 Ibid, faqe 82.

është shumë më përfaqësuese, jo veç për nga përmasat, por sidomos për nga përmbajtja, meqë në të shihet kolona e gjatë prej mijëra refugjatëve sërbë tek largohen nga Kroacia me traktorë e kamionë.¹⁰⁹ Tjetra fotografi pasqyron punonjësit e organizatës humanitare «Mjekët pa Kufij», duke i ndihmuar refugjatët nga Kosova, të cilët, siç thuhet aty «po iknin prej mizorive dhe bombardimeve ajrore».¹¹⁰

Nënkapitulli i tetë «Fëmijët dhe të rinjtë gjatë luftës», jep vetëm një informata të shkurtër të datës 22 mars 1999 mbi ndërprerjen e procesit mësimor në shkollat e Kosovës dhe reduktimin e ligjëratave e të provimeve në Universitetin e Prishtinës.¹¹¹ Edhe pse nënkapitulli u kush-tohet fëmijëve dhe të rinjve, nuk figuron të paktën shifra e Fondit për të Drejtën Humanitare, prej 1,133 fëmijëve të vrarë gjatë luftës 1998-1999 në Kosovë ose që janë të zhdukur ende.

Nënkapitulli i nëntë «Shkatërrimi i trashëgimisë kulturore», duke dhënë madje edhe një hartë, prezenton vetëm shkatërrimin e 39 kishave ortodokse sërbe pas luftës në Kosovë kryesisht më 2004,¹¹² pa përmendur askund se të njëjtat kisha e manastire u rregulluan më pas me taksat e vetë qytetarëve të Kosovës. Ndërkaq, vetëm në hyrje të këtij nënkapitulli përmenden shkurtimisht 200 xhamitë dhe shtëpitë tradicionale

Lufta ilustron me dy fotografi të dëmeve nga bombardimet e NATO-s nëpër Sërbë, si dhe dy të refugjatëve shqiptarë në Maqedoni: në njërin janë rreth 20 refugjatë nga Kosova, e në tjetrën punonjës humanitarë, duke i ndihmuar refugjatët, të cilët, siç shkruhet aty «po iknin prej mizorive dhe bombardimeve ajrore».

109 Ibid, faqe 81.

110 Ibid, faqe 83.

111 Ibid, faqe 86.

112 Ibid, faqe 89.

të shkatërruara gjatë luftës në Kosovë nga forcat ushtarake serbe, por nuk ka hartë që tregon xhamitë dhe pronat e shkatërruara dhe nuk thuhet askund se u rregulluan pas luftës me ndihmat e organizatave të ndryshme humanitare ndërkombëtare.¹¹³

Nënkapitulli i dhjetë «Kundër luftës» paraqet thirrjet, letrat, peticionet, grevat e protestat e personaliteteve dhe organizatave të ndryshme jugosllave kundër luftërave në Jugosllavi. Këtu nuk figuron asnjë thirrje, letër, peticion, grevë a protestë e ndonjë personaliteti a organizate nga Kosova kundër luftës në Kosovë, megjithëse të tilla ka pasur me bollëk.

Ndërkohë, fotografia që ilustron dëbimin e serbëve nga Kroacia më 1995, është shumë më përfaqësuese, në përmasa e përmbajtje, meqë shfaq kolonën e gjatë prej mijëra refugjatëve serbë tek largohen nga Kroacia me traktorë e kamionë.

Te nënkapitulli i njëmbëdhjetë «Lufta e gazetarëve», jepen vetëm disa momente nga një koment i drejtorit ekzekutiv të Swiss Press Club, gazetarit Guy Mettan, botuar më 24 prill 1999, mbi agresionin e NATO-s dhe propagandën e ShBA-së.¹¹⁴ Në nënkapitullin e fundit «Reagimet ballkanike dhe ndërkombëtare» publikohen: një letër e intelektualëve bullgarë pro ndërhyrjes së NATO-s; një koncert në Athinë kundër

ndërhyrjes së NATO-s, një reportazh nga mediat rumune mbi lehtësirat që Rumania ia kishte ofruar NATO-s për bombardimin e Sërbisë; si dhe disa fragmente prej komenteve të ish-sekretarit të jashtëm të ShBA-së, Henry Kissinger, duke përzgjedhur vetëm rezervat e tij mbi

113 Klarin, Mirko (Ed). Targeting Monuments/Targeting History and Memory. Pula: SENSE – Transitional Justice Center, 2017, faqe 64.

114 Koulouri, Christina dhe Božo Repe (Eds). Wars, Divisions, Integration (1990-2008). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 97.

Marrëveshjen e Rambouillet-së dhe ndërhyrjen e NATO-s.¹¹⁵

Kapitulli i tretë «Aktorë ndërkombëtarë, çështje lokale», përmban një nënkapitull mbi ndërhyrjet ushtarake ndërkombëtare që flet edhe për negociatat dhe marrëveshjet paqësore. Këtu paraqiten dy dokumentet më të rëndësishme të vitit 1999 për Kosovën: Marrëveshja e Rambouillet-së dhe Rezoluta 1244 e OKB-së. Sa i takon Marrëveshjes së Rambouillet-së, fragmentet e vetme në këtë kapitull janë tri nene të saj mbi imunitetin, të drejtat dhe privilegjet e pranisë ushtarake të NATO-s në mbarë territorin e RFJ-së.¹¹⁶ Të trija këto nene qenë përdorë nga politika zyrtare serbe e asaj kohe për ta kundërshtuar nënshkrimin e Marrëveshjes së Rambouillet-së. Njësoj me Rezolutën 1244; momentet në të cilat ndalen autorët e këtij libri janë të njëjtat me ato që i përsërit edhe sot politika zyrtare serbe: «Rezoluta 1244 garanton integritetin territorial dhe sovranitetin e RFJ-së mbi Kosovën»; «Rezoluta 1244 parasheh autonomi të gjerë për Kosovën në kuadër të RFJ-së»; «Rezoluta 1244 mundëson që një numër i forcave serbe të sigurisë të kthehen në Kosovë».¹¹⁷ Për më shumë, kur e prezentojnë këtë rezolutë, autorët e këtij vëllimi Kosovën e quajnë me

115 Ibid, faqet 97-100.

116 Ibid, faqe 121.

117 Ibid, faqe 122.

Paraqiten thirrje, letra, peticione e protesta kundër luftërave në Jugosllavi, por nuk figuron asnjë e tillë nga Kosova, edhe pse të tilla ka pasur me bollëk. Dominojnë shkëputje komentesh për «agresionin e NATO-s dhe propagandën e ShBA-së», për rezervat mbi Marrëveshjen e Rambouillet-së dhe ndërhyrjen e NATO-s, si dhe pamje nga koncerte kundër ndërhyrjes së NATO-s.

emërtimin sërb «Kosova e Metohija»,¹¹⁸ të zyrtarizuar nga regjimi i Slobodan Milošević-it. Është sidomos përdorimi i këtij emërtimi ai që ta përforcon përshtypjen se kapitujve mbi Kosovën në këtë vëllim u mungon objektiviteti.

Dy dokumentet më të rëndësishme të vitit 1999 për Kosovën – Marrëveshja e Rambouillet-së dhe Rezoluta 1244 e OKB-së – paraqiten vetëm me nenet që janë përdorur dhe përdoren nga politika zyrtare sërbe. Për më shumë, kur prezentohet rezoluta e OKB-së, autorët i referohen Kosovës me emërtimin sërb «Kosova e Metohija».

Nënkapitulli i tretë përmban një nënkapitull mbi «Persekutimet, gjykatat dhe tribunalet», ku figuron një tabelë me emrat e të gjithë të dënuarve dhe të liruarve nga Tribunali i Hagës për ish-Jugosllavinë. Lidhur me Kosovën përmendet vetëm aktakuza për krime kundër njerëzimit ndaj Presidentit të RFJ-së Slobodan Milošević.¹¹⁹ Askund nuk përmendet se Tribunali i Hagës në shkurt 2009 dhe në janar 2014, për krimet e luftës në Kosovë i dënoi këta persona: Nikola Šainović, zëvendës-kryeministër i Jugosllavisë (22 vjet burg), Dragoljub Ojdanić, Shef i Shtabit të Përgjithshëm të Ushtrisë së Jugosllavisë (15 vjet burg), Nebojša Pavković, Komandant i Batalionit të Tretë të Ushtrisë së Jugosllavisë (22 vjet

burg), Vladimir Lazarević, Komandant i Korpusit të Prishtinës të Ushtrisë së Jugosllavisë (14 vjet burg), Sreten Lukić, Komandant i policisë sërbe në Kosovë (20 vjet burg).¹²⁰ Po kështu, nuk do të duhej anashkaluar fakti se i njëjti tribunal, pas gjykimeve për krimet e luftës ndaj sërbëve

118 Ibid, faqe 122.

119 Ibid, faqe 125.

120 Rasti Nikola Šainović et al: https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/cis/en/cis_sainovic_al_en.pdf

në Kosovë i ka liruar komandantët e UÇK-së Ramush Haradinaj, Idriz Balaj, Lahi Ibrahimaj,¹²¹ dhe Fatmir Limaj, Isak Musliu, kurse e ka dënuar ushtarin Haradin Balaj.¹²²

Te kapitulli i katërt «Ekonomia dhe shoqëria», asnjëri prej pesë nënkapitujve nuk ka asgjë për Kosovën. Megjithatë do të mund të kishte të secili prej këtyre nënkapitujve, e sidomos të nënkapitujt e titulluar «Demografia dhe migrimi», p.sh. mbi emigrimet e shumta të shqiptarëve të Kosovës gjatë viteve '90, si edhe të nënkapitulli «Privatizimi dhe de-industrializimi», mbi privatizimin e egër në Kosovën e pasluftës.

Pothuajse e njëjta shpërfillje e Kosovës vazhdon edhe në kapitullin e pestë, të titulluar «Kultura», i cili përbëhet nga tre nënkapituj. Këtu përjashtim përbën vetëm nënkapitulli i parë «Teknologjia e re dhe komunikimi», ku për Kosovën, në mënyrë korrekte, por fare shkurt, flitet për antenat satelitore të viteve 1992-1999, përmes të cilave shqiptarët e Kosovës mund ta ndiqnin programin dyorësh në gjuhën shqipe, që e transmetonte Televizioni Shqiptar (TVSh) në Tiranë.¹²³ Nënkapitulli i dytë «Religjioni» dhe i treti «Kinemaja, teatri dhe muzika» nuk kanë absolutisht asgjë për Kosovën.

121 Rasti Haradinaj et al: https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/en/121129_summary.pdf

122 Rasti Limaj et al: https://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/051130_Limajetal_summary_en.pdf

123 Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). Wars, Divisions, Integration (1990-2008). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, faqe 189.

Kapitulli i gjashtë dhe i fundit «Mënyrat e përkujtimit», përmban një nënkapitull mbi luftërat e viteve '90 në Jugosllavi, të titulluar «Përkujtimi i luftërave të fundit». Krejt çka prezentohet te ky nënkapitull për luftën në Kosovë janë dy monumente për ndërhyrjen ushtarake të NATO-s, të dyja të ngritura në Beograd. Monumenti i parë është

për bombardimin e televizionit shtetëror serb RTS, në të cilin figurojnë emrat e 16 punonjësve të vrarë të këtij televizioni dhe një fotografi e godinës së bombarduar.¹²⁴

Monumenti i dytë është për 79 fëmijët e vrarë nga sulmet e NATO-s, në qendër të të cilit gjendet skulptura e vajzës 3-vjeçare Milica Rakić.¹²⁵ Ky nënkapitull nuk ilustron me asnjë monument të ngritur për përkujtimin e shqiptarëve të vrarë nga forcat serbe në Kosovë, e as për serbët e vrarë nga pjesëtarë të UÇK-së, por përqendrohet vetëm tek të vrarët serbë nga NATO-ja, madje pa shënuar kund se të vrarët ishin dëme kolaterale. Autorët e këtij publikimi do të duheshin të paktën të citonin prej raportit të organizatës Human Rights Watch (HRW) të titulluar «Vrasjet e civilëve gjatë fushatës ajrore të NATO-s»,

që thotë se NATO-ja gjatë bombardimeve kundër RFJ-së ka vrarë 528 civilë të pafajshëm, prej të cilëve 318 shqiptarë të vrarë në Kosovë.¹²⁶

Nga të dënuarit dhe të liruarit prej Tribunalit të Hagës për ish-Jugosllavinë, përmendet vetëm aktakuza për krime kundër njerëzimit ndaj Presidentit të RFJ-së Milošević, por jo edhe dënimi i udhëheqësve kryesorë politikë, ushtarakë e policorë serbë, e as lirimi i komandantëve të UÇK-së.

124 Ibid, faqe 228.

125 Ibid, faqe 229.

126 Human Rights Watch «Civilian Deaths in the NATO Air Campaign», Volumi 12, Numër 1, shkurt 2000. Gjendet në: <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

Përmbledhje

Në këtë vëllim paraqitet krejt sipërfaqësisht represioni sërb ndaj shqiptarëve të Kosovës gjatë viteve '90, duke u fokusuar vetëm te dëbimet e shqiptarëve prej vendeve të tyre të punës. Sa i takon «sistemit paralel» të Kosovës, që gjatë viteve '90 funksionoi në një mori fushash, jepet vetëm fusha e arsimit.

Te lufta e Kosovës dhe ngjarjet që lidhen me të, jo vetëm që nuk përmendet kund se krimet e forcave sërbe ndaj civilëve shqiptarë i nxitën përlëshjet e armatosura, por thuhet madje se ishin sulmet e UÇK-së ato që sollën emigrimin e popullsisë sërbe, çka mandej rezultoi me përforcime të forcave sërbe në Kosovë, e se më pas filluan të vepronin edhe njësi paraushtarake sërbe dhe prandaj popullata shqiptare u arratis ose u dëbua në masë. Thuhet edhe se bombardimi i RFJ-së nga NATO-ja u ndërmor me që pretendohet se forcat e sigurisë sërbe po kryenin spastrim etnik të shqiptarëve të Kosovës.

E vetmja masakër që prezentohet është ajo e Reçakut, madje edhe kjo e cilësuar si kontraverse. Sa u takon deportimeve, lexojmë se besohet që mbi 80% e tërë popullsisë kosovare u dëbua nga Kosova gjatë bombardimeve të NATO-s, por nuk mësojmë se kush i dëbonte refugjatët gjatë luftës. Citohen shifra për të vlarët, por as këtu nuk thuhet se cilat ishin formacionet që i kryenin këto vrasje.

Një hartë prezenton vetëm shkatërrimin e 39 kishave ortodokse sërbe pas luftës në Kosovë, pa përmendur askund se të njëjtat u rregulluan më pas me taksat e vetë qytetarëve të Kosovës. Vetëm në hyrje të të njëjtit nënkapitull përmenden shkurtimisht 200 xhamitë dhe shtëpitë tradicionale të shkatërruara gjatë luftës në Kosovë nga forcat sërbe, por nuk ka hartë që tregon xhamitë dhe pronat e shkatërruara dhe nuk thuhet askund se u rregulluan pas luftës me ndihma të organizatave humanitare ndërkombëtare. Jepen detajisht dëmet materiale të shkaktuara prej sulmeve të NATO-s, por absolutisht asgjë për dëmet materiale të shkaktuara prej forcave sërbe.

Lufta ilustron me dy fotografi të dëmeve nga bombardimet e

NATO-s nëpër Sërbë, si dhe dy të refugjatëve shqiptarë në Maqedoni: në njërin janë rreth 20 refugjatë nga Kosova, e në tjetrën punonjës humanitarë, duke i ndihmuar refugjatët, të cilët, siç shkruhet aty «po iknin prej mizorive dhe bombardimeve ajrore». Ndërkohë, fotografia që ilustron dëbimin e sërbeve nga Kroacia më 1995, është shumë më përfaqësuese, në përmasa e përmbajtje, meqë shfaq kolonën e gjatë prej mijëra refugjatëve sërbe tek largohen nga Kroacia me traktorë e kamionë.

Paraqiten thirrje, letra, peticione e protesta kundër luftërave në Jugosllavi, por nuk figuron asnjë e tillë nga Kosova, edhe pse të tilla ka pasur me bollëk. Dominojnë shkëputje komentesh për «agresionin e NATO-s dhe propagandën e ShBA-së», për rezervat mbi Marrëveshjen e Rambouillet-së dhe ndërhyrjen e NATO-s, si dhe pamje nga koncerte kundër ndërhyrjes së NATO-s.

Dy dokumentet më të rëndësishme të vitit 1999 për Kosovën – Marrëveshja e Rambouillet-së dhe Rezoluta 1244 e OKB-së – paraqiten vetëm me nenet që janë përdorur dhe përdoren nga politika zyrtare sërbe. Për më shumë, kur prezentohet rezoluta e OKB-së, autorët i referohen Kosovës me emërtimin sërë «Kosova e Metohija».

Sa u takon mënyrave të përkujtimit të luftës, prezentohen dy monumente, të dyja të ngritura në Beograd për viktimat sërbe të NATO-s, e asnjë monument për përkujtimin e shqiptarëve të vrarë nga forcat sërbe në Kosovë, e as për sërëbët e vrarë nga pjesëtarët e UÇK-së. Nga të dënuarit dhe të liruarit prej Tribunalit të Hagës për ish-Jugosllavinë, përmendet vetëm aktakuza për krime kundër njerëzimit ndaj Presidentit të RFJ-së Milošević, por jo edhe dënimi i udhëheqësve kryesorë politikë, ushtarakë e policorë sërëbë, e as lirimi i komandantëve të UÇK-së.

Në këtë vëllim përmendet krejt telegrafikisht se në shkurt të vitit 2008 Kosova shpalli pavarësinë nga Sërbia dhe askund në gjithë vëllimin nuk jepet gjë lidhur me vendimin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë për këtë shpallje. Madje, në disa kapituj e nënkapituj nuk ka absolutisht asgjë për Kosovën.

Përfundime

CDRSEE në vëllimet e saj 'Projekti i Historisë së Përbashkët' mbi historinë e Ballkanit u përpoq që t'u siguronte mësuesve të historisë në Ballkan materiale që përmbajnë perspektiva të ndryshme e të shumta për ngjarjet e njëjta historike. Projekti synonte jo vetëm të rishikonte të mësuarit etnocentrik të historisë, por edhe të stimulonte mendimin kritik dhe debatin, të promovonte diversitetin dhe të pranonte si vuajtjet, ashtu edhe arritjet e përbashkëta të popujve ballkanikë.

Qëllimi i këtij publikimi ishte të përcaktojë shkallën në të cilën CDRSEE kishte arritur këtë qëllim të admirueshëm. Ky publikim vë nën objektiv mënyrën si paraqitëshqiptarët në përgjithësi në tri vëllimet e para të këtij projekti, dhe si paraqiten në veçanti shqiptarët në Kosovë në tri vëllimet e fundit. Shqyrton si janë paraqitur ngjarjet e rëndësishme historike të shqiptarëve dhe cilat nga ngjarjet e rëndësishme nuk janë paraqitur fare. Po ashtu, diskuton si është dashur të paraqiteshin ato.

Në këto vëllime të CDRSEE-së shumë ngjarje tejet të rëndësishme të historisë së Kosovës nuk figurojnë fare. Në anën tjetër, shumë nga ngjarjet paraqiten në mënyrë sipërfaqësore, jokorrekte, të pasaktë, e të njëanshme, sa ndonjëherë të krijohet përshtypja se pjesët për shqiptarët dhe Kosovën do t'i kenë hartuar historianë të indoktrinuar me nacionalizëm sërb. Duhet shtuar krejt në fund se mënyra si paraqitet historia e Kosovës në këto publikime nuk i kontribuon aspak misionit të pretenduar të CDRSEE-së për tejkalimin e trashëgimisë së dhimbshme të të kaluarës dhe pajtimin afatgjatë mes popujve ballkanikë dhe se mënyra e prezantimit të historisë së Kosovës duhet të ndryshojë urgjentisht.

Vëllimi i parë «Perandoria Osmane», ndonëse përveç përplasjeve synon t'i përfshijë edhe bashkëjetesat e të nënshtruarve me sundimtarët osmanë për shkak të privilegjeve individuale e kolektive, nuk i paraqet fare as kryengritjet e as bashkëpunimet e shqiptarëve me Perandorinë Osmane përgjatë pesë shekujve të sundimit të saj në hapësirat e banuara me shqiptarë. Po kështu, nuk i përmend askund

qëllimet politike të shqiptarëve, madje as rrymat politike të tyre nën Perandorinë Osmane. Duhet shtuar se i gjithë vëllimi nuk prezanton asnjë krim të forcave osmane ndaj shqiptarëve dhe, ç'është më e keqja, shqiptarët i portreton si mercenarë, plaçkitës, fajdexhinj, përbuzës të grave, të paarsimuar, etj.

Vëllimi i dytë «Kombet dhe Shtetet në Europën Juglindore», sa u takon raporteve të shqiptarëve me Perandorinë Osmane, sjell disi vetëm disa momente bashkëpunimi, por as këto madje nuk pasqyrohen drejt. Ndonëse përpiluesit e vëllimit mëtojnë se ndër qëllimet e tyre është t'i paraqesin pakënaqësitë ndaj regjimeve të ndryshme perandorake, nuk sjellin asnjë kryengritje shqiptare gjatë tri dekadave të fundit të sundimit të Perandorisë Osmane. Nuk theksojnë askund se synimi i shqiptarëve në këtë kohë ishte një shtet që do t'i përfshinte të gjitha hapësirat e banuara prej tyre, kurse arritja ishte një shtet me më pak se gjysmën e hapësirave të banuara me shqiptarë. As rrymat politike të shqiptarëve gjatë kësaj periudhe nuk përmenden kund. Njëlloj, mungojnë të dhënat për dëbimin masiv të shqiptarëve prej Sërbisë nga Sanxhaku i Nishit më 1877-1878, e edhe për shpërnguljen e sërbëve nga Kosova për në Sërbëri në periudhën 1878-1912.

Vëllimi i tretë «Luftërat Ballkanike» nuk jep fare ngjarjen më të rëndësishme të shqiptarëve në prag të luftërave ballkanike – kryengritjen e vitit 1912 kundër Perandorisë Osmane, e as bashkëpunimin e disa prej liderëve kryesorë kryengritës shqiptarë (1912) me përfaqësuesit sërbë në Prishtinë. Vëllimi sjell disa fragmente nga gazetat shqiptare të botuara jashtë vendit, të cilat ndihmojnë për të kuptuar këndvështrimet e ndryshme brenda shoqërisë shqiptare të kohës së luftërave ballkanike, por këto nuk janë të mjaftueshme. Nuk sqarohet askund se shqiptarët në këtë kohë ishin të ndarë: në njërën anë shumica e përfaqësuesve të qyteteve, bejlerët e agallarët që kundërshtonin autonominë, e në tjetrën kryengritësit që synonin autonominë, por që ishin të përçarë, mbasi një pjesë e tyre pëlqenin me mbetë të lidhur me Perandorinë Osmane.

Pjesa që trajton ushtritë dhe civilët e kombësive të ndryshme gjatë luftërave ballkanike, jep vetëm këndvështrimin serb. Nuk prezenton fare krimet e forcave serbe e malazeze ndaj civilëve shqiptarë, e madje, përmes disa shembujve, lexuesit i krijohet përshtypja se ato kishin qenë madje shumë korrekte me civilët. Ndonëse sillen pasazhe për djegien e fshatrave dhe eksodin e njerëzve, si dhe të dhëna për të vrarët dhe viktimat e të gjitha vendeve gjatë luftërave ballkanike, asgjë nuk ka për shqiptarët. Edhe ky vëllim shqiptarët i portretizon negativisht –për humbjen e forcave osmane gjatë luftërave ballkanike dhe për katastrofat që u shkaktuan, fajësohen shqiptarët, ngaqë thuhet se u mashtruan nga serbët, u paguan nga grekët, dezertuan e u dorëzuan. Për hir të të vërtetës, duhet thënë se nëbotimin e dytë të këtij vëllimi më 2012 janë bërë disa plotësime, por jo sa e si duhet, dhe për më shumë, vetëm në versionin shqip, e jo edhe në versionet në anglisht dhe gjuhët e rajonit.

Vëllimi i katërt «Lufta e Dytë Botërore» nuk përmban asnjë të dhënë për Kosovën a për shqiptarët jashtë territorit të Shqipërisë, përkatësisht në Jugosllavi.

Vëllimi i pestë «Lufta e Ftohtë (1944-1990)» nuk e përmend askund administrimin ushtarak, dënimin e pushkatimin e kundërshtarëve shqiptarë të regjimit jugosllav, dhunën e terrorin ndaj popullsisë civile shqiptare, sekuestrimin e dhjetëra mijëra hektarëve tokë, gjysma e të cilëve iu është dha kolonëve kryesisht serbë e malazezë, e as dëbimin e dhjetëra mijëra shqiptarëve nga Jugosllavia për në Turqi. Nuk theksohet askundse mbas Luftës së Dytë Botërore në Kosovë në një rën anë vepronte rryma legale, si pjesë institucioneve të sistemit jugosllav, e në tjetrën rryma e organizuar në organizata ilegale, që e kundërshtonte regjimin jugosllav, e as qëllimet e këtyre dy rrymave. Në këtë vëllim, sa i takon rezistencës së shqiptarëve të Kosovës, paraqiten vetëm demonstratat e vitit 1968 dhe ato të vitit 1981, por sipërfaqësisht e me plot pasaktësi. Nuk ka asgjë as sa u takon avancimeve të Kosovës me Kushtetutën e Jugosllavisë të vitit 1974, por paraqitet industrializimi i Kosovës, ndonëse përciptazi.

Vëllimi i gjashtë «Luftërat, ndarjet, integrimi (1990-2008)» paraqet krejt sipërfaqësisht represionin sërb ndaj shqiptarëve të Kosovës gjatë viteve '90, duke u fokusuar vetëm te përjashtimet e shqiptarëve prej vendeve të punës. Te lufta e Kosovës dhe ngjarjet e ndërlidhura jo vetëm që nuk përmendet askund se ishin krimet e forcave sërbe ndaj civilëve shqiptarë ato që nxitën përleshjet e armatosura, por madje thuhet se ato që sollën emigrimin e popullsisë sërbe ishin sulmet e UÇK-së, çka mandej rezultoi me përforcime të forcave sërbe në Kosovë, e se më pas filluan të vepronin edhe njësi paraushtarake sërbe dhe prandaj popullata shqiptare u arratis ose u dëbua në masë. Thuhet edhe se bombardimi i RFJ-së nga NATO-ja u ndërmor me qëpretendohejse forcat e sigurisë sërbe po kryenin spastrim etnik të shqiptarëve të Kosovës. E vetmja masakër që prezantohet është ajo e Reçakut, madje edhe kjo e cilësuar si kontraverse.

Sa u takon deportimeve, lexojmë sebesohetqë mbi 80% e popullsisë kosovare u dëbua nga Kosova gjatë bombardimeve të NATO-s, por nuk mësojmë se kush i dëbonte refugjatët gjatë luftës. Citohen shifra për të vrrarët, por as këtu nuk thuhet se cilat ishin formacionet që i kryenin vrasjet. Një hartë prezanton vetëm shkatërrimin e 39 kishave ortodokse sërbe pas luftës në Kosovë, pa përmendur askund se të njëjtat u rregulluan më pas me taksat e vetë qytetarëve të Kosovës. Vetëm në hyrje të të njëjtit nënkëpitull përmenden shkurtimisht 200 xhamitë dhe shtëpitë tradicionale të shkatërruara gjatë luftës në Kosovë nga forcat sërbe, por nuk thuhet kund se u rregulluan pas luftës me ndihma të organizatave humanitare ndërkombëtare. Jepen detajisht dëmet materiale të shkaktuara prej sulmeve të NATO-s, por nuk ka absolutisht asgjë për dëmet materiale të shkaktuara prej forcave sërbe.

Lufta ilustron me dy fotografi të dëmeve nga bombardimet e NATO-s nëpër Sërbë, si dhe me dy të refugjatëve shqiptarë të dalë në Maqedoni, nga të cilat njëra jep rreth 20 refugjatë nga Kosova, e tjetra disa punonjës humanitarë duke i ndihmuar refugjatët, të cilët, siç shkruhet aty «po iknin prej mizorive dhe bombardimeve ajrore».

Ndërkohë, fotografia që ilustron dëbimin e sërbeve nga Kroacia më 1995, është shumë më përfaqësuese në përmasa e përmbajtje, meqë shfaq kolonën e gjatë prej mijëra refugjatëve sërbë tek largohen nga Kroacia me traktorë e kamionë. Dominojnë shkrëputje komentesh për «agresionin e NATO-s dhe propagandën e ShBA-së», për rezervat mbi Marrëveshjen e Rambouillet-së dhe ndërhyrjen e NATO-s, si dhe pamje nga koncerte kundër ndërhyrjes së NATO-s. Dy dokumentet më të rëndësishme të vitit 1999 për Kosovën – Marrëveshja e Rambouillet-së dhe Rezoluta 1244 e OKB-së – paraqiten vetëm me nenet që janë përdorë dhe përdoren nga politika zyrtare sërbe. Për më shumë, kur prezentohet rezoluta e OKB-së, autorët i referohen Kosovës me emërtimin sërb «Kosova e Metohija».

Sa u takon mënyrave të përkujtimit të luftës, prezentohen vetëm dy monumente të ngritura në Beograd për viktimat sërbe të NATO-s. Nga të dënuarit dhe të liruarit prej Tribunalit të Hagës për ish-Jugosllavinë përmendet vetëm aktakuza për krime kundër njerëzimit ndaj Presidentit të RFJ-së Milošević, por jo edhe dënimi i udhëheqësve kryesorë politikë, ushtarakë e policorë sërbë, e as lirimi i komandantëve të UÇK-së. Në vëllim përmendet krejt telegrafikisht se Kosova në shkurt të vitit 2008 shpalli pavarësinë nga Serbia dhe askund në gjithë vëllimin nuk jepet gjë lidhur me vendimin e Gjykatës Ndërkombëtare të Drejtësisë për këtë shpallje. Madje, në disa kapituj e nënkapituj nuk ka absolutisht asgjë për Kosovën.

Për fund, duhet thënë se redaktore e përgjithshme e këtyre vëllimeve është profesoresha Christina Koulouri nga Athina, ndërsa ndër komisionet e shumta të këtyre vëllimeve, nga Kosova figuron një anëtar i vetëm te Komisioni i Burimeve, dr. Frashër Demaj nga Instituti i Historisë në Prishtinë. Duke qenë edhe akademik, Demaj në biograf-inë e publikuar te uebfaqja zyrtare e Akademisë së Shkencave dhe të Arteve të Kosovës pretendon se është autor i disa kapitujve të këtyre vëllimeve. Ai madje ishte ndër panelistët me rastin e promovimit të këtij projekti të CDRSEE-së në Prishtinë. Librave shkollor të Kosovës

ende u mungon qasja e metodologjisë shumë-perspektivëshe, si dhe përmbajnë paragjykime nacionaliste. Dështimet e CDRSEE-së janë një shembull tjetër i përpjekjes së përkushtuar që ende duhet bërë për ta futur metodologjinë shumë-perspektivëshe të mësimdhënies së historisë, si në Kosovë ashtu edhe në të gjithë rajonin.

The Branded of the Balkans

The Albanians and Kosovo

in alternative pan-Balkan history textbooks

To my precious friend Bekim Lumi
whose knowledge of Albanian
history has always astonished me.
His feedback for this study was
greatly missed and will be missed
for all the other ones to come.

publisher:

ADMOVERE

(transitional justice |
education | peacebuilding)

admovere.org/

in cooperation with:

New Perspektiva

new-perspektiva.com/

author:

Shkëlzen Gashi

translated by:

Gazmend Bërlajolli

peer review:

Joanna Hanson

front cover design and**typesetting:**

Jetë Dobranja

print:

Night Design

september 2020

Prishtinë

number of copies printed:

200

The cover photo, shot by the French agency Agence Rol in November 1912, bares the note «Serbian soldiers correcting insurgents and wrongdoers in Prishtina».

research and publication supported by:

Swiss Federal Department of Foreign Affairs
FDFA

The views expressed in this publication do not necessarily reflect those of the Swiss Confederation, represented by the Swiss Federal Department of Foreign Affairs, acting through Embassy of Switzerland, as a donator of this project.

Content

Introduction	1
The Ottoman Empire	3
Nations and States in Southeast Europe	15
The Balkan Wars	26
The Second World War	36
The Cold War (1944-1990)	37
Wars, Divisions, Integration (1990-2008)	50
Conclusions	64

Introduction

The founders of the Thessaloniki-based NGO Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE) postulated that long-term reconciliation in the Balkans was possible only if the way history was taught in schools of our region changed. This is why in 1999 they launched their principal project, entitled the 'Joint History Project,' in order to provide history teachers in the Balkans with materials containing different perspectives on the same event. The project aimed not only to review the ethnocentric teaching of history but also to stimulate critical thinking and debate, to promote diversity and to acknowledge both the suffering and the common achievements of the Balkan peoples.

The CDRSEE contracted historians from all over the region and the project concluded with the compilation of six volumes, starting with the medieval history of the Balkans and ending with the present day. The volumes are entitled 1. Ottoman Empire; 2. Nations and States in Southeast Europe; 3. The Balkan Wars; 4. The Second World War; 5. The Cold War (1944-1990), and 6. Wars, Divisions and Integration (1990-2008). In the course of the drafting of these volumes, the CDRSEE maintained close working relationships with all the ministries of education in the region and enjoyed support from a total of 25 international donors, including the EU. All six volumes were translated from the original English into ten languages (nine regional ones and Japanese) and promoted in many of the regional capitals, including Prishtina in 2018.

This publication examines the way in which Albanians in general are presented in the first three volumes of this project, and how Kosovo Albanians in particular are presented in the last three volumes. It examines how the important historical events of the Albanians were presented and which of the important events were not presented at all. It also discusses how they should have been presented, based on

international authors such as Noel Malcolm, Oliver Schmitt, Peter Bartl, and others who deal with developments and events in Kosovo in different historical periods.

I would like to thank all those who in various forms and stages contributed to this report. First and foremost the donor, the Embassy of Switzerland, particularly its First Secretary Mr. Vincent Hug and the 'New Perspektiva' organization, especially Joanna Hanson for their valuable comments, tips, suggestions and recommendations. I would also like to thank from the bottom of my heart Florent Rizvanolli, Gazmend Berljolli and Joanna Hanson, who bear no responsibility for any of the errors in this publication. Many thanks to Gazmend Bërlajolli for the language editing and the English translation, to Florent Rizvanolli for the Serbian translation, to Jeta Dobranja for the design and layout, and to Krenar Basha for printing the publication.

The Ottoman Empire

The Ottoman period is taught to students in the Balkan region countries mainly from an ethnocentric viewpoint with a large degree of prejudice and disorganized information, and by necessarily assessing the empire as a factor of 'regression' or 'progress.' In the introduction to the volume covering this period the publishers claim they intend to include both the clashes and the coexistences, since the Ottoman rule experienced both conflict and cruelty as well as negotiations and collaboration between the subjugated and their rulers for collective and individual privileges.

This five-chapter volume opens with the 14th century and ends with the 19th century, a time which in itself does not mark the end of the empire but rather the beginning of national movements that led to the creation of independent Balkan states in the 19th and 20th centuries, these topics being addressed in the next volume.

The first chapter 'The Ottoman Expansion in South East Europe' talks about the first stages of the Ottoman state, the fall and the conquest of Constantinople, the Ottoman conquest of the Balkan Peninsula and the demographic and religious changes. Understandably, the pages dedicated to the first stages of the Ottoman state and the conquest of Constantinople contain nothing about Albanians although it is surprising that likewise nothing is mentioned in the pages dealing with changes in population and religion.

It is somewhat disconcerting that the section dedicated to the

Ottoman occupation of the Balkan Peninsula says nothing about the 1389 Battle of Kosovo, which took place on June 28, 1389 in Fushë Kosova, near Prishtina, where the Ottoman army led by Sultan Murad I clashed with the Balkan coalition commanded by Prince Lazar. It is only presented rather telegraphically within the 12-page initial chronological table covering the period 1300-1800, where we read, ‘1389 - first battle of Kosovo; the Ottomans defeat a Balkan coalition led by Serbian Prince Lazar; Serbia becomes a tributary of the Ottoman State.’¹ Nowhere in the entire volume is the participation of Albanians in this battle alongside other Balkan peoples mentioned, including the possibility—given the complicated political situation in the territory of Albania and the established Ottoman influence in some parts of it—that some Albanians, and even some Serbs, had been fighting on the side of the Ottomans.²

The texts on the Ottoman conquest of the Balkan Peninsula contains only a brief explanation of the Christian owners of the timars in Albania, stating ‘the Ottomans, tried to secure cooperation of at least a part of the local nobility. Therefore, they integrated higher noblemen as vassals, sometimes demanding that they send their sons as hostages to the Sultan’s court (as was the case of the famous Skanderbeg, known by the name Gjergj Kastrioti, son of Gjon Kastrioti, Lord of Middle Albania).’³ Throughout the volume, Skanderbeg is mentioned only once again, in the initial chronological table, in a note which reads, ‘1443 – Hungarian campaign into the Balkans; successful Albanian rebellion led by Skanderbeg (George Kastriota)’⁴ without specifying against whom.

A superficial presentation of this nature leaves the reader with

1 Murgescu, Bogdan and Halil Bertay (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 26.

2 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 62-64.

3 Murgescu, Bogdan and Halil Bertay (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 27.

4 *Ibid*, page 42.

the impression that the Albanian noblemen were only vassals of the Ottomans. This impression is especially reinforced as no Albanian rebellions against the Ottoman Empire in the 1443-1468 period are related. These were by no means the only ones but due to the charismatic figure of their leader, Skanderbeg, were the strongest among the Balkan Christians.⁵ The rebellions, although taking place in a small and mostly mountainous territory, were extraordinary in size, because they confronted the largest empire of the period and because of Skanderbeg's vassalage to the Italian states.⁶ The volume should go further and even present the real motives of the rebellions led by Skanderbeg, which were mainly religious and proprietary in nature, and following his father's assassination by the order of the Sultan, even revanchist.⁷

Likewise, this volume does not present the military pact known as the Assembly of Lezha (founded in Lezha on March 2, 1444, in order to oppose the Ottoman Empire) that brought together rulers from other ethnicities (such as the Crnojević family), whereby each of the members maintained their full independence, and Skanderbeg was only the first among equals and not a ruler of some Albanian state.⁸ Furthermore, so as to showcase the cooperation between Balkan peoples, it would be good if the volume briefly included data provided by historian Oliver

The participation of Albanians in the Battle of Kosovo in 1389 alongside other Balkan peoples is not mentioned. None of the Albanian rebellions against the Ottoman Empire in the 1443-1468 period, led by Gjergj Kastrioti Skënderbeu, are mentioned

5 Schmitt, Oliver. *Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit*. Tiranë: K&B, 2012, page 59-62.

6 Ibid.

7 Ibid.

8 Bartl, Peter. *Shqipëria nga Mesjeta deri sot*. Prizren: Drita, 1999, page 45.

The conflict between Ottoman and Austrian forces of 1689, in which Albanians fought in both camps, is excluded. The Albanians were part of the Austrian forces under the leadership of Pjetër Bogdani, and of the Ottoman forces under the leadership of Mahmut Mahmutbegolli. There is only one passage presented about the atrocities committed by the Ottoman forces in this battle, but it is about those against the Serbs, and there is no mention of the Ottoman crimes against Albanians

Jens Schmitt, such as the fact that the flag raised by Skanderbeg contained the Byzantine eagle and that Skanderbeg's father was married to Vojsava, a daughter of the large noble Branković family.⁹

It should be added that the first chapter, while describing the Ottoman conquests of the peninsula includes fragments about destructions in Slovenia, the captivity of Belgrade inhabitants, the Christian captives in Bosnia, but nothing similar about the Albanians.¹⁰ There is an excerpt regarding the fall of Novo Brdo on the territory of present-day Kosovo in 1455, from the memoir 'The Turkish History or Chronicle' by the author Konstantin Mihailović, born near Novo Brdo, but it talks about deportations, murders and kidnappings of Serbian youngsters, yet contains nothing about Albanians.¹¹

Chapter two, 'The Institutions of the Ottoman Empire,' contains an excerpt from the Turkish historian Halil Inalcik, entitled 'Lutfi Pasha recollects his career from the time he was levied through the devshirme system,' containing biographical

information about this great vizier, in which the only the mention

9 Schmitt, Oliver. *Skënderbeu*. Tiranë: K&B, 2009, pages 37-42.

10 Murgescu, Bogdan and Halil Bertay (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, pages 43-45.

11 *Ibid*, page 43.

of Albania is that he was born there.¹² Devshirme was a systematic method of forcibly recruiting young boys, developed during the 15th and 16th centuries: a child would be usually taken from one in forty houses, sent to Istanbul, converted, taught Turkish, and trained as a soldier.¹³ Devshirme was not popular in Christian villages, and thus in 1565 a rebellion broke out against it in Albania, which is not mentioned in this volume. There is also no mention of the fact that there were areas, such as Novo Brdo, relieved of the devshirme duty, with an exemption which was considered a special privilege.¹⁴

Nowhere does the volume note that Albanians were particularly valued by devshirme collectors for their physical stamina and fighting skills, nor that many Albanians managed to become rulers in the highest state positions, quite disproportionate to their population size. Likewise, there is no mention that two 15th century chief viziers, Ahmet Pasha and Daut Pasha, were of Albanian descent, and that the total number of Albanian chief viziers in the history of the Ottoman Empire, including many Kosovo Albanians, was 42, while out of 92 chief viziers that ruled from the 15th to the 17th century, 25 were of Albanian origin, and 19 of Turkish origin.¹⁵

Chapter three, 'Religious institutions, communities and practices', contains nothing on Albanians. Here, as well as in chapter one, the issue

There is no mention that many Albanians managed to become rulers in the highest state positions, quite disproportionate to their demographic size: there were 42 Albanian Chief Viziers in the history of the Ottoman Empire

12 Ibid, page 57.

13 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, pages 95-96.

14 Ibid.

15 Ibid.

of the spread of Islam among Albanians could be presented, emphasizing the factors that influenced it, such as the pressure through the land tax, which was paid only by Christians; the removal of Christian boys to Istanbul; the economic interest, since taxes were eased for those who converted; career opportunities; the status, namely the prestige, which resulted in the urge for Islamization in towns; the lower number of Albanian Catholic priests than during medieval Serbian rule.¹⁶

There is no presentation of any religious buildings constructed during almost five centuries of Ottoman reign. There is no mention of Albanian feudal families in Albania and Kosovo or of writers of Albanian origin who wrote in Oriental languages

Inconsistent with the approach followed for the other places presented in the volume, there is no presentation of a single building or structure built in the areas inhabited by Albanians during the period of almost five centuries of Ottoman rule, such as: religious sites (mosques, masjids, tombs, tekkes); educational facilities (madrassas and libraries); and other structures (hamams, stone bridges, public fountains, residential houses, clock towers, inns, bazaars, etc.).

Chapter four, 'Social types and daily life', opens with the subchapter entitled 'Elites and commoners' in which photographs portray Ottoman social types.

Of the 20 photographs and paintings, Albanians are presented in two: the first one, a painting by Jean-Baptiste Hilaire (1809) titled 'Soldiers in Albania' is accompanied by an explanation about the levends, the paid soldiers of the Ottoman Empire, who, the text claims, sometimes joined enemy armies and looted the Ottoman provinces¹⁷. The second

16 Schmitt, Oliver. *Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit*. Tiranë: K&B, 2012, pages 120-127.

17 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 88.

is the painting 'A famous Ayan - Ali Pasha of Janina' by Louis Dupré (1819), accompanied by a text which speaks of ayans, the rich people who amassed great wealth through usury and trade, created private armies and gained political control in the provinces¹⁸. Hence, the Albanians here are presented only as paid soldiers who joined enemy armies to loot the Ottoman provinces and as people enriched through usury, who created private armies for political control over the provinces.

There is no mention of the Janina family that founded the Janina Pashalik, or of the Albanian feudal families like the Bushatis, who founded the Shkodra Pashalik. Also, there is no mention of the feudal Begolli family in Peja, the Kryeziu family in Gjakova, the Rrotlla family in Prizren (the Rrotlla family ruled Prizren from the 1770s to 1836, during which time they constructed and reconstructed a series of public buildings) the Gjinolli family in Prishtina and Gjilan (the Gjinollis were so powerful in the early 19th century that their members were called 'second rulers' of Kosovo after the Sultan).¹⁹

It should be remembered that the Ottoman occupation of Albanian territories cannot be compared with the consequences of the occupation of other Balkan countries, especially Bulgaria and Serbia. This is because prior to the Ottoman occupation the Albanians had no church organization, state tradition, art or literature that could be called Albanian. Albanian dynasties predating the Ottoman occupation would issue their documents in Greek, Latin and Slavic languages, and not a single one in Albanian.²⁰

The only information in this volume about Albanian culture can be found in the initial chronological table, and reads, '1555 - first book printed in the Albanian language (in Italy): *Meshari* [The Service Book],

18 Ibid, page 94.

19 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, page 175.

20 Kaleshi, Hasan. Ardhja e turqve në Ballkan dhe përhapja e Islamit, shkaqet themelore të vazhdimësisë etnike të shqiptarëve. Prishtinë: Koha Ditore, 11 July 2015, page 22.

by Dom Gjon Buzuku'.²¹ There is no mention of any of the later writers like Pjetër Budi, Frang Bardhi and Pjetër Bogdani. Also, no writers of Albanian origin who wrote in Oriental languages are presented, such as Suzi from Prizren, Mesih from Prishtina, Jahja Dukagjini, Koçi Beu, and others.

'Life in the village,' the second subchapter of chapter four, contains an appropriate passage from the book 'Travels in Albania and Other Provinces of Turkey in 1809 & 1810' by the author Lord Broughton on food and drink in Albania, a photo showing the interior of a room in Arbanassi from the period, and some other passages from the 'Pictures from the Balkans' by John Fraser, about the roads that were 'as nature and the Romans had left them,' the Turks having done nothing to repair them, and about the difficulties of dispatching letters from Albania.

The third subchapter, 'Life in towns,' presents fragments of various authors about the life in some of the cities of the region. The presentation of life in the city of Belgrade dominates, according to the

descriptions of the author Evliya Çelebi, but there is nothing about the life in Albanian cities.

Albanians are portrayed only as paid soldiers who would join enemy armies to loot the Ottoman provinces, as people who would get rich through usury, who created private armies for political control in the provinces

The fourth subchapter, 'Living on the edge of various borders,' gives a short excerpt, written around 1900, entitled 'Christian influence on Muslim Albanians' which reads '[h]is Christian neighbors influence the Muslim Albanian. He drinks wine and is particularly fond of beer – I was able to get bottled lager from Munich – and he swears by the Virgin.'²²

21 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 31.

22 Ibid, page 111.

The last subchapter, 'Glimpses into the lives of women', offers a short but damaging fragment about the Albanian women, who are presented as uneducated, speaking no language other than their mother tongue. Moreover, according to the fragment, Albanians not only have no passionate feelings towards women, they also feel contempt and disgust towards them, consider and use them as cattle, force them to work and often punish them with blows. It is surprising that the authors of the volume choose to include such a disparaging fragment only about Albanians and not other Balkan peoples, thus giving the impression that women were treated this way exclusively by Albanians. It is worth citing the fragment in full:

'I feel no great inclination to speak of the morals of the Albanians. Their women, who are almost all without education and speak no other than their native tongue, are considered as their cattle, and are used as such, (but being the very superior sort), obliged to labour, and often punished with blows. They have, in truth, rather a contempt and even aversion for their females, and there is nothing in any of their occasional inclinations, which can be said to partake of what we call the tender passion. Yet all of them get married who can, as it is a sign of wealth, and as they wish to have a domestic slave. Besides, as in most parts of the country the females are not nearly so numerous as the other sex, the bride often does not bring a portion to her husband, but the man to his wife, and he is obliged to get together about a thousand guruh

Albanians are presented as people who knew nothing about love, who despised and even hated women, marrying so as to have a slave at home. Albanian women are only presented as uneducated, speaking no language other than their own, used as cattle, forced to work, and often punished with blows

[piasters] before he can expect to be married.’²³

The fifth and final chapter ‘Elements of crisis’ contains a total of three subchapters. The first two, ‘Natural Disasters’ and ‘The political crisis in Istanbul,’ have nothing on Albanians. The third subchapter ‘Wars, rebellions and human turmoil’ mentions some of the rebellions of other Balkan peoples, but no Albanian revolts, for whom there appears only an irrelevant fragment entitled ‘Insecurity when travelling in Albania.’

Strangely, there is no mention of the autumn 1689 clash between Ottoman and Austrian forces, which had Albanians fighting on both sides. In the Austrian forces, commanded by Enea Piccolomini, the Albanians were led by the Albanian Catholic Archbishop Pjetër Bogdani, while in the Ottoman forces they were led by Mahmut Mahmutbegolli, the Pasha of Peja, numbering about 10 thousand Albanian and Serbian soldiers.²⁴ At this time, the Ottoman Chief Vizier was Mehmet Köprülü, a member of a powerful Albanian dynasty in the public services of the Ottoman Empire, who is not mentioned anywhere in the volume.²⁵

The volume, however, does not entirely ignore the clash between Austrian and Ottoman forces, because it provides a passage entitled ‘Serbians flee fearing Ottoman reprisals (1690) - the testimony of Atanasije Djakon (Deacon) Srbin’ which talks about the massacres the Ottoman forces committed against the Serbs in Belgrade and the surrounding area. Explanations are provided underneath this passage by the editorial board on the cooperation of the Serbs with the Austrians in the years 1688-89, the Ottoman re-conquest of Belgrade and the escape of the Serbs to the territories controlled by the Austrians.²⁶ Even the initial chronological table of the volume claims that the Ottoman 1690 re-conquest was followed by a high rate of displacement of Serbs

23 Ibid, page 111.

24 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 143.

25 Ibid.

26 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 120.

from Serbia and Kosovo.²⁷

In the first half of the 19th century, the Ottoman Empire began to implement a number of reforms in the army (e.g. suspension of janissary units, suspension of the outdated timar system, sending officers for training in France, wearing western-style uniforms), which were accompanied by reforms in education, developing a state school system and proclaiming equal rights for non-Muslims.²⁸ Due to these reforms, a series of Albanian rebellions broke out, which were not calling for autonomy and national liberation, but were against issues such as recruitment, western-style uniforms, new taxes, disarmament of the population.²⁹ These rebellions are not mentioned in this volume.

Summary

The volume presents no conflicts or clashes of the Albanians with the Ottoman Empire. For example, the participation of Albanians in the Battle of Kosovo in 1389 alongside other Balkan peoples is not mentioned, nor the possibility that some Albanians might have fought on the side of the Ottomans. None of the Albanian rebellions against the Ottoman Empire in the 1443-1468 period, led by Gjergj Kastrioti Skënderbeu, including the Assembly of Lezha or other important events from Albanian history are mentioned.

Although the systematic method of forcible recruitment of young boys, known as devshirme, is mentioned, nowhere is it said that in 1565 a rebellion against it broke out in Albania. Though some rebellions of some Balkan peoples are related, none of the Albanian ones are presented. It is difficult to understand why the conflict between Ottoman and Austrian forces of 1689, in which Albanians fought in both camps, is excluded. They were part of the Austrian forces under the leadership

²⁷ Ibid, page 33.

²⁸ Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 181.

²⁹ Ibid, page 185.

of Pjetër Bogdani, and in the Ottoman forces under the leadership of Mahmut Mahmutbegolli. There is only one passage presented about the atrocities committed by the Ottoman forces in this battle, but it is about those against the Serbs, and it includes information on the emigration of the Serbs from Kosovo. There is no mention in the entire volume of the Ottoman crimes against Albanians. The toponym 'Kosovo' appears a total of five times in the whole volume, of which three times in the Serbian context, twice in the context of the Ottoman-Hungarian war in 1448 (The Second Battle of Kosovo) and not once in the Albanian context.

When dealing with the obligation of the devshirme, nowhere is it clarified that there were areas, such as Novo Brdo, which were exempt from it under a special privilege. There is no mention that Albanians were highly valued by devshirme collectors for their physical endurance and fighting skills, nor that many Albanians managed to become rulers in the highest state positions, quite disproportionate to their demographic size: there were 42 Albanian Chief Viziers in the history of the Ottoman Empire.

Furthermore, the spread of Islam among Albanians is not presented at all and, breaking with the narrative provided for other countries, there is no presentation of any religious buildings constructed during almost five centuries of Ottoman reign. There is no mention of Albanian feudal families in Albania and Kosovo or of writers of Albanian origin who wrote in Oriental languages.

The weakest point in this volume is the portrayal of Albanians only as paid soldiers who would join enemy armies to loot the Ottoman provinces, as people who would get rich through usury, who created private armies for political control in the provinces, who knew nothing about love, who despised and even hated women, marrying so as to have a slave at home. Albanian women are only presented as uneducated, speaking no language other than their own, used as cattle, forced to work, and often punished with blows.

Nations and States in Southeast Europe

The volume entitled 'Nations and States in Southeast Europe' is divided into four chapters. It focuses mainly on the 19th century, although it includes some 18th century historical sources on the rise of national movements in the region, as well as 20th century accounts on the birth of nation-states and new developments in the relations between nations and states. The focus of this volume, the introduction claims, is the creation of nation-states, with issues such as nation-building, national ideologies and conflicts fueled by nationalism. Since most of the peoples in the region learn more about their own nation by ignoring or receiving biased information about their neighbors, the publishers claim they have sought to fill the void in these peoples' knowledge of each other.

The first edition of this volume, chapter one 'Creating Nation-States: Goals vs. Achievements' with about 40 units in total, contains a short poem in Albanian, written at the time of the 1878 Congress of Berlin which says, 'Please be careful/ Of Albania/ Don't tear it up in pieces/ As if it were an orphan/ We are not Greeks, or Bulgarians/ Not even Montenegrins/ We are just Albanians/ And we want freedom...'³⁰

30 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessa-Ioniki: CDRSEE, 2009, page 42.

Other than that there is a very short excerpt from an article by Jeronim de Rada, dated 1886, in support of a special Albanian state, which reads, 'A separate state for ourselves, where all the people of the same blood gather around as the members of a family gather in a home.'³¹ From here we move on to 1912 where there is an excerpt from a report by

the British Ambassador to the Ottoman Empire, which talks about the efforts of the Albanians to secure their own state, as well as an engraving of the period for the declaration of independence of Albania.³²

Nowhere is it stated that the main goal of the Albanian National Revival was to have a state that would include all areas inhabited by Albanians, and its achievement was a state with less than half of the areas inhabited by Albanians

The information is one-sided and fails to fill the knowledge gap of the students in the region about the Albanian national movement and the way the Albanian state was established. Moreover, the information provided might reinforce the prejudices that peoples of the region may have about Albanians, because the Albanian national movement cannot be

presented simply with a short poem from the time of the Berlin Congress and an equally short and insignificant fragment as arguments in support of a separate Albanian state.

The second edition of this volume, published in 2012, but only in the Albanian version and not in English or regional languages, has added the following to this chapter: a 1878 memorandum of the Albanians against the Treaty of St. Stefano (1878), which stipulated the expansion of Serbia and Montenegro to include territories inhabited by Albanians; two 1878 protest notes of Albanians from different regions addressed to the Congress of Berlin seeking help to stop the atrocities of Serbian,

31 Ibid, page 46.

32 Ibid, pages 49-50.

Montenegrin, Bulgarian and Russian forces against the local population; a document from 1880 containing the requests of the League of Prizren Central Committee sent to the Sultan.³³ These additions are good, but do not aid the understanding of how the Albanian state came to be.

The right approach would require a more suitable presentation of the Albanian National Revival, which began in the 1830s and ended in 1912 with the proclamation of Albania's Independence. Since the title of the chapter is 'Creating Nation-States: Goals vs. Achievements,' it should be noted that the goal of the Albanian National Renaissance was a state that would include all areas inhabited by Albanians, while the achievement of the Albanian National Revival was a state with less than half of the areas inhabited by Albanians.

With regards to the League of Prizren, a few requests sent to the Sultan in 1880 have been published in this volume, the main one asking for the appointment of a single person to govern the entire Albanian areas, which appears in the second edition of this volume but only in the Albanian version, not in the ones in English or in regional languages. This kind of presentation creates a false impression on the relations between the Albanians and the Ottoman Empire. To begin with, essential parts from the first document issued by the League of Prizren, called the Kararname or the Decisions Act, adopted on June 18, 1878, should have been presented, such as its Article 1 stating that the League of Prizren will oppose any government except that of the

Although it was stipulated that one of the aims of the volume is to present dissatisfactions with the various imperial regimes, the Albanian uprisings during the last three decades of the Ottoman rule are not even mentioned

33 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Kombet dhe shtetet në Europën Juglindore*. Cetinë: CDRSEE and CDE, 2012, pages 45, 46 and 51.

Ottoman Empire, and Article 2 which adds that the League 'shall protect the imperial rights of the immaculate person of His Majesty the Sultan, our ruler.'³⁴ The same document further refers to the Shari'ah with regards to protection of the life, the property and the honor of faithful companions of non-Muslim faith. So, the cooperation between the League of Prizren and the Government of the Ottoman Empire should be mentioned firstly, because the League initially enjoyed the sympathy of the Ottoman government and, therefore, its establishment faced no obstacles.

It should further be clarified that only a year and a half after the establishment of the League of Prizren, in a meeting held in Prizren in October 1879, the League approved its autonomy program, and after almost three years, at a large gathering in Prizren, it declared it would commit to full independence, which reinforced the determination of the Ottoman Empire to suppress it by imprisoning and killing its key leaders.³⁵ None of these clarifications appear anywhere in the volume. After the violent suppression of the League of Prizren by the Ottoman Empire, the next three decades saw various uprisings breaking out in Kosovo, all of which local and short-lived,³⁶ yet the volume mentions none of them, in spite of one of the explicitly stated goals of the chapter being to present the dissatisfaction with the various imperial regimes.³⁷ Finally, as the chapter aims to present the forms of nation-building endeavours and their results, the space being limited, instead of the engraving on the declaration of independence of the period, it would be advisable to include the integral 1912 Declaration of Albania's independence, itself a very short text.

34 Belegu, Xhafer. *Lidhja e Prizrenit dhe veprimet e saj*. Tiranë: Kristo Luarasi, 1939.

35 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, pages 217-238.

36 *Ibid*, pages 239-263.

37 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Nations and States in Southeast Europe*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 25.

Instead of one of the two protest notes, addressed to the Congress of Berlin, which were almost identical in content, it is worth presenting data on the mass expulsion of Muslim Albanians from the Sandzak of Nis area in Serbia during 1877-1878. According to the historian Noel Malcolm, the number of muhajirs (refugees) who came to the territory of Kosovo from those areas is about 50,000.³⁸ This expulsion of Muslim Albanians from these areas and their settlement in the current territory of Kosovo aggravated the relations between Muslim Albanians and Orthodox Serbs in Kosovo. For this reason, but also due to the general stagnation, poor administration, and better living conditions in Serbia in the 1878-1912 period, according to Malcolm, about 60,000 Serbs were displaced from Kosovo.³⁹

With regards to the creation of the state of Kosovo, the end of this chapter presents the essential points of the Declaration of Independence in 2008 and the Decision of the Assembly of Serbia for its annulment.⁴⁰ These documents provide an objective summary of the political process in Kosovo starting from the post-war period (1999) to the Declaration of Independence (2008),⁴¹ but lack the essential elements of the International Court of Justice Decision (2010), according to which the Declaration of Kosovo's Independence is in compliance

Data on the mass expulsions of Albanians from the Sandzak of Nis area of Serbia between 1877 and 1878 and the displacements of Serbs from Kosovo to Serbia in the 1878-1912 period are also missing

38 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 229.

39 Ibid, page 230.

40 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Nations and States in Southeast Europe*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 58-59.

41 Ibid, pages 59-60.

The essential points of the documents related to the Independence of Kosovo in 2008 are objectively presented, but the essential points of the International Court of Justice 2010 Decision claiming that Kosovo's Declaration of Independence is in line with international law are missing

with international law.⁴²

Chapter two 'Organizing the Nation-State' is divided into five subchapters: 'General aspects of state organization,' 'Citizenship,' 'Nations and Churches,' 'Infrastructures of the nation-state' and 'Nation-building'. The first four contain nothing on Albanians, yet the first subchapter could list the central elements of the first constitutions of Albania and Kosovo, following the model used for other countries of the region.⁴³ The subchapter on citizenship, as it has done with other countries, could include the definitions of citizenship according to the constitutions of Albania and Kosovo.

It is surprising that subchapters three and four have nothing on the relations of the Albanian nation with the churches, as is done with other countries in this volume, or on the infrastructure in Albania and Kosovo.

Regarding the importance of language in the development of the nation, the subchapter on nation-building contains only the following two sentences from the founding document of the 'Society for the Publication of Albanian Writings' (1879), 'All nations are enlightened

42 For the decision of the International Court of Justice, see: <https://www.icj-cij.org/en/case/141>

43 In the second edition, yet only in the Albanian version and not those in English or the regional languages, excerpts from the Constitutions of Yugoslavia and Kosovo of 1974 have been added. The autonomy of Kosovo under the Constitution of Serbia of 1990, is also added but the addition is misleading, given there are no excerpts from the constitutional amendments of Serbia in 1989 which abolish Kosovo's extensive autonomy based on the 1974 Constitution. In addition, excerpts from the Kosovo Constitution, adopted on September 7, 1990, although not internationally recognized, are also missing.

and civilized because of the letters of their language. And any nation that has no written language or letters for its language is in the dark and is of a barbaric nature.⁴⁴ That's all.

The information that Naum Vexhilharxhi had compiled the Albanian alphabet in 1825, and in 1844 the first primer book in Albanian, should at least appear here. Also lacking are relevant data on the linguistic developments in the 20th century, such as the Shkodra Literary Commission of 1916, when the dialect of Elbasan was established as an official language variety, and the Orthography Congress, held in Tirana in 1972, when the Tosk-dialect-based standard language assumed its final shape and was accepted as such by Albanians in Kosovo and elsewhere in former Yugoslavia.⁴⁵

This nation-building subchapter brings in full a very interesting letter from 1897 by the journalist Faik Konica addressed to Agenor Goluhovski, the Minister of Foreign Affairs of Austria-Hungary, in which he elaborates the plan for '[d]eveloping an Albanian national sentiment, becoming perfectly aware of the fundamental differences there are with the Turks.'⁴⁶ For this purpose, Konica sought financial support to publish the newspaper 'Albania' and some brochures, as well as to open

Some written perspective by a Kosovar personality about being Kosovar, explanations about the meaning of the Kosovo flag, the Kosovo flag itself, data on the Kosovo anthem and the origin of its coat of arms is also lacking

44 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 84.

45 Byron, Janet. Selection among Alternates in Language Standardization: The Case of Albanian. The Hague: Mouton, 1976.

46 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 85.

schools teaching in the Albanian language and form associations.⁴⁷

The subchapter further presents a valuable excerpt from the vision of King Zog I of the Albanians, which speaks of the importance of compulsory military service for nation-building dated 1928. The average Albanians had always looked up to the head of their tribe, or their Bey, as the supreme authority. King Zog stressed they should learn to be citizens of the State.⁴⁸

The first subchapter entitled 'What is a Nation?' of chapter three, 'National Ideologies', has nothing on Albanians or Kosovo. The second subchapter, entitled 'Self-definitions', contains a suitable excerpt on being Albanian from an article by Pashko Vasa dated 1879,⁴⁹ thus following the adopted model of using fragments from writings by important national personalities for almost all the countries of the region. The following subchapter 'National Symbols' offers an excerpt from a speech by Fan Stilian Noli that talks about the meaning of the Albanian flag, which was that of Skanderbeg, but had been forgotten for four and a half centuries, until found by Faik Konica in the biography of Marin Barleti.⁵⁰ The subchapter also presents the Albanian flag in its section on flags, and the text of the Albanian national anthem in its section on anthems. The last subchapter 'National mythologies' provides a brief explanation by a contemporary Albanian historian on the origin of the Albanian coat of arms, which is 'derived from the heraldic symbol of our national hero, Gjergj Kastriot Skanderbeg.'⁵¹ Yet the chapter lacks excerpts from a writing by a Kosovo personality about being Kosovar, explanations about the meaning of the Kosovo flag, the Kosovo flag

47 Ibid, page 85.

48 Ibid, page 87. In the end some extracts are presented from the Kanun of Lekë Dukagjini on the word of honor (besa) and blood feud, but only in the Albanian version and not the ones in other languages.

49 Ibid, page 93.

50 Ibid, page 97.

51 Ibid, page 108.

itself, data on the Kosovo national anthem, something about the origin of the Kosovo coat of arms, and other relevant points.

None of the three subchapters in the fourth and final chapter, 'Conflicting nationalisms', contain any information on Albanians or Kosovo. The second subchapter, 'Concrete Conflicts', contains the text of the 1986 Serbian Academy of Sciences and Arts Memorandum, in which Kosovo is mentioned indirectly, when it states, '[t]he autonomous provinces must become true integral parts of the Republic of Serbia.'⁵² The same subchapter provides information only about the conflict between Serbia and Croatia and nothing about that between Serbia and Kosovo. The subchapter 'Overcoming nationalism?' mainly presents parts of agreements signed between the parties in conflict, but there is nothing about the case of Kosovo-Serbia conflict, while it should probably contain parts from the Kumanovo Agreement, signed on June 9, 1999 between NATO and the FRY, which marked the end of the armed conflict in Kosovo.

Summary

The information presented in the first chapter of this volume about the Albanian national movement and the way the Albanian state was created is one-sided and fails to fill the knowledge gaps of the peoples of the region about the Albanian people. The Albanian National Revival, which began in the 1830s and ended in 1912 with Albania's proclamation of Independence, is not presented in a suitable manner. The second edition contains some additions in the Albanian version but not those in English or regional languages. These are not sufficient, however, to facilitate an understanding as to how the Albanian state was created. Nowhere in this volume is it stated that the main goal of the Albanian National Revival was to have a state that would include all areas inhabited by Albanians, and its achievement was a state with

52 Ibid, pages 119-120.

less than half of the areas inhabited by Albanians.

As far as the Albanian relations with the Ottoman Empire are concerned, especially during the League of Prizren period, somehow only their cooperation appears in the volume but it is presented incorrectly. Although it was stipulated by the authors that one of the aims of the volume is to present dissatisfactions with the various imperial regimes, the Albanian uprisings during the last three decades of the Ottoman rule are not even mentioned. Data on the mass expulsions of Albanians from the Sandzak of Nis area of Serbia between 1877 and 1878 and the displacements of Serbs from Kosovo to Serbia in the 1878-1912 period are also missing. Despite the volume aiming to present the forms of nation-building efforts and their results, Albania's declaration of independence is presented only with an engraving of the time.

The essential points of the documents related to the Independence of Kosovo in 2008 are objectively presented, and the political process in Kosovo from the post-war period to the declaration of Independence is well summarized. However, the essential points of the International Court of Justice 2010 Decision claiming that Kosovo's Declaration of Independence is in line with international law are missing. Some written perspective by a Kosovar personality about being Kosovar, explanations about the meaning of the Kosovo flag, the Kosovo flag itself, data on the Kosovo anthem and the origin of its coat of arms is also lacking.

Chapter two, 'Organization of the nation state', presents Albanians objectively, but chapter three, 'National ideologies', has nothing about Albanians in four of its five subchapters. The second edition, but only in the Albanian-language version and not the ones in English or regional languages, has introduced some additions to one of subchapters, but those are insufficient and sometimes misleading. 'Nation-building', the last subchapter of this chapter, very vaguely presents the importance of language for the development of the Albanian nation; it lacks relevant data on language developments during the 20th century,

yet correctly presents the plan for organizing the Albanian national movement. The fourth and final chapter 'Conflicting nationalisms' contains nothing about Albanians or Kosovo in any of its three subchapters.

The Balkan Wars

The third volume, divided into five chapters, deals with the Balkan wars of 1912-13 with the aim of changing their traditional presentation as primarily political events. The idea behind this volume is to present different aspects of war, namely not only the battles with victories and losses but also the suffering and the relationships between ordinary people. This approach is embraced because these wars have seen cruel acts and crimes, and also acts of humanity and solidarity. In the introduction to the volume, the publishers explain that the publication of materials from regional countries helps understand different perspectives on historical processes and streams within societies defined as 'homogeneous.'

Chapter one, 'Economies and Societies,' divided into three sub-chapters, provides an overview of the regional societies before the Balkan wars, noting their differences with other western European societies of that period. Neither the subchapter entitled 'Population,' which deals with demographic and social changes and their consequences, nor the subchapter 'Culture,' which discusses cultural and technological changes with significant impact on people's lives, contain anything on Albanians. The subchapter entitled 'Economy,' which presents economic development, documenting it in various ways (state budgets, trade relations, agriculture, industry and railway

construction), in relation to Albanians presents only two photos⁵³ on the means of transport in 20th century Albania.⁵⁴

Chapter two 'Policies,' also divided into three subchapters, provides resources to understand the diversity of political and ideological factors that led the Balkans peoples to fight against each other. The entire first subchapter 'Preliminary ideologies,' with regard to Albanians provides only one cartoon published in 1931 in the 'Dielli' newspaper with a line reading 'Get away from me you bloodthirsty savages,'⁵⁵ in which Albania is portrayed as an armed woman who protects Shkodra from Montenegro, portrayed as a monkey, Janina from Greece, portrayed as a tiger, and who's legs are tied by Serbia, the snake.⁵⁶ The second subchapter 'The Eastern Question' does not mention Albanians at all, while the third and last one, entitled 'Expecting and Proclaiming the War,' prints two excerpts from two newspapers published in Albanian abroad, one in Boston and the other

This volume deals with armies and civilians of different nationalities on the frontlines and behind them during the Balkan wars, but presents only the Serbian viewpoint: it describes the victory of the Serbian army over the Turkish army in Kumanovo, constantly comparing it with the Kosovo Battle of 1389

53 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). *The Balkan Wars*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 31.

54 In the second edition of this book in 2012, yet only in the Albanian version, and not in English or other languages, this subchapter contains the following additions: a picture from an ordinary day in a Prishtina market at the end of 19th century and an excerpt from Edith Durham's book 'The Burden of the Balkans and other works on Albania and Albanians,' with an extraordinary account of the Prizren bazaar in 1909.

55 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). *The Balkan Wars*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 47.

56 The second edition of this volume in 2012, yet only in the Albanian version and not the ones in other languages, has added in this subchapter the integral text from the 14 points presented by Hasan Prishtina.

This volume does not present any of the crimes committed by the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians, but through the examples presented leaves the reader with the impression that the Serbian and Montenegrin forces were rather quite well-behaved towards civilians

in Sofia, expressing different attitudes towards the First Balkan War. The core of the article in the Boston newspaper 'Dielli' is that 'the interest of Albania is the total union with Turkey, against the Balkan countries,'⁵⁷ while the article in the Sofia newspaper 'Liri e Shqipërisë' is that 'the Albanian nation must not unite with Turkey', but 'raise its voice and demand its rights from the Great Powers.'⁵⁸ The presentation of these two articles is very valuable, because it helps understand the different perspectives within the Albanian society of the time.

Chapter three, 'Societies at War,' aims to bring a balanced presentation of the lives of both soldiers and civilians of different nationalities on the frontlines and behind them, bringing opposing perspectives in order to demystify national heroic narratives. However, the first subchapter 'The War Fronts' presents only the Serbian point of view, describing the victory of the Serbian army over the Turkish one in Kumanovo, according to an excerpt from the book 'Balkanski rat u slici i reči', in which this victory is presented as 'a proof of the ability of Serbian officers and the unmatched courage of the Serbian soldiers, whose guiding idea was *Revenge for Kosovo!*'⁵⁹ In this description, the Battle of Kumanovo is constantly compared to the 1389 Battle of Kosovo: 'Our soldiers, along the entire front, started

57 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 57-8.

58 Ibid, page 58.

59 Ibid, page 65.

to charge with bayonets and with great determination to resolve the battle in hand to hand bayonet fight, as once in Kosovo, whose victory it will be;’ ‘At that moment, nearly one hundred thousand Serbs had only one goal - victory or death, equal to the death of the Kosovo martyrs.’⁶⁰

Nowhere are the crimes of the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians presented in the volume. Furthermore, with a passage from the book ‘Balkanski rat u slici i reči,’ the publishers give the reader the impression that the Serbian and Montenegrin forces were quite well-behaved with the civilians. It is worth quoting the passage in full: ‘At one corner, a Serbian soldier, a

simple private, sat on a stone, took two Turkish boys in his lap, sitting one of them on one knee, the other on the other knee, embracing them with both arms. He held the soldier’s bread in one hand, bayonet in the other; he was cutting bread with his bayonet, giving the first bite to one Turkish boy, the second one to the other and taking the third bite for himself. I watched from the sidelines and felt pain in my heart because I did not have a camera to take a picture of this magnificent scene of love of the Serbian soldier for the children of a defeated enemy and his compassion for their misfortune.’⁶¹

The entire upper half of the following page brings a photo of Turkish children saluting Serbian soldiers in 1912. Presented here is also an excerpt from the memoirs of the Turkish surgeon, politician and writer Riza Nur, in which Albanians are blamed for the defeat

The Albanians are blamed for the loss of Ottoman forces during the Balkan wars and the catastrophes caused, as they were deceived by the Serbs, paid by the Greeks, they had deserted the Ottoman army and surrendered

60 Ibid, page 65.

61 Ibid, page 68.

of Ottoman forces: Albanian battalions, deceived by the Serbs, left the front; the Albanian soldiers deserted Ioannina too; the Albanians killed the Ottoman commander who was defending Shkodra; the

Albanians paid by the Greeks surrendered Thessaloniki without fighting and without conditions. This fragment ends with the sentence: 'this chain of events shows that it was the Albanians who caused these disasters'.⁶² The next subchapter, titled 'Life at the Front,' which contains nothing about Albanians, presents an excerpt of a meeting between Turkish and Montenegrin soldiers in Shkodra, following the city's surrender, in which Montenegrin soldiers are described giving white bread to Turkish soldiers, which they accept with gratitude.⁶³

Although the chapter presents a passage from the Carnegie Endowment for International Peace Report, which comments on the 'parallel' losses from the burning of villages and the exodus of people, there is nothing on Albanians. The volume contains data on the victims of all countries during the Balkan wars, except for Albanians

The third subchapter 'The Parallel War' at the very onset presents a passage from the Carnegie Commission for International Peace Report, which comments on the 'parallel' losses from the burning of

villages and the exodus of people,⁶⁴ but there is nothing in the passage about the Albanians. Later there is only an article by Edith Durham about the war devastations of the villages near Shkodra and a photo with hungry people occupying the yard of the Italian Consulate in Shkodra.⁶⁵

The last subchapter 'Behind the Front' presents a description of an

62 Ibid, page 69-70.

63 Ibid, page 78.

64 Ibid, page 80.

65 Ibid, page 82.

Italian journalist about the situation in Shkodra⁶⁶ during the siege of the city.⁶⁷

Chapter four, 'Battlefields and Onlookers,' consisting of two subchapters, provides historical sources that present the attitudes of the Balkan peoples to the Balkan Wars. The first subchapter, 'The Balkan Provinces of the Ottoman Empire,' in which Albania and Macedonia are presented as provinces, there is sufficient carefully selected and correctly presented material about Albanians, much unlike the practice followed in other chapters. The second subchapter, 'The Balkan Lands of Austria-Hungary,' obviously contains nothing on Albanians, as Albanian territories had not been under the rule of Austria-Hungary.

The fifth and final chapter, 'After the War,' deals with the political, economic, social and ideological consequences in three subchapters. The chapter is not intended to document in detail all the possible short and long-term consequences of the Balkan Wars, but only to summarize the sources that help understand the complex nature of the post-war consequences and their long-term aftermath.

The first subchapter, 'Political Consequences,' contains nothing on Albania or Albanians. It contains an extract from the speech of the

66 Ibid, pages 85-86.

67 In the second edition of this volume in 2012, but only in the Albanian version and not the ones in other languages, in this subchapter is included a photo of Albanian prisoners in Belgrade in 1912.

With regards to the crimes committed by the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians in 1912-1913, the data could be obtained from the book written the Austrian Social-Democrat Leo Freundlich titled 'Albania's Golgotha.' Excerpts could also be presented from Leon Trotsky's book 'Behind the Curtains of the Balkan Wars' and particularly from the Serbian Social-Democrats

Serbian writer and Member of Parliament, Jovan Skerlić, delivered in October 1913, in which he asks, '[Did] Serbia get absolutely everything that it could get, is its position better and safer than it was before?' and answers, 'after the recent Albanian incursion, after Austria's brutal ultimatum that we get out of Albania, we can have doubts about the completeness of these results.'⁶⁸ There is also a photo with the flags of the Great Powers hanging over the Shkodra Castle in May 1913.⁶⁹ This subchapter also brings an excerpt from the proclamation of King Petar of Serbia, held in August 1913, in which he promises equal rights for all people living in the territories annexed by Serbia, despite their different ethnic origins,⁷⁰ but there is no presentation of the atrocities that followed these promises.

The second subchapter, 'Socio-economic results', does not present any of the economic and social consequences for Albanians and Albania. There is a table presenting data on the victims from all the countries during the Balkan War, but there are no data in it on Albanians. Likewise, the third subchapter, 'Ideological Consequences', has nothing on Albanians or Albania. In it there is an excerpt from the 'Report of the International Commission to Enquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars' Report, but not excerpts where there is mention of the Albanians who fled the villages that were burned, the people who remained in the regions that became part of another state, and who underwent difficult times.⁷¹

In order to describe the crimes of the Serbian forces against the Albanian civilians during the Balkan Wars of 1912-1913, this volume could

68 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). *The Balkan Wars*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, page 107.

69 Ibid, page 108.

70 Ibid, page 109.

71 In the second edition of this volume in 2012, but only in the Albanian version and not the ones in other languages, this subchapter contains an added article from the Montenegrin press on the surrender of the city of Shkodra to the Great Powers in 1913, in which the powers are accused of having done a great injustice to Montenegro by taking away Shkodra from its grasp.

have included excerpts from the book by the Austrian Social Democrat, Leo Freundlich, entitled 'Albania Golgotha - indictment against the exterminators of the Albanian people',⁷² from the 'Report of the International Commission of Inquiry into the Causes and Conduct of the Balkan Wars,'⁷³ compiled by the Carnegie Endowment for International Peace, and the articles by the journalist Leon Trotsky entitled 'Behind the Curtains of the Balkan Wars.'⁷⁴

The volume could also have presented some excerpts from different articles written by Serbian Social-Democrats, such as Kosta Novaković, Dušan Popović, Dragiša Lapčević and Triša Kaclerović, published in the Belgrade socialist newspaper 'Radničke Novine.' One of such excerpts states, 'The editorial office of the Radničke Novine newspaper possesses data on horrible crimes committed by the Serbian forces against the Albanians which are so horrible that we prefer not to publish them at all.' It would be especially useful to bring excerpts from articles written by the Serbian Social-Democrat Dimitrije Tucović, one of which says, 'we committed a premeditated murder attempt on an entire nation.' Perhaps, by bringing excerpts from the Serbian Social-Democrats, this volume would better fulfill its mission announced in the introduction of presenting different perspectives within societies perceived as 'homogeneous.'

Summary

The volume presents nothing in terms of the Albanian economy and society, culture or population. Likewise, two of the subchapters of the chapter dealing with political issues, namely 'Mobilizing ideologies' and 'The Eastern Issue', contain nothing on Albanians, while the third

72 http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html

73 Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914.

74 http://www.albanianhistory.net/1912_Trotsky/index.html

and last subchapter 'Expecting and Proclaiming the war' provides two valuable excerpts from two Albanian newspapers published abroad, which help understand the different perspectives within the Albanian society at the time of the Balkan wars.

The chapter, 'Societies at war', which deals with armies and civilians of different nationalities on the frontlines and behind them during the Balkan wars, only presents the Serbian viewpoint; it describes the victory of the Serbian army over the Turkish army in Kumanovo, constantly comparing it with the Kosovo Battle of 1389. The chapter does not present any of the crimes committed by the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians, but through the examples presented leaves the reader with the impression that the Serbian and Montenegrin forces were rather quite well-behaved towards civilians, which defers from a multi-perspective picture. On the other hand, the Albanians are blamed for the loss of Ottoman forces during the Balkan wars and the catastrophes caused, as they were deceived by the Serbs, paid by the Greeks, they had deserted the Ottoman army and surrendered.

The chapter, 'Battlefields and Onlookers', which provides resources on the Balkan provinces of the Ottoman Empire, presents sufficient and carefully selected and presented material on Albanians, much unlike the other chapters. Yet, as far as war crimes are concerned, only two excerpts are chosen, both pertaining to Shkodra, one by Edith Durham about the war devastations and the suffering of the locals, and the other by an Italian journalist describing the situation during the siege of the city. Although the chapter presents a passage from the Carnegie Endowment for International Peace Report, which comments on the 'parallel' losses from the burning of villages and the exodus of people, there is nothing on Albanians.

The last chapter entitled 'After the war', which deals with the political, economic, social and ideological consequences, contains absolutely nothing on Albania or Albanians. It brings an excerpt from a

speech held by King Petar of Serbia, delivered in August 1913, whereby he promised equal rights to all people living in the territories annexed by Serbia, regardless of their ethnic origin, but the volume brings no accounts of the events that followed these promises.

The volume contains data on the victims of all countries during the Balkan wars, except for Albanians. With regards to the crimes committed by the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians in 1912-1913, the data could be obtained from the book written the Austrian Social-Democrat Leo Freundlich titled 'Albania's Golgotha.' Excerpts could also be presented from Leon Trotsky's book 'Behind the Curtains of the Balkan Wars' and particularly from the Serbian Social-Democrats, thus offering a different perspective by a Serbian political group on the killings of Albanians.

book 4

The Second World War

The fourth volume 'The Second World War' contains no data whatsoever on Kosovo or the Albanians outside the territory of Albania, namely in Yugoslavia.

The Cold War (1944-1990)

The fifth volume opens with the ending of World War II, namely the liberation and new regimes in the Balkans, continuing with the Cold War, the dictatorships and democratic transitions, as well as their ideologies. Further, the volume addresses economics, demographics, society and culture. As would be expected, the end of the Cold War, i.e. the crisis of communism, occupies the final part of the volume, with the crisis of Yugoslavia during the 1980s at its center.

Chapter one, 'Old States, New Regimes', contains three sub-chapters. The first one 'The End of World War II' which deals with the liberation, people returning home and reconstruction, and the second one, 'New regimes', which deals with the transition, opposition and repression, contains nothing about Kosovo or Albanians in Yugoslavia. Neither does the third one, although this is because its topic is 'The Greek Civil War'.

The first two subchapters should note that in the years immediately following World War II, Albanian opponents of the Yugoslav regime, mainly activists of the Albanian National Democratic Movement (NDSH), were convicted and executed, and that violence and terror were used against the Albanian civilian population.⁷⁵ The subchapter should also relate the signing of the 1953 gentleman's agreement between

⁷⁵ Gashi, Shkëlzen. Adem Demaçi – biografi e paautorizuar. Prishtinë: Rrokullia, 2010, page 10.

the President of Yugoslavia, Josip Broz Tito, and the Turkish Minister of Foreign Affairs, Mehmet Köprülü, to ensure the deportation of tens of thousands of Albanians from Yugoslavia to Turkey.⁷⁶ It should be

The sections dealing with the period following the end of World War II in 1945 to the fall of the Yugoslav Minister of the Interior Aleksandar Ranković in 1966, otherwise known as the Ranković period, contain nothing about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia

stated that in order to enable the deportations, a violent campaign of the Yugoslav government was undertaken for the collection of weapons in Kosovo in 1955 and 1956.⁷⁷ The part of the text dedicated to the opposition to the new regimes should present the illegal organizations of Kosovo Albanians which opposed the Yugoslav regime, the main ones being the NDSH and the Revolutionary Movement for the Unification of Albanians (LRBSh).⁷⁸

Chapter two, 'The Cold War', consists of six subchapters but contains nothing about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia. This is understandable given it discusses the following topics: 'The Cold War begins,' 'The Tito-Stalin Split,' 'Greece

and Turkey,' 'The anti-colonial movement in Cyprus,' 'NATO, the Warsaw Pact and the Non-Aligned Movement' and 'Balkan alliances'.

Chapter three, 'Dictatorships and Democratic Transitions,' discusses the communist regimes, the military regimes, the persecution of citizens, the camps and prisons, the youth movement, and the democratic transitions, with both their achievements and failures. Here too there is nothing about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia.

76 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 322.

77 Gashi, Shkëlzen. *Adem Demaçi – biografi e paautorizuar*. Prishtinë: Rrokullia, 2010, page 16.

78 *Ibid*, faqet 36-45.

Such issues as the military administration of Kosovo, the persecution of Albanian citizens, their imprisonment, should have definitely been mentioned. It is most surprising that nothing about Kosovo and the Albanians in Yugoslavia is presented for the period following the end of World War II until the fall of the Yugoslav Interior Minister Aleksandar Ranković in 1966, otherwise known as the Ranković period.

In fact, only towards the end of the last subchapter are Kosovo and the Albanians in Yugoslavia mentioned in a text accompanied by two photographs, compiled by the authors of the volume themselves, which reads, 'Following the Brijuni Plenum in 1966, police and army violence against Kosovo Albanians diminished to a certain extent, while calls for the granting of extended autonomy to the region increased. During October and December 1968 massive demonstrations were organized in Priština and Tetovo, calling for self-determination, union, a constitution and a university, and above all for Kosovo gaining the status of a Republic. As a result, several improvements in the status of the Kosovo Albanians were made: a university was founded in Prishtina, the Constitution of Kosovo which provided a broader autonomy was passed, the Academy of Sciences and Arts of Kosovo was founded, etc.'⁷⁹

No single case of police and army violence against Albanians

There is no mention of the military administration, the sentencing and execution of Albanian opponents to the Yugoslav regime, the violence and terror against the Albanian civilian population, the expulsion of tens of thousands of Albanians from Yugoslavia to Turkey, or the existence of illegal Albanian organizations that opposed the Yugoslav regime

79 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 127.

The 1968 protests are treated superficially, their organizers are not named, there is no mention that the legal political representatives of Kosovo had qualified them as hostile and chauvinistic, the advancement of Kosovo Albanians status in Yugoslavia is attributed exclusively to these protests;

is presented, yet there is mention of its reduction following the decision of the Central Committee of the Communist League of Yugoslavia Plenum held in Brijuni in 1966, which dismissed from office the Minister of Internal Affairs, Aleksandar Ranković, the second most powerful politician after Tito in Yugoslavia. Regarding the 1968 demonstrations, it needs to be stated straight away that the two photographs accompanying the above-quoted text are not from the 1968 demonstrations, but from those of 1981.⁸⁰ The text itself addresses the 1968 demonstrations rather superficially and, apart from not naming their organizer, i.e. the illegal organization called Group '68, it also fails to provide the information that the *legal*

political representatives of Kosovo had qualified them as hostile and chauvinistic.⁸¹ The above text attributes the improvement of the status of Kosovo Albanians in Yugoslavia entirely to these demonstrations; it ignores the fact that for this development, apart from the *legal* political representatives of Kosovo, the restoration of Albania-Yugoslavia relations had also played a role.⁸²

Chapter four, 'Ideology', provides no information about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia in any of its six subchapters entitled 'Propaganda,' 'Cults of personality,' 'Versions of History,' 'Education,' 'Language Policy' and 'Art.' However, Kosovo and the Albanians in

80 Ibid, page 127.

81 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, page 325.

82 Ibid.

Yugoslavia could have been presented in each of these subchapters. The section on propaganda could have included posters or propaganda, cartoons drawn in Kosovo against Yugoslavia, while the cults of personalities section could discuss the cults that Albanians in Yugoslavia had created for the personality of Josip Broz Tito, Fadil Hoxha or Mahmut Bakalli on the one hand, and on the other for the personality of Enver Hoxha and that of Adem Demaçi. The section discussing the versions of history, as the volume offers different versions for the liberation of the countries considered, could have provided both official and unofficial versions of the liberation/occupation of Kosovo in 1945 or contrasting versions between history textbooks published in Kosovo during and after the communist regime.

With regards to education, the method adopted for other countries should have been followed, including an extract on education from the Kosovo 1974 Constitution. The subchapter on art, which mainly deals with the culture of commemorating World War II, could include a photograph of the monument of two Kosovar fighters with different nationalities, Boro Vukmirović and Ramiz Sadiku.

The language policy section presents codifications, respectively language standardizations of some countries, including the 1972 Resolution of the Orthography Congress in Tirana.⁸³ It should clarify that the official

There is nothing about the agrarian reforms affecting the Albanians in Kosovo and elsewhere in Yugoslavia, yet data should be presented to show that in the period between the two world wars 200,000 hectares were seized in Kosovo, half of which were given to the settlers, and that over 13,000 families with about 70,000 members had settled on them

83 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki:

Tosk-dialect-based language, in use in Albania, was accepted as such by the Albanians in Kosovo and Yugoslavia in 1968.

Chapter five, 'The Economy', is split into five subchapters, 'Agrarian reforms,' 'Industrialization,' 'Urbanization,' 'Infrastructure' and 'Finance.' There is nothing in the subchapter on agrarian reforms in Kosovo, yet the following data should definitely be included: in

the period between the two world wars 200,000 hectares were seized, half of which were given to the settlers, and over 13,000 families with about 70,000 members were settled on them, many of whom fled Kosovo during World War II due to violence exercised by Albanians;⁸⁴ following World War II, an 'Agrarian Reform Review Commission' was established, which looked into 11,168 disputed property cases, 4,829 of which it fully confirmed the rights of the settlers, 5,744 the settlers lost some of their previous properties, and in 595 cases they lost everything.⁸⁵

The section on industrialization presents the two industrial giants of Kosovo: the Kosovo Energy Corporation, only with a photo, and the Trepça Mine with a short text citing some propagandistic tones, taken from the company's official website.⁸⁶ Only Belgrade and Skopje appear in the

CDRSEE, 2016, page 154.

84 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, pages 281-82.

85 *Ibid*, page 317-18.

86 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 175.

section on urbanization, and not Prishtina or any other city in Kosovo. Infrastructure is only illustrated by the 'Brotherhood-Union' highway connecting Zagreb with Belgrade; the finances present only the Bank of Ljubljana with its Frankfurt branch.

Chapter six, 'Demography', deals with 'Migration,' 'Minorities' and 'Population changes.' The first subchapter contains nothing on Yugoslavia, while the second one presents only some excerpts from a 1956 report of the Macedonian Ministry of Internal Affairs, published by the Macedonian Academy of Sciences and Arts, on the emigration of Muslim Turks and Muslim Albanians from Macedonia in the mid-1950s. The report claims that most of the emigrants were Turkish Muslims and that many Albanians had applied to emigrate but that migration from regions with Albanian majority population was prohibited. The authors of the volume claim that according to the documents between 1953 and 1957 about 105,000 Muslim Turks and another 5,000 Albanian Muslims "left" the People's Republic of Macedonia.⁸⁷

The report that the authors of this volume cite is misleading, which is why they should have definitely included the following information: during that period the Yugoslav authorities had taken extremely active measures to incite Muslims in Kosovo and Macedonia to declare themselves as Turks, which caused the number of 'Turks' in Kosovo to rise from 1,315 in the 1948 census to 34,583 only five years later

It should be clarified that between 1945 and 1966 about 246,000 people from all over Yugoslavia emigrated to Turkey and that over half of this total was made up of refugees from the Republic of Macedonia, where the population registered as 'Turkish' between the 1948 and the 1953 censuses had increased from 95,940 to 203,000

⁸⁷ Ibid, page 202.

in 1953.⁸⁸ Between 1945 and 1966, about 246,000 people emigrated to Turkey from all over Yugoslavia, more than half of this total being

from the Republic of Macedonia, where the population registered as 'Turkish' increased from 95,940 to 203,000 between the 1948 and the 1953 censuses.⁸⁹ Detailed figures of emigrants from Kosovo have not been recorded, but a total of 100,000 people throughout that period is not an unreasonable assumption.⁹⁰

There is nothing in terms of Kosovo's developments under the Constitution of Yugoslavia, while extracts from the text that granted Kosovo a status much like that of the Yugoslav republics would have been a useful addition

In 'Population Changes' the only thing about Kosovo and the Albanians in Yugoslavia is the claim of the authors of the volume that '[b]y 1980 the population explosion among Kosovo's ethnic Albanians had become Yugoslavia's most

pressing demographic problem. Between 1950 and 1983, the population of Kosovo grew by about 220 percent, while the Yugoslav total increased by only 39 percent [...]. By 1980 Kosovo had become the most densely populated part of Yugoslavia (146 persons per square kilometer), although it remained the country's least-developed region.'⁹¹ Yet the authors of this volume do not explain why Kosovo was the least developed region of the country.

Chapter seven, 'Society and Culture', contains eight subchapters: 'Gender,' Religion,' 'Youth Culture,' 'Literature and Cinema,' 'Consumerism,' 'Tourism,' 'Social Policy' and 'Sport.' In none of them is there

88 Ibid, page 322.

89 Ibid, page 323.

90 Ibid, page 323.

91 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 205.

anything about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia. Perhaps not in each of the above sections, but certainly in some of them there could have been something included about women's education in Kosovo and their increased participation in public life, some extract taken from a work of a prominent Albanian writer, something on cinematography and sports. The exception here is the subchapter on religion, which correctly presents, by even providing a photo, the neighboring church and the mosque in the city of Ferizaj, as being 'symbolic of religious tolerance between Muslim Albanians and Christian Serbs'.⁹²

The eighth and final chapter, 'Times of Crisis', consists of three subchapters 'Cyprus 1974,' 'Yugoslavia in the 1980s' and 'Crisis of Communism.' It goes without saying that the first subchapter contains nothing about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia, but it is surprising that there is nothing even in the subchapter on the crisis of communism. The second subchapter presents the arguments of Mihailo Đurić, a professor of Law in University of Belgrade, against the 1974 Yugoslav Constitution, for which he was imprisoned, as well as an interview with Latinka Perović, historian and Secretary of the Central Committee of the Communist League of Serbia, in favor of the same Constitution of Yugoslavia.⁹³ Nothing else.

There is mention in the volume of Kosovo's gains under this new

The authors present only the negative assessments of the 1981 Kosovo protests made by the communists of Kosovo and Serbia, but the assessments of the protest organizers themselves are missing, nothing is said about their demands, the killings of nine protestors or the draconian prison sentences of hundreds of protestors

⁹² Ibid, page 220.

⁹³ Ibid, pages 253-4.

Yugoslav Constitution, although it would have been useful to present extracts from the text that grants the two Autonomous Provinces, Kosovo and Vojvodina, nominally parts of the Republic of Serbia, a very similar status to that of the six Yugoslav republics, especially in economic decision-making and in some areas of foreign policy.⁹⁴

Following the different stances on the constitution adopted in 1974, the volume's editors present the Kosovo communists' assessment of the 1981 Kosovo protests published in the daily newspaper, *Rilindja*, which condemn them as hostile. These are followed by the views of Serbia's Communist Party, who qualify these protests as nationalistic, chauvinistic and counter-revolutionary.⁹⁵ Their assessments also mention the emigration of Serbs and Montenegrins from Kosovo to Serbia and elsewhere in Yugoslavia.

The assessments of the protest organizers themselves are missing. There is nothing about the demands of these protests, and the killing of nine protestors along with the draconian prison sentences of hundreds of participants which are not mentioned at all.⁹⁶ Dobrica Ćosić's speech in 1984, when he announced the establishment of the Committee for the Defense of Freedom of Thought and Expression and opposed Vojislav Šešelj's eight-year prison sentence for his manuscripts, as well as the arrests and trials of some Serbian intellectuals, are included in the text.⁹⁷ On the other hand, Adem Demaçi and his 28-year-long prison sentence are not mentioned at all.

Given that the above-mentioned views of the Serbian communists about the 1981 protests also mention the departure of Serbs and

94 Krieger, Heike (Ed). *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974-1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, pages 2-7.

95 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, pages 254-5.

96 Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 335.

97 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944-1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 256.

Montenegrins from Kosovo to Serbia and elsewhere in Yugoslavia, it should have been added that this was one of the segments of the Serbian propaganda against Kosovo aimed at eradicating its autonomy. The authors should have provided the explanation that some of the main reasons for those movements out of Kosovo were the mismanagement of the economy in Kosovo and the unemployment rate, which was the highest in Yugoslavia.⁹⁸

Finally, the subchapter presents the late 1988 and early 1989 events against the abolition of Kosovo's autonomy, as provided by the 1974 Constitution, by the Serbian government led by Slobodan Milošević: the miners' march, and later that of dozens of thousands of Albanian citizens from all over Kosovo towards Kosovo's capital; the miners' hunger strike in mines hundreds of meters underground. These events and the reactions to them, including excerpts from Slobodan Milošević's speech delivered in Kosovo on June 28, 1989 on the 600th anniversary of the Battle of Kosovo, are related quite correctly.

Summary

The sections dealing with the period following the end of World War II in 1945 to the fall of the Yugoslav Minister of the Interior Aleksandar Ranković in 1966, otherwise known as the Ranković period, contain nothing about Kosovo or the Albanians in Yugoslavia. There is no mention of the military administration, the sentencing and execution of Albanian opponents to the Yugoslav regime, the violence and terror against the Albanian civilian population, the expulsion of tens of thousands of Albanians from Yugoslavia to Turkey, or the existence of illegal Albanian organizations that opposed the Yugoslav regime.

In this volume, Kosovo and the Albanians in Yugoslavia are mentioned only a quarter of a century after the end of the World War II, when the 1968 protests are presented with two photographs,

⁹⁸ Malcolm, Noel. *Kosovo - A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, page 331.

neither of which are from the actual events. These protests are treated superficially, their organizers are not named, there is no mention that the legal political representatives of Kosovo had qualified them as hostile and chauvinistic, the advancement of Kosovo Albanians status in Yugoslavia is attributed exclusively to these protests. The fact that apart from Kosovo's *legal* political representatives, the restoration of Albania-Yugoslavia relations had also played a role in this development is ignored.

Regarding industrialization, two Kosovo industrial giants are mentioned, the Kosovo Energy Corporation with a photo and the Trepça Mine with a short text containing some propagandistic tones, taken from the company's website. There is nothing about the agrarian reforms affecting the Albanians in Kosovo and elsewhere in Yugoslavia, yet data should be presented to show that in the period between the two world wars 200,000 hectares were seized in Kosovo, half of which were given to the settlers, and that over 13,000 families with about 70,000 members had settled on them. It should be added that the 'Agrarian Reform Review Commission,' established after World War II, examined 11,168 disputed property cases, of which 4,829 fully confirmed the rights of the settlers, settlers lost some of their previous properties in 5,744 cases, and only in 595 cases did they lose everything.

In the sections on demographics, migration and population changes, the authors should definitely have include information that the Yugoslav authorities had taken active measures to encourage Muslims in Kosovo and Macedonia to declare themselves as Turks. This is why the number of 'Turks' in Kosovo had risen from 1,315 in the 1948 census to 34,583 five years later, in the 1953 census. It should be clarified that between 1945 and 1966 about 246,000 people from all over Yugoslavia emigrated to Turkey and that over half of this total was made up of refugees from the Republic of Macedonia, where the population registered as 'Turkish' between the 1948 and the 1953 censuses had increased from 95,940 to 203,000. Detailed figures of

emigrants from Kosovo have not been recorded, but a total of 100,000 people throughout that period is not an unreasonable assumption.

The chapter on society and culture has almost nothing on Kosovo or the Albanians in Yugoslavia. There is nothing in terms of Kosovo's developments under the Constitution of Yugoslavia, while extracts from the text that granted Kosovo a status much like that of the Yugoslav republics would have been a useful addition. The authors present only the negative assessments of the 1981 Kosovo protests made by the communists of Kosovo and Serbia, but the assessments of the protest organizers themselves are missing, nothing is said about their demands, the killings of nine protestors or the draconian prison sentences of hundreds of protesters.

The events of late 1988 and early 1989 against the abolition of Kosovo's autonomy, based on the 1974 Constitution, by the Serbian government led by Slobodan Milošević, along with reactions to them, including excerpts from Milošević's speech held in Kosovo on June 28, 1989 on the 600th anniversary of the Battle of Kosovo, are related quite correctly.

Wars, divisions, integration (1990-2008)

The sixth and last volume starts with the end of the Cold War, continuing with the establishment of political parties, the organizing of free elections, proclamations of independence, the national symbols,

currencies and flags in the Balkans. The volume further deals with armed conflicts primarily within the Yugoslav federation, the international military interventions, the negotiations and the peace agreements, the trials and tribunals, and the commemorations of the wars. Obviously, economic, social, cultural and other developments of the Southeast European countries during the last decade of the previous century and the first decade of this century are also dealt with.

—

This volume very superficially presents the Serbian repression against Kosovo Albanians during the 1990s, focusing only on the discharge of Albanians from their jobs. Regarding the Kosovo 'parallel system,' which during the 1990s functioned in a number of fields, only that of education is presented

The first chapter of the book, 'Collapse and Construction 1990-1992', is divided into four subchapters; Kosovo is included only in the third subchapter, titled 'Proclamations of Independence.' Here, the Constitutional

Declaration on the Republic of Kosovo within Yugoslavia that was adopted by the Assembly of Kosovo on July 2, 1990, together with its integral text, is presented in a correct manner.

Towards the end of the introduction to the second chapter, 'The Disintegration of Yugoslavia', there is a brief mention of the fact that Kosovo declared independence from Serbia in February 2008. Nowhere in the whole volume is there anything stated on the declaration of independence, nor the 2010 decision of the International Court of Justice relating to it. The second chapter's first subchapter, 'The Path to Disintegration', also gives a very superficial account of the Serbian repression of Kosovo Albanians in the early 1990s, focusing mainly on the expulsion of Albanians from their jobs, with a brief mention of an 'increase in police violence and discrimination in schools'.⁹⁹ Meanwhile, the presentation of Kosovo's 'parallel system' which operated during the 1990s in a variety of areas, focuses only on the field of education.

Subchapters two, three and four of this chapter address the war in Bosnia and Herzegovina, while the fifth subchapter, 'The Wars of 1998-2001', is almost entirely devoted to the Kosovo war. The text states that

Apart from there being no mention that it was the crimes committed by the Serbian forces against Albanian civilians that provoked the armed clashes, it is claimed that the KLA attacks were the ones that led to the emigration of the Serb population, which then resulted in reinforcements of the Serb forces in Kosovo, and that afterwards Serb paramilitary units also started operating which is why the Albanian population fled or was expelled en masse.

99 Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). Wars, Divisions, Integration (1990-2008). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 46.

The only massacre presented is that of Reçak, it being described as controversial. Regarding the deportations and exodus of Kosovo Albanians, we read that it is believed that over 80% of the entire Kosovar population was expelled from Kosovo during the NATO bombings, but we do not learn who it was who expelled the refugees during the war. Figures are given for the killed, but there is no explanation as to which formations carried out the killings.

after the creation of the Kosovo Liberation Army (KLA), clashes began to mount, which, together with pressure from the international community, brought about the Rambouillet negotiations in France.¹⁰⁰ Nowhere is there a mention of the fact that one of the main factors that triggered the armed clashes, and then the international community's pressure in the Rambouillet negotiations, were the crimes of the Serbian and Yugoslav police and military forces against innocent Albanian civilians. It is further stated in this subchapter that the KLA attacks resulted in mass emigration of the Serb population, which led to the reinforcement of the Serbian and Yugoslav police and military forces, and that Serb paramilitary units began operating in Kosovo, leading to the Albanian population fleeing or being expelled en masse.¹⁰¹

As a result of the way the text is constructed, the implication is that paramilitary Serbian units were responsible for the exodus of Albanians, and not the Serbian and Yugoslav police and military forces. It is also stated that the NATO bombing of the Federal Republic of Yugoslavia, FRY, was undertaken as 'Serbian security forces were allegedly carrying out ethnic cleansing of Kosovo Albanians.' The use

100 Ibid, page 40.

101 Ibid, page 67.

of the word allegation is questionable, as even at the time there was documented evidence that the Yugoslav and Serbian police and military forces were committing massacres, killings, rape, destruction, and other crimes. Moreover, there is detailed mention in the text of the material damage caused by the NATO bombing, but there is absolutely nothing on the material damage caused by the Serbian and Yugoslav police and military forces. Likewise, there is nothing on rapes committed in Kosovo.

This period of war is illustrated in this subchapter with a total of three photographs, one showing five or six tractors loaded with Albanian refugees,¹⁰² and the other two showing damage from the NATO bombings in Serbia.¹⁰³ The Racak massacre of 15 January 1999, which saw 45 killed, is the only massacre in Kosovo presented in this volume, but under the title 'The Racak Case'. The introductory text of this chapter states that 'opinions about the incident are completely contrary,' as various international institutions consider it a massacre, while the Yugoslav authorities have claimed that all those killed were members of the KLA.¹⁰⁴ Starting from this premise, all of the massacres perpetrated by the Serbian and Yugoslav forces are controversial, because the Serbian and Yugoslav authorities have denied that any massacre was ever committed in Kosovo. The textbook does not cover any other massacres committed in Kosovo, not even the Meja Massacre, where 376 innocent Kosovo Albanian civilians were

There is a single map presenting the destruction of 39 Serbian Orthodox churches after the Kosovo war, without there being any mention anywhere that those were later restored with the money of the Kosovo taxpayers themselves.

102 Ibid, pages 82-83.

103 Ibid, pages 73-74.

104 Ibid, page 69.

Only the beginning of the same subchapter does briefly mention the 200 mosques and traditional houses destroyed during the Kosovo war by Serbian forces, but there is no map showing mosques and property destruction and nowhere is it said that they were repaired after the war with the help of international humanitarian organizations. The material damage caused by the NATO attacks is presented in detail, but there is absolutely nothing about the material damage caused by the Serbian forces.

killed, or the Krusha e Madhe Massacre, where more than 240 innocent Kosovo Albanian civilians were killed. The names of the village of Recak and other Kosovar villages and cities also appear in their Serbian forms throughout the book.

The sixth subchapter, 'Atrocities and ethnic cleansing', has only one sentence on Kosovo, citing data from the Humanitarian Law Center that 13,421 people were killed during the conflict in Kosovo between January 1998 and December 2000, of which '10,533 were Albanians; 2,238 were Serbs; 126 were Roma and 100 were Bosniaks or from another ethnic group.'¹⁰⁵ It fails to state however which formations committed these killings.

In the seventh subchapter, 'Forced Migration and Refugees', it is stated that 'it is believed that 862,979 Albanians in total, or over 80% of the population as a whole, were expelled from Kosovo during the NATO bombing'.¹⁰⁶ Why should something like this only be 'believed' after such a precise figure of those expelled is given, not to mention the fact that this data was obtained from the UNHCR? By comparison,

when it comes to the departure of Serbs, the wording is: 'according

105 Ibid, page 78.

106 Ibid, page 82.

to official UNHCR figures, over 100,000 Serbs have left Kosovo after the Serbian police and Yugoslav army withdrew.¹⁰⁷ Also, why was it not specified in this subchapter who exactly expelled the numerous refugees created by the Kosovo war? This subchapter is illustrated with two photographs of Albanian refugees in Macedonia. One shows about 20 refugees from Kosovo, accompanied by a policeman who seems very friendly to them.¹⁰⁸ Meanwhile, the picture illustrating the expulsion of Serbs from Croatia during Operation Storm in 1995 is far more representative, not only in size, but especially in content, as it shows the long column of thousands of Serb refugees fleeing Croatia with tractors and trucks.¹⁰⁹ The other photo shows the employees of the Doctors Without Borders organization helping the Kosovo refugees, who are, as the text underneath the photo puts it, 'fleeing the atrocities and aerial bombardments'.¹¹⁰

The eighth subchapter, 'Children and Young People During the War', provides only a short briefing dated March 22, 1999 on the interruption of teaching in Kosovo schools and the reduction of lectures and exams at the University of Prishtina.¹¹¹ Since the subchapter is

The war is illustrated with two photos of the damage caused from NATO bombings over Serbia, and two photos of the Kosovo Albanian refugees in Macedonia, one showing about 20 Kosovo refugees, and the other one showing humanitarian workers helping the refugees from Kosovo who, the accompanying line claims were 'fleeing the atrocities and aerial bombardments.'

107 Ibid, page 82.

108 Ibid, page 82.

109 Ibid, page 81.

110 Ibid, page 83.

111 Ibid, page 86.

dedicated to children and young people, there should at least be a mention of the figure provided by the Humanitarian Law Center of the 1,133 children killed or still missing from the 1998-1999 war in Kosovo.

The ninth subchapter, 'Destroying Cultural Heritage', contains a map presenting the destruction of 39 Serbian Orthodox churches after the war in Kosovo (mainly in 2004),¹¹² without mentioning that the same

churches and monasteries were subsequently rebuilt by the taxes of the citizens of Kosovo. While there is a brief mention of the more than 200 mosques and large number of traditional Albanian houses destroyed by the Serbian army during the war in the introduction to the subchapter, there is no further elucidation on the figure, and it is not stated that these were rebuilt with the help of various international humanitarian organizations.¹¹³

The tenth subchapter, 'Against the War', presents the calls, letters, petitions, strikes and protests by various Yugoslav personalities and organizations against the wars in Yugoslavia. The chapter contains no call, letter, petition, strike or protest of any person or organization from Kosovo against the war in Kosovo, although there were many at the time.

The eleventh subchapter, 'The War of the Journalists', presents only fragments from a comment by the Executive Director of the Swiss Press Club, journalist Guy Mettan, published on April 24, 1999 on the

Meanwhile, the photo illustrating the deportation of Serbs from Croatia in 1995 is much more representative, in both size and content, as it shows a long column of thousands of Serb refugees fleeing Croatia on tractors and trucks.

112 Ibid, page 89.

113 Klarin, Mirko (Ed). *Targeting Monuments/Targeting History and Memory*. Pula: SENSE – Transitional Justice Center, 2017, page 64.

NATO aggression and USA propaganda.¹¹⁴

The last subchapter 'International and Balkan Reactions' presents a letter signed from the Bulgarian intellectuals in favor of NATO's intervention, a concert in Athens against NATO's intervention, a report from the Romanian media on the facilitations this country had offered NATO to fly over and bomb Serbia, as well as some fragments taken from a comment by USA former foreign secretary Henry Kissinger, selecting only his disinclination over the Rambouillet Agreement and the NATO intervention.¹¹⁵

Chapter three, 'International Actors, Local Issues', contains a subchapter on international military intervention that also talks about peace negotiations and agreements. It presents two of the most important documents from 1999 in relation to Kosovo: the Rambouillet Agreement and UN Security Council Resolution 1244. Concerning the Rambouillet Agreement, the only excerpts of this Agreement published in this chapter are three of its articles on the immunity, rights and privileges of NATO's military presence throughout the territory of the FRY.¹¹⁶ All three of these articles were used by Serbian official policy at the time to oppose the signing of the Rambouillet Agreement.

There are calls, letters, petitions and protests against the wars in Yugoslavia presented, but none of those shown are from Kosovo, although there were many of them. Commentary briefs on 'NATO aggression and US propaganda,' disinclinations over the Rambouillet Agreement and NATO intervention, as well as footage from concerts against NATO intervention dominate the narrative.

114 Koulouri, Christina dhe Božo Repe (Eds). *Wars, Divisions, Integration (1990-2008)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 97.

115 Ibid, pages 97-100.

116 Ibid, page 121.

A similar approach is seemingly applied to Resolution 1244, as the excerpts which the authors of this book dwell on are the ones which only represent Serbian gains and those repeated today by official Ser-

bian policy: 'Resolution 1244 guarantees the territorial integrity and sovereignty of the FRY over Kosovo'; 'Resolution 1244 provides for broad autonomy for Kosovo under the FRY'; 'Resolution 1244 enables a number of Serbian security forces to return to Kosovo.'¹¹⁷ Moreover, when presenting this resolution, the authors of this book refer to Kosovo under the Serbian designation 'Kosovo and Metohija',¹¹⁸ which was made official by Slobodan Milosevic's regime. It is especially the use of this designation that reinforces the impression that the chapters on Kosovo in this volume appear to lack objectivity.

The third chapter contains a subchapter on 'Persecution, Courts and Tribunals,' which contains a table with the names of all those convicted and acquitted by the International Hague Tribunal

for the Former Yugoslavia. In relation to Kosovo, only the indictment for crimes against humanity against the President of the FRY Slobodan Milosevic is mentioned.¹¹⁹ Nowhere is it mentioned that in February 2009 and in January 2014 the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia convicted the following persons for war crimes in Kosovo:

117 Ibid, page 122.

118 Ibid, page 122.

119 Ibid, page 125.

Nikola Sainovic, Deputy Prime Minister of Yugoslavia (22 years in prison), Dragoljub Ojdanic, Chief of the General Staff of the Yugoslav Army (15 years in prison), Nebojsa Pavkovic, Commander of the Third Battalion of the Yugoslav Army (22 years in prison), Vladimir Lazarevic, Commander of the Prishtina Corps of the Yugoslav Army (14 years in prison), Sreten Lukic, Commander of Serbian Police in Kosovo (20 years in prison).¹²⁰ Likewise, it should not be overlooked that the same tribunal, after the war crimes trials against Serbs in Kosovo, tried and acquitted KLA commanders Ramush Haradinaj, Fatmir Limaj, Idriz Balaj and Lahi Ibrahimaj¹²¹ and sentenced soldier Haradin Balaj.¹²²

In the fourth chapter 'Economy and Society,' none of the five subchapters mentions Kosovo. However, Kosovo could be included in each of the subchapters, especially those entitled 'Demography and migration,' which could have made mention of the numerous migrations of Kosovo Albanians during the 1990s, and the subchapter 'Privatization and De-industrialization,' which could have included a section on the savage privatization in post-war Kosovo.

The same neglect of Kosovo continues in Chapter Five, entitled

With regard to the ways the Kosovo war is commemorated, two monuments are presented, both erected in Belgrade to commemorate the Serbian victims of NATO, and no single monument to remember the Albanians killed by the Serb forces in Kosovo, or the Serbs killed by the KLA members.

120 Rasti Nikola Šainović et al: https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/cis/en/cis_sainovic_al_en.pdf

121 Rasti Haradinaj et al: https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/en/121129_summary.pdf

122 Rasti Limaj et al: https://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/051130_Limajetal_summary_en.pdf

‘Culture,’ which is made up of three subchapters. The only exception here is the first subchapter, ‘New Technologies and Communication’, where there is a short but exact mention of the use of satellite antennas in Kosovo between 1992 and 1999,¹²³ by means of which the Kosovo Albanians could view the two-hour program in the Albanian language which the Albanian National Television (TVSh) was broadcasting from Tirana. The second subchapter, ‘Religion’ and the third ‘Cinema, Theater and Music’, contain absolutely nothing on Kosovo.

Of those convicted or acquitted by The Hague Tribunal for the former Yugoslavia, only the indictment for crimes against humanity against FRY President Milošević is mentioned, and not the convictions of other key Serbian political, military and police leaders, nor the acquittal of KLA commanders.

The sixth and final chapter, ‘Ways of Remembering’, features a subchapter on the 1990 wars in Yugoslavia, entitled ‘Remembering the Last Wars’. All that is presented in this subchapter on the war in Kosovo are two monuments dedicated to NATO military intervention, both erected in Belgrade. The first monument is dedicated to the bombing of the Serbian state-run television channel RTS, which features the names of the 16 killed RTS employees and a photograph of the bombed building.¹²⁴ The second monument is dedicated to the 79 children killed by NATO attacks, centered on the sculpture of 3-year-old girl Milica

Rakic.¹²⁵ This subchapter is not illustrated by any monuments erected to commemorate Albanians killed by Serb forces in Kosovo, nor the

123 Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). *Wars, Divisions, Integration (1990-2008)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, page 189.

124 Ibid, page 228.

125 Ibid, page 229.

Serbs killed by KLA members, but focuses solely on the Serbs killed by NATO, without a text explaining that they were victims of collateral damage. The authors of this publication should at least have cited a report by Human Rights Watch (HRW) entitled 'Killing civilians during NATO air campaign,' which says that during the bombing campaign against the FRY, NATO killed 528 innocent civilians, including 318 Albanians killed in Kosovo.¹²⁶

Summary

This volume very superficially presents the Serbian repression against Kosovo Albanians during the 1990s, focusing only on the discharge of Albanians from their jobs. Regarding the Kosovo 'parallel system,' which during the 1990s functioned in a number of fields, only that of education is presented.

As far as the Kosovo war and the related events go, apart from there being no mention that it was the crimes committed by the Serbian forces against Albanian civilians that provoked the armed clashes, it is claimed that the KLA attacks were the ones that led to the emigration of the Serb population, which then resulted in reinforcements of the Serb forces in Kosovo, and that afterwards Serb paramilitary units also started operating which is why the Albanian population fled or was expelled en masse. It is also claimed that the NATO bombings of the FRY were undertaken because it was alleged that Serbian security forces were carrying out ethnic cleansing of Kosovo Albanians.

The only massacre presented is that of Reçak, it being described as controversial. Regarding the deportations and exodus of Kosovo Albanians, we read that it is *believed* that over 80% of the entire Kosovar population was expelled from Kosovo during the NATO bombings, but

126 Human Rights Watch 'Civilian Deaths in the NATO Air Campaign,' Volume 12, Number 1, February 2000. Available at: <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

we do not learn who it was who expelled the refugees during the war. Figures are given for the killed, but there is no explanation as to which formations carried out the killings.

There is a single map presenting the destruction of 39 Serbian Orthodox churches after the Kosovo war, without there being any mention anywhere that those were later restored with the money of the Kosovo taxpayers themselves. Only the beginning of the same subchapter does briefly mention the 200 mosques and traditional houses destroyed during the Kosovo war by Serbian forces, but there is no map showing mosques and property destruction and nowhere is it said that they were repaired after the war with the help of international humanitarian organizations. The material damage caused by the NATO attacks is presented in detail, but there is absolutely nothing about the material damage caused by the Serbian forces.

The war is illustrated with two photos of the damage caused from NATO bombings over Serbia, and two photos of the Kosovo Albanian refugees in Macedonia, one showing about 20 Kosovo refugees, and the other one showing humanitarian workers helping the refugees from Kosovo who, the accompanying line claims were 'fleeing the atrocities and aerial bombardments.' Meanwhile, the photo illustrating the deportation of Serbs from Croatia in 1995 is much more representative, in both size and content, as it shows a long column of thousands of Serb refugees fleeing Croatia on tractors and trucks.

There are calls, letters, petitions and protests against the wars in Yugoslavia presented, but none of those shown are from Kosovo, although there were many of them. Commentary briefs on 'NATO aggression and US propaganda,' disinclinations over the Rambouillet Agreement and NATO intervention, as well as footage from concerts against NATO intervention dominate the narrative.

The two most important documents of 1999 for Kosovo, namely the Rambouillet Agreement and the UN Resolution 1244, are presented only with those articles that were and are used in official Serbian politics.

Moreover, when presenting the UN resolution, the authors refer to Kosovo with the Serbian name 'Kosovo and Metohija'.

With regard to the ways the Kosovo war is commemorated, two monuments are presented, both erected in Belgrade to commemorate the Serbian victims of NATO, and no single monument to remember the Albanians killed by the Serb forces in Kosovo, or the Serbs killed by the KLA members. Of those convicted or acquitted by The Hague Tribunal for the former Yugoslavia, only the indictment for crimes against humanity against FRY President Milošević is mentioned, and not the convictions of other key Serbian political, military and police leaders, nor the acquittal of KLA commanders.

The volume very briefly mentions that in February 2008 Kosovo declared its independence from Serbia and nowhere in the whole volume is there any mention regarding the decision of the International Court of Justice about this declaration. Moreover, some chapters and subchapters contain absolutely nothing about Kosovo.

Conclusions

The CDRSEE in its 'Joint History Project' volumes on Balkan history set out to provide history teachers in the Balkans with materials containing different and multi-perspectives on their same historical events. The project aimed not only to review the ethnocentric teaching of history but also to stimulate critical thinking and debate, to promote diversity and to acknowledge both the suffering and the common achievements of the Balkan peoples.

The objective of this assessment was to establish the extent to which the CDRSEE had achieved this admirable aim. This publication examines the way in which Albanians in general are presented in the first three volumes of this project, and how Kosovo Albanians in particular are presented in the last three volumes. It examines how the important historical events of the Albanians were presented and which of the important events were not presented at all. It also discusses how they should have been presented.

Many of very important events for the history of Kosovo do not appear at all in these CDRSEE volumes. On the other hand, many of the events are presented superficially, incorrectly, inaccurately and in a biased manner, sometimes creating the impression that the parts regarding Albanians and Kosovo may have been compiled by historians still influenced by Serbian nationalism. In conclusion, it should be said that the way the history of Kosovo is presented in these publications does not effectively contribute to the CDRSEE mission of overcoming the painful legacy of the past or for long-term reconciliation between the Balkan peoples. The way of presenting Kosovo's history must urgently change.

The first volume 'The Ottoman Empire' aims, in addition to presenting the conflicts of the time, to include the coexistence of the subjects under their Ottoman rulers due to individual and collective privileges, yet it presents no Albanian uprisings or collaborations with

the Ottoman Empire during the five centuries of its rule. Likewise, there is no explanation as what the political intentions of the Albanians or their different political beliefs under the Ottoman Empire were. The volume does not present any of the crimes committed by the Ottoman forces against the Albanians but rather portrays them as mercenaries, robbers, usurers, contemptuous to women, uneducated, etc.

The second volume 'Nations and States in Southeast Europe' presents only a few examples of cooperation in the relations between Albanians and the Ottoman Empire, which themselves are not correctly presented. Although the compilers of the volume claim that one of their aims was to present dissatisfactions with various imperial regimes, they do not present a single Albanian uprising during the last three decades of the Ottoman rule. They do not clarify that the goal of the Albanians at that time was to create a state that would incorporate all the territories inhabited by them, whereas their achievement was only to establish an independent state including less than half of the territories inhabited by Albanians. The Albanian political groups of this period are not mentioned anywhere. Likewise, data on the mass expulsions of Albanians from the Niš Sandzak of Serbia during 1877-1878 are missing as are those on the displacement of Serbs from Kosovo to Serbia in the 1878-1912 period.

The third volume 'The Balkan Wars' does not cover the most important Albanian historical event on the verge of the Balkan wars, namely the 1912 uprising against the Ottoman Empire, nor the cooperation of some of the main Albanian insurgent leaders in 1912 with Serb representatives in Prishtina. The volume provides some excerpts from Albanian newspapers published abroad, which although they helped to understand the different perspectives within Albanian society of the time of the Balkan wars, they are not sufficient. Nowhere is it clarified that the Albanians at this time were divided with most of the representatives, i.e. beys and aghas, opposing the autonomy on the one hand, and on the other the insurgents who aspired to autonomy

but were themselves divided as some preferred to remain associated with the Ottoman Empire.

The part dealing with armies and civilians of different nationalities during the Balkan wars only presents the Serbian viewpoint. It does not show any of the crimes committed by the Serbian and Montenegrin forces against Albanian civilians, but use excerpt from sources giving the reader the impression that these forces had even been very well-behaved. Although some passages about the burning of villages and the peoples fleeing, as well as data on the victims of all countries during the Balkan wars are presented, there is nothing on Albanians. Moreover, the volume portrays the Albanians negatively – they are blamed for the loss of the Ottoman forces during the Balkan wars and the disasters caused, because they are said to have been deceived by the Serbs, paid by the Greeks, to have deserted and surrendered. For the sake of truth, it should be said that the second edition of this volume in 2012 contains some new additions, but those are insufficient and appear only in the Albanian version, not in the English one or those in other languages of the region.

The fourth volume 'The Second World War' contains no data whatsoever on Kosovo or the Albanians outside the territory of Albania, namely in Yugoslavia.

The fifth volume 'The Cold War (1944-1990)' does not mention the military administration in Kosovo, the sentencing and the shooting of the Albanian opponents to the Yugoslav regime, or the violence and terror against the Albanian civilian population, the seizure of tens of thousands of hectares of land, half of which were given to the mainly Serb and Montenegrin settlers, nor the expulsion of tens of thousands of Albanians from Yugoslavia to Turkey. Likewise, there is no mention that after the Second World War there were legal representatives operating in Kosovo as part of the institutions of the Yugoslav system, and on the other side there were groups organized in illegal organizations opposed to the Yugoslav regime. Their different objectives are not

mentioned. The volume, as far as the resistance of the Kosovo Albanians is concerned, presents only the 1968 and the 1981 protests, yet superficially and with many inaccuracies. There is nothing in terms of Kosovo's developments resulting from the 1974 Yugoslav Constitution, but Kosovo's industrialization is presented, albeit quite superficially.

The sixth volume, 'Wars, Divisions, Integration (1990-2008)' presents vaguely the Serbian repression of Kosovo Albanians during the 1990s, focusing only on the dismissal of Albanians from their jobs. Regarding the Kosovo war and the related events, not only is there no clarification given that the crimes of the Serbian forces against the Albanian civilians had provoked the armed clashes, but it is even claimed that the KLA attacks were those that brought about the emigration of the Serb population, and that this resulted in reinforcements of Serb forces in Kosovo, followed by the operation of the Serbian paramilitary units and that therefore the Albanian population had to flee or was expelled en masse. It is also said that the NATO bombing of the FRY was undertaken as it was "alleged" that Serbian security forces were carrying out an ethnic cleansing of Kosovo Albanians. The only massacre presented is that of Reçak, itself described as controversial.

Regarding the deportations, we read that it is "believed" that over 80% of the Kosovar population was deported from Kosovo during the NATO bombing, but we do not learn who was deporting the refugees during the war. Figures are quoted for the killed, but even here it is not clarified what formations were carrying out the killing. There is a map presenting only the destruction of the 39 Serbian Orthodox churches after the Kosovo war, but there is no mention anywhere that they were later restored with the money of Kosovo's taxpayers themselves. It is only in the introduction of the same subchapter, that there is a brief mention of the 200 traditional mosques and houses destroyed in Kosovo during the war by Serbian forces, but it is not said that they were repaired after the war with the help of international humanitarian organizations. The material damage caused by NATO attacks is

presented in detail, but there is absolutely nothing about the material damage caused by Serbian forces.

The war is illustrated with two photographs showing the damage from NATO bombing of Serbia, as well as two of Albanian refugees fleeing to Macedonia, one of which depicts about 20 refugees from Kosovo and the other some humanitarian workers helping the refugees who are said to “flee from atrocities and aerial bombardment.” Meanwhile, the photo that depicts the deportation of Serbs from Croatia in 1995 is much more representative in both size and content, as it shows a long column of thousands of Serb refugees leaving Croatia in tractors and trucks. Excerpts on ‘NATO aggression and US propaganda,’ on indispositions to the Rambouillet Agreement and NATO intervention, as well as footage of films of concerts against NATO intervention are predominant. The two most important documents of 1999 for Kosovo, namely the Rambouillet Agreement and the UN Resolution 1244, are presented only with cited articles that have been and are used by official Serbian politics. Moreover, when the UN resolution is presented, the authors refer to Kosovo with the Serbian name ‘Kosovo and Metohija.’

As for the manner in which the war is commemorated, only two monuments erected in Belgrade to commemorate Serbian victims of NATO are presented. Only the indictment for crimes against humanity against FRY President Milošević is mentioned from all the convictions and acquittals made by the Hague Tribunal for the former Yugoslavia, and no other convictions of the key Serbian political, military and police leaders, nor the acquittal of KLA commanders. The volume rather telegraphically mentions that Kosovo in February 2008 declared independence from Serbia yet nowhere in the volume is there anything regarding the decision of the International Court of Justice on this declaration. In fact, some chapters and subchapters have absolutely nothing on Kosovo.

Finally, it should be said that the general editor of these volumes is Professor Christina Koulouri from Athens. Among the numerous

committee members working on these volumes, there is only a single one in the Resources Committee from Kosovo, Dr. Frashër Demaj from the Institute of History in Prishtina. Being a member of the Academy of Sciences and Arts of Kosovo, Dr. Demaj in his biography published on its official website claims to be the author of several chapters of these volumes. He was also among the panellists during the launch of this CDRSEE project in Prishtina. We know Kosovo school textbooks are still lacking in the multi-perspective methodology approach as well as presenting a nationalist bias. The failures of the CDRSEE are a further example of the committed effort that still needs to be put into the multi-perspective methodology of history teaching both in Kosovo and across the region.

Žigosani Balkana

Albanci i Kosovo

u alternativnim svebalkanskim udžbenicima istorije

Mom dragom prijatelju, Bekimu
Ljumiju, čije me znanja o istoriji
Albanaca zapanjuju. Njegove primedbe,
njegovi saveti i predlozi, su mi mnogo
nedostajali tokom rada na ovoj
publikaciji i nedostajaće mi i tokom
budućih publikacija.

izdavač:

ADMOVERE
(tranziciona pravda
obrazovanje izgradnja mira)
admovere.org/

Fotografija na naslovnoj strani je napravljena od francuske agencije Agence Rol u novembru 1912. i sadrži opis: 'srpski vojnici tokom korekcije pobunjenika i zlikovaca u Prištini'.

u saradnji s:

New Perspektiva
new-perspektiva.com/

Istraživanje i izdavanje podržano od

Swiss Federal Department of Foreign
Affairs FDFA

autor:

Shkeljzen Gaši

Pogledi izraženi u ovoj publikaciji ne odražavaju poglede Švajcarske Konfederacije, koja je zastupljena od Švajcarskog Odeljenja Spoljnih Poslova koje, u sklopu Švajcarske Ambasade u Prištini, deluje kao darovalac ovog projekta.

recenzija:

Džoana Hanson

prevod:

Fljorent Rizvanoli

**naslovna strana i
grafičko oblikovanje:**

Jeta Dobranja

štampa:

Night Design

septembar 2020

Priština

tiraž

200 primeraka

Sadržaj

Uvod	1
Osmansko carstvo	3
Nacije i države u jugoistočnoj Evropi	15
Balkanski ratovi	35
Drugi Svetski Rat	34
Hladni Rat (1944–1990)	35
Ratovi, podele, integracija (1990–2008)	47
Žaključci	60

Uvod

Osnivači NVO Centar za demokratiju i pomirenje u jugoistočnoj Evropi [CDRSSE] sa sedištem u Solunu su došli do zaključka da je dugoročno pomirenje na Balkanu moguće samo ako bi se promenio način podučavanja školskog predmeta istorije u našem regionu.. U tu svrhu, su oni 1999. godine pokrenuli njihov najvažniji projekat pod naslovom "Zajednički projekat za nastavu istorije" [Joint History Project] da bi nastavnicima istorije na Balkanu ponudili gradiva sa sadržajima o istim zbivanjima sa mnogostrukih gledišta. Cilj projekta je, pored ponovnog razmatranja etnocentričke nastave istorije, bio takođe da podstakne kritičko mišljenje i raspravu, promakne raznolikost, i oda priznanje kako zajedničkim patnjama, tako i zajedničkim dostignućima balkanskih naroda.

Centar angažovao istoričare sa celog regiona i projekat je kao rezultat imao šest čitanki koje počinju sa sredovekovnom istorijom Balkana i dosežu do današnjih dana: 1) Osmansko carstvo; 2) Narodi i države Jugoistočne Evrope; 3) Balkanski ratovi; 4) Drugi Svetski Rat; 5) Hladni rat (1944–1999) i 6) Ratovi, podele i integracija (1999–2008).

Tokom pripremanja ovih čitanki, Centar je održavao prisne radne odnose sa svim ministarstvima obrazovanja zemalja regiona i uživao podršku svega dvadeset i pet međunarodnih darovalaca. Svih šest čitanki je bilo prevedeno s izvornog engleskog na deset jezika (devet balkanskih i na japanskom) i promovisano u mnogim glavnim gradovima regiona, uključujući i Prištinu u 2018.

Izdanje knjiga je omogućeno podrškom EZ mada sam sadržaj, kako se navodi, ostaje "samo odgovornost autora i ne može na nikakav način odraziti gledišta EZ" . Vredi napomenuti i to da je visoka predstavnica EZ za Spoljnu Politiku i Bezbednost, Federka Moggerini, izrazila uverenje da će ovaj projekat doprineti prevazilaženju žalosne baštine prošlosti i da će pomoći novim pokoljenjima regiona da shvate važnost zajedničkog kretanja prema EZ.

Ova publikacija će pod objektivom imati način na kojem su predstavljeni Albanci uopšte, u prve tri čitanke ovog projekta, kao i kosovski Albanci u tri zadnje čitanke. Razmatra način na kojem su prikazana istorijska zbivanja od važnosti za Albance kao i koja od važnih zbivanja nisu uopšte prikazana. Takođe razmatra kako su trebala biti predstavljena polazeći od pogleda međunarodnih autra kao Noel Malcolm, Olivier Šmit, Peter Bartl, i drugih koji tretiraju razvoje i zbivanja na Kosovu tokom raznih istorijskih perioda.

Zahvaljujem se svima koji su na razne načine i u raznim fazama doprineli ovome izveštaju. U prvom redu darovaocu, Švajcarskoj Ambasadi, sa posebnim naglaskom na Prvog Sekretara, g. Vincenta Huga; zatim organizaciju "Nova perspektiva" [New Perspektiva] g. Džoane Hanson. Takođe se od srca zahvaljujem za dragocene komentare, savete, predloge i preporuke i Fljorentu Rizvanoliju, Gazmendu Brljajoliju i Džoane Hanson, koji ne snose nikakvo odgovornost za eventualne pogreške u ovoj publikaciji. Puno se zahvaljujem Gazmendu Brljajoliju za jezičko uređenje i prevod na engleski jezik; Fljorentu Rizvanoliju za prevod na srpski, Jeti Dobranji za grafički dizajn i oblikovanje, kao i Krenaru Baši za štampanje.

Osmansko carstvo

U zemljama regije Balkana deca uče o Osmanskom razdoblju uglavnom sa etnocentričkog gledišta, sa nesistematizovanim informacijama i sa predrasudama, i sa procenama o samom carstvu, ili kao faktoru “zaostalosti“, ili “napretka“. U uvodu čitanke koja obuhvata ovaj period, izdavači se navodno opredeljuju za cilj da obuhvate i okršaje i zajedništva, pošto je osmanska vladavina poznavala sukobe i surovosti, ali i pregovore i saradnju potčinjenih sa vladarima za zajedničke i pojedinačne privilegije.

Ova čitanka od pet poglavlja se otvara s četrnaestim vekom i okončava s devetnaestim, koji ne obeležava kraj ovog carstva, već začetak pokreta naroda koji su doveli do utemeljenja nezavisnih balkanskih država u 19. i 20. veku, što će se tretirati u narednoj čitanci.

Prvo poglavlje “Širenje osmanske vlasti u jugoistočnoj Evropi” govori o prvim fazama osmanske države, padu i osvajanju Konstantinopolja, o osmanskom osvajanju balkanskog poluostrva i o promenama u stanovništvu i u verama. Razumljivo je to što stranice posvećene prvim fazama osmanske države i osvajanju Konstantinopolja ne sadrže ništa o Albancima, ali začudo nema ničeg o njima ni u stranicama o promenama u stanovništvu i verama.

Sasvim je začuđujuće to što deo posvećen osmanskom osvajanju balkanskog poluostrva ne govori ništa o Kosovskom boju 1389. godine. On se pojavljuje sasvim telegrafski samo u hornološkoj tablici od dvanaest strana na početku ove knjige koja obuhvata period godina

od 1300. do 1800, gde piše: “1389 – Prva bitka na Kosovu; Osmanlije odnose pobeđu nad koalicijom koju predvodi srpski knez Lazar; Srbija postaje vazal Osmanskog carstva”¹ Dakle, nigde se, u celoj čitanci,

Nigde se ne daje na uvid učešće Albanaca u Kosovskom boju 1389. godine rame uz rame sa drugim balkanskim narodima. Nema nijedne od albanskih pobuna protiv Osmanskog Carstva u periodu od 1443. do 1468. godine pod vodstvom Đerđa Kastriotija Skenderbega

ne daje u vid učešće Albanaca u ovom boju rame uz rame sa drugim narodima Balkana, a ni mogućnost — imajući u vid složenu političku situaciju na teritoriji Albanije i odlučni osmanski uticaj u nekim njenim delovima — da je nekolicina Albanaca, a čak i Srba, bila upletena na strani Osmanlija.²

Kod osmanskog osvajanja balkanskog poluostrva stoji samo jedno kratko objašnjenje o hrišćanskim vlasnicima timara u Albaniji, gde se kaže da su se Osmanlije “trudile da obezbede podršku makar jednog dela lokalne vlastele. Tako su uglednije velmože postale vazali, i ponekad su čak morali da šalju sinove sultanu na dvor kao taoce (to je,

na primer, bio slučaj sa znamenitim Skenderbegom, čije je pravo ime bilo Đurađ Kastriot i koji je bio sin Đona Kastriota, velmože iz srednje Albanije)”³ U celoj čitanci se Skenderbeg pominje samo još jedanput, u hronološkoj tabeli u kojoj piše: “1443 – Ugarski pohodi na Balkanu; uspešan ustanak Albanaca pod vođstvom Skenderbega (Đurđa

1 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 26. stranica.

2 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, stranice 62–64.

3 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 27. stranica.

Kastriota)⁴ ali se ne određuje protiv koga.

Tako površno predstavljanje daje utisak da su Albanci, to jest njihovo plemstvo, bili samo vazali Osmanlija. Utisak posebno potkrepljuje nedostatak albanskih pobuna protiv Osmanskog carstva u razdoblju od 1443. do 1468. godine, koje nisu bile jedine ali su zahvaljujući harizmatičnom liku njihovog vođe, Skenderbega, bile najjače od svih pobuna balkanskih hrišćana.⁵ Ove pubune, mada pokrenute u malom i uglavno brdovitom predelu su bile izvanrednih razmera, pošto su se suprotstavljale najvećem carstvu toga vremena, a i zbog Skenderbegovog vazalstva prema državicama Italije.⁶ Ova čitanka bi čak trebala navesti prave povode pobuna predvođenih od Skenderbega, koji su uglavnom bili verski i imovinski, a nakon ubistva njegovog oca po sultanovom nalogu, i osvetnički.⁷

U nastavku, čitanka uopšte ne predstavlja ni vojni savez koji je poznat po imenu Lješka liga, u čijem su sastavu bili i vladari ostalih naroda (kao što je bila porodica Crnojević), u kojem je svaki saveznik imao potpunu nezavisnost, a Skenderbeg je samo bio prvi među ravnima, ne i vladar nekakve

Ne spominje se nijedna albanska pubuna, a ni okršaj između osmanskih i austrijskih snaga 1689. godine, u kojem je Albanaca bilo u oba tabora: austrijskih snaga pod vodstvom Pjetra Bogdanija, i osmanskim snagama pod vodstvom Mahmuta Mehmetbegolija. U ovom se okršaju daje odlomak o svirepostima osmanskih snaga, ali nad Srbima, uključujući iseljavanje Srba sa Kosova, ali u celom tomu nema ničega o zločinima osmanlija nad Albancima

4 Isto, 42. stranica.

5 Schmitt, Oliver. Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit. Tiranë: K&B, 2012, stranice 59–62.

6 Isto.

7 Isto.

albanske države.⁸ Bilo bi dobro kad bi se u čitanci telegrafski predstavili i podaci kao: na zastavi koju je podigao Skenderbeg se vijorio vizantijski orao; Skenderbegov otac je bio oženjen Vojsavom, iz velike srpske plemićke porodice Branković.⁹

Treba dodati da prvo poglavlje pored osmanlijskih osvajanja poluostrva daje i podrobnosti o razaranjima u Sloveniji, o zarobljenim stanovnicima Beograda, o hrišćanskim robovima u Bosni, ali ništa o Albancima.¹⁰ Zapravo, tu ima jedan isečak o padu kosovskog Novog Brda 1455. iz knjige memoara “Janičareve uspomene ili Turska hronika” autora rođenog kod Novog Brda, Konstantina Mihailovića, ali se u njemu govori o deportacijama, ubistvima, i o otimcima mladih srba.¹¹

Drugo poglavlje, “Institucije Osmanskog carstva” sadrži jedan odlomak turskog istoričara, Halila Inaldžika, s naslovom “Lutfi-paša se priseća svog života od vremena kad je otet devširmom” s biografskim podacima ovog velikog vezira, gde je jedino što ima veze s Albanijom to što stoji da je “on bio rođen u Albaniji”.¹² Devširma [danak u krvi] je bio sistematski metod nasilne regrutacije malih dečaka, koji se primenjivao tokom 15. i 16. veka: obično se uzimao po jedan dečak iz svake četrdesete kuće, vodio u Istanbul, gde bi on bio podvrgnut promeni vere, učenju turskog jezika, i vojnoj obuci.¹³ Po hiršćanskim selima danak u krvi nije bio prihvaćen od naroda tako da je 1565. u Albaniji izbio ustanak protiv njega, što se ne spominje u ovoj čitanci, a ni podatak da je bilo predela, kao Novo Brdo, oslobođenih od danku u krvi, što se smatralo posebnom povlasticom.¹⁴

8 Bartl, Peter. *Shqipëria nga Mesjeta deri sot*. Prizren: Drita, 1999, 45. stranica.

9 Schmitt, Oliver. *Skënderbeu*. Tiranë: K&B, 2009, stranice 37–42.

10 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, stranice 43–45.

11 Isto, 43. stranica.

12 Isto, 57. stranica.

13 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, stranice 95–96.

14 Isto.

Čitanka nigde ne spominje ni to da su Albanci bili posebno cenjeni od skupljača danka u krvi zbog fizičke izdržljivosti i borbene sposobnosti, ni to da je mnogim Albancima uspevalo dospeti do vlasti i domoći se najviših državnih položaja, što je bilo nesrazmerno njihovom ukupnom broju. Nigde se ne spominje da su dvojica velevezira 15. veka, Ahmet Paša i Daut Paša, bili albanskog porekla, ni da je opšti broj albanskih velevezira u istoriji Osmanskog carstva, uključujući tu i mnoge kosovske Albance, dostizao do 42, dok su od 92 velika vezira koji su vladali od 15. do 17. veka 25 bila albanskog, a 19 turskog porekla.¹⁵

U trećem poglavlju, "Verske institucije, verske zajednice, i verski obredi" nema ničeg o Albancima. Ovde bi se, i to u prvom poglavlju, moglo prikazati širenje islama među Albancima, s naglaskom na činioce koji su na to uticali, kao pritisak putem poreza na zemlju kojeg su plaćali samo hrišćani, potom otimanje hrišćanskih dečaka za Istanbul, a i drugi razlozi, kao: ekonomski interes poreskih obveznika oslobođenih od poreza; mogućnost razvijanja karijere; status odnosno prestiž, čiji je ishod bio pospešivanje islamizacije po gradovima; zatim mali broj albanskih katoličkih sveštenika u odnosu na onaj od vremena srednjovekovne srpske vladavine.¹⁶

Takođe, za razliku od drugih mesta predstavljenih u uvoj čitanci, nema nijedog objekta sagrađenog u prostorima naseljenim Albancima u

Ne spominje se ni da su je mnogim Albancima uspevalo dospeti do vlasti i domoći se najviših državnih položaja, što je bilo nesrazmerno njihovom ukupnom broju: samo je albanskih velevezira u Osmanskom Carstvu bilo 42

15 Isto.

16 Schmitt, Oliver. Shqiptarët – një histori midis Lindjes dhe Perëndimit. Tiranë: K&B, 2012, stranice 120–127.

razdoblju gotovo petovekovne osmanske vladavine, kao što su: objekti za verske obrede (džamije, mesdžidi, turbeta, tekije); obrazovni objekti (medrese i biblioteke); i drugi objekti (hamami, kameni mostovi, javne česme, stambene kuće, sahat kule, šadrvani, hanovi, čaršije, itd).

Četvrto poglavlje, “Tipični predstavnici društvenih grupa i svakodnevnog života” počinje potpoglavljem s naslovom “Elita i običan svet”

u kojem se putem slika oslikavaju društveni tipovi Osmanlija. Od dvadeset slika i crteža, Albanaca ima u dvema, prva je slikarski rad Žan-Batista Ilera (1809) s naslovom “Vojnici u Albaniji” uz tekst koji daje objašnjenja o levendama, plaćenicima Osmanskog carstva, koji su se, kako se tu navodi, mahovima pridruživali protivničkim vojskama i pljačkali po osmanskim provincijama.¹⁷ Druga je slika “Čuveni ajan — Alipaša od Janjine” Luja Diprea (1819), a tekst ispod nje govori o ajanima, imućnim ljudima koji su zelenašenjem i trgovinom gomilali ogromna bogatstva, osnivali privatne vojske i sticali moć u provincijama.¹⁸ Dakle, Albanci se ovde prikazuju samo kao vojnici plaćenici koji su se pridruživali protivničkim vojskama da bi pljačkali po osmanskim provincijama,

kao i ljudi bogaćeni zelenašenjem, koji su osnivali privatne vojske radi političke moći u provincijama.

Nema nijednog verskog objekta sagrađenog u prostorima naseljenim Albancima u razdoblju gotovo petovekovne osmanske vladavine. Nema ničega o albanskim vlastelinskim porodicama u Albaniji i na Kosovu i nigde nisu predstavljeni pisci albanskog porekla koji su pisali na orijentalnim jezicima

17 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). *The Ottoman Empire*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 88. stranica.

18 Isto, 94. stranica.

Ne navodi se ništa u vezi s porodicom Janjina koja je osnovala Janjinski pašaluk, a ni o albanskim vlastelinskim porodicama, kao na primer o porodici Bušati, koja je osnovala skadarski pašaluk, ili o vlastelinskoj porodici Begoli u Peći, Krieziu u Đakovici, Rotla u Prizrenu, Đinoli u Prištini i Gnjanu (porodica Đinoli je bila tako moćna početkom 19. veka da su njene članove zvali “drugim vladarima Kosova”, posle Sultana).¹⁹

Treba imati u vidu da se osmansko osvajanje albanskih prostora ne može porediti s posledicama osvajanja drugih delova Balkana, posebno Bugarske i Srbije. To je zbog toga što Albanci pre osmanskog osvajanja nisu imali ustanovljenu crkvu, ni državnu tradiciju, a ni umetnost ili književnost koje bi se mogle nazvati albanskim. Članovi albanskih dinastija su pre osmanskog osvajanja izdavali dokumenta na grčkom, latinskom, i slovenskim jezicima, a nijedan jedini dokument na albanskom.²⁰

Jedini podatak u vezi s albanskom kulturom je u hronološkoj tabeli na početku čitanke “1555 – Prva knjiga štampana na albanskom jeziku (u Italiji): Mešari, dom Đona Bazukua”,²¹ ali nema ničeg o potonjim piscima, kao Pjeter Budi, Fang Bardi i Pjeter Bogdani.

Albance oslikuje samo kao plaćenike koji se pridružuju neprijateljskim vojskama da bi pljačkali po osmanskim pokrajinama, kao ljude koji su se obogaćivali putem zelenaštva, koji su osnivali privatne vojske da bi sticali političku kontrolu nad pokrajinama

19 Malcolm, Noel. Kosovo — A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 175. stranica.

20 Kaleshi, Hasan. Ardhja e turqve në Ballkan dhe përhapja e Islamit, shkaqet themelore të vazhdimësisë etnike të shqiptarëve. Prishtinë: Koha Ditore, 11 korrik 2015, 22. stranica.

21 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaş (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 31. stranica.

Takođe nigde nema ničeg o piscima albanskog porekla koji su pisali na orijentalnim jezicima, kao Suzi iz Prizrena, Mesih iz Prištine, Jahja Dukađini, Koči Beg, itd.

“Život na selu”, drugo potpoglavlje četvrtog poglavlja sadrži jedan korektan odlomak iz knjige “Hrana i piće u Albaniji (oko 1810)” od autora Broughtona o hrani i piću u Albaniji, jednu fotografiju enterijera sobe tog vremena u Arbanasima, kao i druge odlomke iz dela “Slike s Balkana” autora Frasera, o drumovima koji su bili kao što su ih ostavili priroda i Rimljani, a Turci nisu ništa učinili da bi ih popravili, kao i o poteškoćama prepiske u Albaniji.

Treće potpoglavlje, “Život u gradovima” predstavlja odlomke iz knjiga raznih autora o životu u nekoliko gradova oblasti. Dominira prikazivanje života u Beogradu, po opisima autora Evlije Čelebije, ali nema ničeg o životu Albanaca u gradovima.

Četvrto potpoglavlje, “Život na granici” daje jedan kratak odlomak, napisan oko 1900. godine pod naslovom “Uticao hrišćana na albance muslimanske vere”, u kojem se kaže da “Njegovi hrišćanski susedi utiču na Albance muslimanske vere. On pije vino i naročito voli pivo (kasnije sam uspeo da dobijem jednu bocu u Minhenu), i kune se u Bogorodicu.”.²²

Kod zadnje potpoglavlja, “Osvrti na život žena” postoji jedan kratak i skandalozan odlomak o albanskim ženama, koje su predstavljene kao neobrazovane, i kako ne govore nijedan jezik sem maternjeg. Štaviše, prema ovom tekstu, Albanci ne samo što nemaju strastvenu osećajnost prema ženama, nego prema njima osećaju prezir i gađenje, smatraju ih stokom i tako ih i koriste, primoravaju ih na rad i često kažnjavaju udarcima. Možda vredi da se ovo pokaže u potpunosti:

“Nemam neku naročitu želju da govorim o moralu Albanaca. Oni svoje žene, koje su gotovo sve potpuno neobrazovane i ne govore nijedan jezik osim svog maternjeg, tretiraju jednako kao i stoku, pa ih

22 Isto, 111. stranica.

tako nekako i koriste (mada kao stoku od bolje sorte), i koriste ih za težak rad, a neretko i kažnjavaju batinama. Zaista, oni prema svojim ženama gaje prezir, možda i mržnju, a čak ni u povremenim izrazima naklonosti nema ničeg što bi i izdaleka podsećalo na ono što mi nazivamo nežnošću. A ipak, svaki od njih se ženi ako samo može, jer to je znak blagostanja, a i zato što želi da ima roba u kući. Osim toga, kao i u drugim delovima zemlje, žene nisu baš tako brojne kao muškarci, pa mlada svom budućem mužu često uopšte i ne donosi miraz, nego ga on daje njoj, i mora da prikupi oko hiljadu groša [pjastera] pre nego što sme i da pomisli na ženidbu.”²³

Peto i zadnje poglavlje, “Faktori krize” obuhvata ukupno tri potpoglavlja. U prva dva, “Prirodne” nepogode” i “Politička kriza u Istanbulu” se ne daje ničeg o Albancima. Treće potpoglavlje, “Ratovi, pobune, seobe”, spominje pobune nekolicine drugih balkanskih naroda, ali nijednu pobunu Albanaca, o kojima se govori samo u jednom odlomku pod nazivom “Rizici putovanja kroz Albaniju (oko 1800)” [sic].

Začudo, nigde se ne spominje ni orkšaj između osmanskih i autrijskih snaga u jesen 1689, u kojem je u obema stranama bilo Albanaca; u austrijskim snagama, pod vodstvom Enea Pikolominija, je Albance vodio Albanski katolički nadbiskup Pjeter Bogdani, a kod osmanlijskih snaga ih je vodio Albanac Mahmut Mahmutbegoli, pečki paša koji je

Albance oslikuje kao ljudi koji nisu znali šta je ljubav i prezirali su žene, čak se od njih gnušali, koji su se ženili da bi imali ropkinje u kući. Njihove žene se predstajaju kao neobrazovane, kako ne govore nijedan drugi jezik osim maternjeg, da se koriste kao stoka, da su primorane na rad, da se često kažnjavaju udarcima

23 Isto, 111. stranica.

imao oko deset hiljada vojnika, Albanaca i Srba.²⁴ U to vreme je osman-ski velevezir bio Mehmet Kiprili, pripadnik silne albanske dinastije koja je bila u javnoj službi Osmanskog carstva, a koji se u ovoj čitanci ne spominje nigde.²⁵

Zapravo, u ovoj čitanci se ne zaobilazi u potpunosti ovaj okršaj između austrijskih i osmanskih snaga, jer se daje jedan odlomak pod naslovom “Srbi beže u strahu od osmanske odmazde (1690)”, koji govori o strašnim masakrima osmanskih snaga nad Srbima Beograda i okoline. Štaviše, ispod tog odlomka ima objašnjenja redakcije o saradnji Srba s Austrijancima u godinama od 1688. do 89., ponovnom osmanskom osvajanju Beograda i seobi Srba prema teritorijama koje su bile pod kontrolom Austrijanaca.²⁶ Čak se i u hronologiji navedenoj na početku kaže da po tom ponovnom osmanskom osvajanju 1690. godine sledi visok stepen iseljavanja Srba iz Srbije i Kosova.²⁷

U prvoj polovini 19. veka Osmansko carstvo počinje sa primenom niza reformi u vojsci (otpuštanje janičarskih jedinica, obustava zastarelog timarskog sistema, pošiljka oficira na obuku u Francusku, nošenje uniformi zapadnjačkog stila, itd) koje su bile popraćene reformama u obrazovanju, državnim školskim sistemom i progašenjem jednakosti u korist nemuslimana.²⁸ Zbog ovih reformi je izbio niz ustanaka Albanaca čiji cilj nije bila autonomija ili narodno oslobođenje već su oni bili protiv regrutacije, uniformi zapadnjačkog stila, novih poreza, razoružanja stanovništva, i tako dalje.²⁹ U ovoj čitanci ovi ustanci nedostaju.

24 Malcolm, Noel. Kosovo — A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 143. stranica.

25 Isto.

26 Murgescu, Bogdan and Halil Berktaý (Eds). The Ottoman Empire. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 120. stranica.

27 Isto, 33. stranica.

28 Malcolm, Noel. Kosovo — A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 181. stranica.

29 Isto, 185. stranica.

Sažetak

Čitanka ne predstavlja sukobe i okršaje Albanaca s Osmanskim carstvom. Recimo, nigde se ne daje na uvid učešće Albanaca u Kosovskom boju 1389. godine rame uz rame sa drugim balkanskim narodima, a ni mogućnost da je nekolicina Albanaca učestvovala na strani Osmanlija. Osim toga, nema nijedne od albanskih pobuna protiv Osmanskog carstva u periodu od 1443. do 1468. godine pod vodstvom Đurđa Kastriota Skenderbega, ni Lješke lige, ni drugih važnih podataka is albanske istorije.

Iako so spominje sistematski metod nasilne regrutacije malih dečaka, poznat kao danak u krvi, nigde se ne kaže da je 1565. godine u Albaniji protiv njega izbila pobuna. I, iako je predstavljeno nekoliko pobuna balkanskih naroda, ne spominje se nijedna albanska, a ni okršaj između osmanskih i austrijskih snaga 1689. godine, u kojem je Albanaca bilo u oba tabora: austrijskih snaga pod vodstvom Pjetra Bogdanija, i osmanskim snagama pod vodstvom Mahmuta Mehmetbegolija. Štaviše, u ovom se okršaju daje odlomak o svirepostima osmanskih snaga, ali nad Srbima, uključujući iseljavanje Srba sa Kosova, ali u celoj čitanci nema ničeg o zločinima osmanlija nad Albancima. Toponim “Kosovo” se u celoj knjizi pojavljuje ukupno pet puta, od kojih tri put u srpskom kontekstu, dva puta u kontekstu osmansko-austrijskog rata 1448. godine (Drugi Kosovski boj) a nijedanput u albanskom kontekstu.

Čitanka ne razotkriva ništa o saradnji Albanaca s Osmanskim carstvom. Kad se tretira danak u krvi, nigde se ne pojašnjava da je bilo predela, kao Novo Brdo, koji su bili oslobođeni od toga, što se smatralo posebnom povlasticom. Ne spominje se ni da su Albanci bili veoma cenjeni od skupljača danka u krvi zbog fizičke izdržljivosti i borbene sposobnosti, a ni to da je mnogim Albancima uspevalo dospeti do vlasti i domoći se najviših državnih položaja, što je bilo nesrazmerno njihovom ukupnom broju: samo je albanskih velevezira u Osmanskom carstvu bilo 42.

Dalje, uopšte se ne prikazuje širenje islama među Albancima i,

za razliku od toga kako se to radi sa drugim mestima, nema nijednog verskog objekta sagrađenog u prostorima naseljenim Albancima u razdoblju gotovo petovekovne osmanske vladavine. Nema ničeg o albanskim vlastelinskim porodicama u Albaniji i na Kosovu i nigde nisu predstavljeni pisci albanskog porekla koji su pisali na orijentalnim jezicima, kao Suzi iz Prizrena, Mesih iz Prištine, Jahja Dukađini, Koči Beg, itd.

Ono što je najgore, ova čitanka Albance oslikuje samo kao plaćenike koji se pridružuju neprijateljskim vojskama da bi pljačkali po osmanskim provincijama, kao ljude koji su se obogaćivali putem zelenaštva, koji su osnivali privatne vojske da bi sticali političku moć u provincijama, koji nisu znali šta je ljubav i prezirali su žene, čak se od njih gnušali, koji su se ženili da bi imali ropkinje u kući. Njihove žene se predstajaju kao neobrazovane, kako ne govore nijedan drugi jezik osim maternjeg, da se koriste kao stoka, da su primorane na rad, da se često kažnjavaju udarcima.

Nacije i države u jugoistočnoj Evropi

Čitanka “Nacije i države u jugoistočnoj Evropi”, podeljena u četiri poglavlja, je uglavnom usredsređena na 19. vek, mada obuhvata i istorijske izvore iz 18. veka o razvoju nacionalnih pokreta u području, i iz 20. veka o rađanju nacionalnih država i novim razvojjima u odnosima između nacije i države. U žiži ove čitanke, kao što stoji u uvodu, su: stvaranje nacionalnih država, pitanja izgradnje nacija, nacionalne ideologije i sukoba potstreknutih od nacionalizama. Pošto većina naroda u području uči više o sopstvenoj naciji, zapostavljajući susede ili dobijajući jednostrane informacije o njima, izdavači su izrazili težnju ka ispunjavanju praznina u znanju koje narodi ovog regiona imaju jedni o drugima.

U prvom izdanju ove čitanke, prvo poglavlje “Stvaranje nacionalnih država: ciljevi i uspjesi”, od ukupno oko četrdeset jedinica sadrži jednu kratku pesmu napisanu na albanskom u vreme Berlinskog Kongresa (1878) koja kaže: “Molim vas, oprezni budite/S Albanijom,/Nemojte je poderati/Kao da je siročće,/Jer nismo mi ni Grci, ni Bugari,/Pa ni Crnogorci/Mi smo Albanci/I želimo jedino slobodu.”.³⁰ Osim nje, tu stoji i jedan sasvim kratak odlomak iz jednog članka Jeronima de Rade,

30 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 42. stranica.

iz 1886. godine, koji podržava jednu zasebnu albansku državu: “Jednu državu, posebnu i nezavisnu, u kojoj će se svi ljudi iste krvi okupiti, kao što se porodica okuplja u jednoj kući”.³¹ Otud se prelazi na 1912.

Nigde u ovoj čitanci se ne ističe da je glavno stremljenje Albanskog Narodnog Preporoda bila jedna država koja bi obuhvatila sve prostore nastanjene Albancima, a njeno je dostignuće bila država od polovine prostora nastanjenih Albancima

godinu: predstavljeni su odlomci iz jednog izveštaja britanskog ambasadora u Osmanskom carstvu, koj govori o nastojanjima Albanaca da se izbore za svoju vlastitu državu, i prikazana je jedna gravura iz tog perioda o proglašenju nezavisnosti Albanije.³²

Informacija je jendostrana i ne uspeva da đacima područja ispuni prazninu u znanju o albanskom nacionalnom pokretu i načinu na kojem je stvorena albanska država. Štaviše, informacija koja je data učvršćuje predrasude koje narodi područja imaju o Albancima jer albanski nacionalni pokret ne može predstaviti samo jedna kratka pesma iz vremena Ber-

linskog Kongresa, a ni jedan odlomak, takođe kratak i beznačajan, kao obrazloženje podrške jednoj posebnoj albanskoj državi.

Drugo izdanje ove čitanke, iz 2012., ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika područja, u ovom poglavlju dodaje jedan memorandum Albanaca protiv Sanstefanskog sporazuma (1878); dve protestne note Albanaca iz raznih oblasti upućene Berlinskom Kongresu (1978) u kojima se traži pomoć u obustavljanju svireposti srpskih, crnogorskih, bugarskih, i ruskih snaga prema mesnom stanovništvu; jedan dokument iz 1880. godine koji sadrži zahteve Centralnog Komiteta

31 Isto, 46. stranica.

32 Isto, stranice 49–50.

Prizrenske Lige poslate Sultanu.³³ Ove dopune su korisne ali ne pomažu da se shvati način stvaranja albanske države.

Bilo bi potrebno dostojnije predstavljanje Albanskog Nacionalnog Preporoda koji je počeo u tridesetim godinama 19. veka i bio okončan 1912. proglašenjem nezavisnosti Albanije. Pošto je i sam naziv poglavlja “Stvaranje nacionalnih država: ciljevi i uspjesi”, trebalo bi dati do znanja da je stremljenje Albanskog Nacionalnog Preporoda bila jedna država koja bi obuhvatila sve prostore nastanjene Albancima, međutim dostignuće Albanskog Narodnog Preporoda je bila država koja se prostire na teritoriji manjoj od polovine prostora nastanjenih Albancima.

Što se tiče Prizrenske Lige, ovde se navodi samo nekoliko zahteva iz 1880. godine upućenih Sultanu, a glavni od njih je za imenovanje jedne jedine osobe koja bi vladala svim albanskim područjima, ali to stoji samo u drugom izdanju ove čitanke iz 2012. godine i samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika područja. Ovakvo predstavljanje stvara pogrešan utisak o odnosima Albanaca i Osmanskog carstva. Trebalo bi prvenstveno navesti suštinske delove prvog dokumenta kojeg objavljuje Prizrenska Liga, nazvanog Kararname ili Knjiga Odluka, odobrenog 18. juna 1878, čiji prvi član kaže da će se Prizrenska Liga protiviti svakoj vlasti osim vlasti Visoke Porte, a drugi dodaje da će “... lično braniti carska prava neukaljene ličnosti Njegovog Veličanstva, Sultana, našeg vladara.”³⁴ Isti se dokument kasnije poziva na šerijat, u odnosu na zaštitu života, imovine, i časti vernih drugova nemuslimanske veroispovesti. Dakle, trebala bi se još na početku spomenuti saradnja Prizrenske Lige i vlade Osmanskog carstva, jer je Liga početno uživala simpatije osmanske vlasti i nije od nje imala nikakvih prepreka tokom osnivanja.

Takođe treba pojasniti da je samo malo više od jedne godine

33 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Kombet dhe shtetet në Europën Juglindore*. Cetinë: CDRSEE dhe CDE, 2012, stranice 45, 46 i 51.

34 Belegu, Xhafer. *Lidhja e Prizrenit dhe veprimet e saj*. Tiranë: Kristo Luarasi, 1939.

nakon osnivanja Prizrenske Lige, na sastanku održanom oktobra 1879. godine u Prizrenu, Liga odobrila program autonomije a gotovo tri godine nakon toga, u jednom velikom skupu, upravo u Prizrenu, objavila da će

Mada se tvrdi da je jedan od ciljeva ove čitanke bio da predstavi negodovanja prema raznim carskim režimima, nigde se ne spominju ustanci Albanaca tokom tri zadnja desetleća vladavine Osmanskog Carstva

se zalagati za potpunu nezavisnost, što pojačava odlučnost Osmanskog carstva da je uguši, hapšeći i ubijajući njene glavne vođe.³⁵ Ničeg od ovih pojašnjenja nema igde u ovoj čitanci. Nakon nasilnog gušenja Prizrenske Lige od strane Osmansko carstva, tokom narednih tri desetleća, na Kosovu su usledela tri razna ustanaka, svaki od njih lokalna i kratkotrajna,³⁶ ali ova čitanka ne spominje nijedan od njih, mada se izričito kaže da je jedan od ciljeva poglavlja predstavljanje negodovanja prema raznim carskim režimima.³⁷ Konačno, pošto poglavlje teži prema

predstavljanju raznih načina nastojanja izgradnje nacija i njihovih rezultata, bilo bi umesnije da je, pošto je prostor bio ograničen, umesto prikazivanja jedne gravure iz tog perioda o proglašenju nezavisnosti Albanije 1912. godine, u potpunosti bilo obuhvaćeno proglašenje nezavisnosti 1912. godine, tekst koji je samoj svojoj celini kratak.

Umesto jedne od dveju protestnih nota, sadržinski gotovo istih, bilo bi vrednije navesti podatke o masovnom proterivanju muslimanskih Albanaca s teritorija Sandžaka i Niša, od 1877. do 1878. godine, od strane Srbije. Prema istoričaru Noelu Malkolmu ispada da je broj muhadžira pridošlih na teritoriju Kosova tokom ovih godina bio oko pedeset

35 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, stranice 217–238.

36 Isto, stranice 239–263.

37 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). *Nations and States in Southeast Europe*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 25. stranica.

hiljada.³⁸ Ovo proterivanje muslimanskih Albanaca s ovih teritorija i njihovo useljenje u sadašnju teritoriju Kosova je doveo do pooštavanja odnosa između muslimanskih Albanaca i pravoslavnih Srba na Kosovu. Iz ovog razloga, a i zbog opšteg mrtvila, slabe administracije, boljeg života u Srbiji, u razdoblju od 1878. do 1912. godine se, prema Malkolmu, sa Kosova iselilo oko šezdeset hiljada Srba.³⁹

Na kraju ovog poglavlja je, što se tiče stvaranja kosovske države, predstavljeno jezgro tačkaka Proglašenja Nezavisnosti Kosova 2008. godine, i Odluke Skupštine Srbije o njenom poništenju.⁴⁰ Nakon ovih dokumenata se iznosi jedan objektivni sažetak o političkom procesu na Kosovu, još od završetka rata (1999) pa do Proglašenja Nezavisnosti (2008),⁴¹ ali nedostaju suštinski elementi Odluke Međunarodnog Suda Pravde iz 2010. godine, prema kojem je Proglašenje Nezavisnosti Kosova u skladu s međunarodnim pravom.⁴²

Drugo poglavlje, "Uređenje nacionalne države", je podeljeno u pet potpoglavlja: "Opšti aspekti državne organizacije", "Građansko društvo", "Nacija i crkva", "Infrastruktura nacionalne države", i "Stvaranje nacije". Prva četiri ne sadrže ništa o Albancima. U prvom potpoglavlju bi mogli biti prikazani centralni elementi prvih ustava Albanije i Kosova, sledeći

—

Nedostaju podaci o masovnom proterivanju Albanaca sa teritorija Sandžaka i Niša, između 1877. i 1878. godine, od strane Srbije, i oni o iseljavanju Srba sa Kosova u Srbiju, u razdoblju između 1878. i 1912. godine

38 Malcolm, Noel. Kosovo - A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 229. stranica.

39 Isto, 230. stranica.

40 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, stranice 58–59.

41 Isto, stranice 59–60.

42 O odluci Međunarodnog Suda Pravde, vidi: <https://www.icj-cij.org/en/case/141>

Objektivno su predstavljene suštinske tačke dokumenata vezanih sa Nezavisnošću Kosova 2008. godine. Međutim, nedostaju suštinski elementi Odluke Međunarodnog Suda Pravde iz 2010. godine, koji objavljuje da je Proglašenje Nezavisnosti Kosova u skladu sa međunarodnim pravom

model koji se koristio kod drugih zemalja područja.⁴³ I potpoglavlje o državljanstvu, kao što je to bilo u slučajevima drugih država, je moglo obuhvatiti definicije državljanstva prema ustavima Albanije i Kosova. Začuđujuće je to što u trećem i četvrtom potpoglavlju nema ničeg o odnosima albanskog naroda s crkvama ili o infrastrukturi u Albaniji i Kosovu.

U potpoglavlju “Stvaranje nacije”, što se tiče značaja jezika po razvoj nacije, samo su iznete dve rečenice iz osnivačkog dokumenta “Društva Štampanja Albanskih Slova” (1879): “Svi obrazovani narodi su postali civilizovani putem pisanja na vlastitom jeziku. Svaki narod koji ne piše na vlastitom jeziku i nema

dela na svom jeziku je u mraku i varvarstvu.”⁴⁴ Toliko. Da je barem bio iznesen podatak da je Naum Većilhardži 1825. godine sastavio albansko pismo, a 1844. prvi albanski bukvar. Ovde nedostaju podaci koji su od značaja po jezička kretanja 20. veka, kao “Književna komisija Skadra” iz 1916. godine u kojoj je Elbasansko narečje bilo uspostavljeno kao zvanična jezička varijanta, a posebno Kongres Pravopisa, održan u Tirani 1972., u kojem dobiva konačan oblik jezički standard koji se zasniva na

43 U drugom izdanju, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika područja, su dodati isečci iz Ustava SFRJ i Kosova 1974. godine. Dodata je i autonomija Kosova na osnovu Ustava Srbije 1990. godine, ali je dodatak dezorijentirajući, pošto mu nedostaju odlomci ustavnih amandmana Srbije iz 1989. godine po kojima se ukidala šira autonomija Kosova, zasnovana na Ustav 1974. godine. Osim njih, nedostaju i odlomci iz Ustava Kosova, odobrenog 7. septembra 1990. godine, mada međunarodno nepriznatog.

44 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 84. stranica.

toskijšom dialektu, i kao takav biva prihvaćen od strane Albanaca sa Kosova i iz bivše Jugoslavije.⁴⁵

Ovo potpoglavlje donosi u potpunosti jedno veoma zanimljivo pismo (1897) novinara Faika Konice upućeno Austrougarskom ministru spoljnih poslova, Agenoru Gluhovskom, u kojem on razrađuje plan o “razvijanju jednog nacionalnog osećanja koje bi Albance učinilo svesnim o suštinskoj razlici koju imaju s turcima.”⁴⁶ U tu svrhu, Konica je tražio finansijsku potporu za izdavanje novinskog lista “Albania” i nekolicine brošura, ali i da bi otvarao albanske škole i da bi osnivao društva.⁴⁷

Dalje se u ovom potpoglavlju donosi jedan vredan odlomak iz vizije Kralja Albanaca, Zoga Prvog, koji govori o značaj služjenja obaveznog vojnog roka po izgradnji nacija (1928), pošto je pogled Albanaca uvek bio uperen prema plemenskim poglavama, ili prema begovima, kao višim vlastima, i da bi oni trebali naučiti biti državljani države.⁴⁸

Prvo potpoglavlje, “Šta je nacija?” trećeg poglavlja “Nacionalne ideologije” ne sadrži ništa o Albancima ni o Kosovu dok drugo potpoglavlje, “Samoodređenje” sadrži korektan odlomak o albanskoj biti iz jednog članka Paška Vase, iz 1879 godine,⁴⁹ sledeći tako model ponuđen uz

Moglo bi biti i nekog odlomka iz nekog spisa neke od ličnosti Kosova u vezi kosovske biti, objašnjenja o značenju kosovske zastave, same zastava Kosova, podataka o himni Kosova, o poreklu grba Kosova, itd

45 Byron, Janet. Selection among Alternates in Language Standardization: The Case of Albanian. The Hague: Mouton, 1976.

46 Murgescu, Mirela-Luminita (Ed). Nations and States in Southeast Europe. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 85. stranica.

47 Isto, 85. stranica.

48 Na kraju se iznose odlomci iz Kanona Leke Dukadžina o besi i krvnoj osveti, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika pordučja.

49 Isto, 93. stranica.

odlomke iz spisa važnih narodnih ličnosti gotovo svih delova područja. I naredno potpoglavlje, “Nacionalna znamenja”, iznosi jedan isečak iz jednog govora Fana Stilijana Nolja koji govori o značenju albanske zastave koja je bila Skenderbegova ali zaboravljena četiri i po veka, dok ju je nije ponovno pronašao Faik Konica u biografiji Marina Barletija.⁵⁰ U ovom su potpoglavlju prikazane, i albanska zastava, u odeljku zastava, i tekst albanske himne, u odeljku nacionalnih himni. Zadnje potpoglavlje “Nacionalna mitologija” daje jedno kratko objašnjenje od jednog savremenog albanskog istoričara o poreklu albanskog grba, koji “potiče od grbnog simbola našeg narodnog heroja, Đerđa Kastriota Skenderbega.”⁵¹ Ali poglavlju nedostaju odlomci iz nekog spisa neke od ličnosti Kosova u vezi kosovske biti, objašnjenja o značenju kosovske zastave, sama zastava Kosova, podaci o himni Kosova, nešto o poreklu kosovskog grba, itd.

U nijednom od tri potpoglavlja trećeg, četvrtog i zadnjeg poglavlja “Sukob nacionalističkih ideologija” nema ničeg o Albancima ili Kosovu. Kod drugog potpoglavlja “Konkretni sukobi” stoji tekst Memoranduma SANU 1986. godine u kojem se Kosovo spominje posredno, kad se kaže “Autonomne pokrajine bi morale postati pravi sastavni delovi Republike Srbije.”⁵² Isto potpoglavlje, što se tiče sukoba u bivšoj Jugoslaviji, jedino iznosi podatke o sukobu između Srbije i Hrvatske, a nijedan o onome između Srbije i Kosova. Potpoglavlje “Prevazilaženje nacionalizma” uglavnom predstavlja delove ugovora potpisanih između stranaka sukoba, ali o sukobu između Srbije i Kosova nema ničeg, mada bi možda trebalo biti delova iz Kumanovskog Sporazuma, potpisanog 9. juna 1999. godine između NATO-a i SFRJ, koji označava kraj oružanog sukoba na Kosovu.

50 Isto, 97. stranica.

51 Isto, 97. stranica.

52 Isto, stranice 119–120.

Sažetak

Informacije predstavljene u prvom poglavlju ove čitanke o albanskom nacionalnom pokretu i o načinu stvaranja albanske države su jednos-trane i narodima područja ne uspevaju ispuniti praznine u znanju o albanskom narodu. Albanski Narodni Preporod koji je počeo u tridesetim godinama 19. veka i bio okončan 1912, kad je bila proglašena nezavis-nost Albanije, nije predstavljen na dostojan način. Drugo izdanje sadrži nekoliko ispravki — u albanskoj verziji, ali ne i u engleskoj ili verzijama jezika područja — ali one nisu dovoljne da bi se shvatio način stvaranja albanske države. Nigde u ovoj čitanci se ne ističe da je glavno stremljenje Albanskog Narodnog Preporoda bila jedna država koja bi obuhvatila sve prostore nastanjene Albancima, a njeno je dostignuće bila država od polovine prostora nastanjenih Albancima.

Što se tiče odnosa Albanaca s Osmanskim carstvom, posebno tokom vremena Prizrenske Lige, nekako su prikazani samo neki trenuci saradnje, ali oni nisu pravi odraz odnosa. Štaviše, mada se tvrdi da je jedan od ciljeva ove čitanke bio da predstavi negodovanja prema raznim carskim režimima, nigde se ne spominju ustanci Albanaca tokom tri zadnja desetleća vladavine Osmanskog carstva. Isto nedostaju i podaci o masovnom proterivanju Albanaca sa teritorija Sandžaka i Niša, između 1877. i 1878. godine, od strane Srbije, i oni o iseljavanju Srba sa Kosova u Srbiju, u razdoblju između 1878. i 1912. godine. Mada čitanka teži prema predstavljanju raznih načina nastojanja izgradnje nacija i nji-hovih rezultata, proglašenje nezavisnosti Albanije je prikazano jednom gravurom iz tog perioda.

Objektivno su predstavljene suštinske tačke dokumenata vezanih s Nezavisnošću Kosova 2008. godine i pravilno se sažima politički proces na Kosovu od konca rata pa do proglašenja nezavisnosti. Međutim, nedostaju suštinski elementi Odluke Međunarodnog Suda Pravde iz 2010. godine, koji objavljuje da je Proglašenje Nezavisnosti Kosova u skladu s međunarodnim pravom. Moglo bi biti i nekog odlomka iz nekog spisa neke od ličnosti Kosova u vezi kosovske biti, objašnjenja o

značenju kosovske zastave, same zastava Kosova, podataka o himni Kosova, o poreklu grba Kosova, itd.

U drugom poglavlje, "Uređenje nacionalne države", su Albanci predstavljeni objektivno ali treće poglavlje "Nacionalne ideologije", u četiri od pet potpoglavlja nema ničeg o Albancima. Drugo izdanje, i to samo u albanskoj verziji, ali ne i u engleskoj ili verzijama jezika područja, u jednom potpoglavlju donosi neke dopune, ali nedovoljne a ponekad i dezorijentirajuće. "Stvaranje nacije", zadnje potpoglavlje ovog poglavlja, značaj jezika za razvoj albanskog naroda prikazuje veoma blede; nedostaju značajni podaci o jezičkim razvojjima dvadesetog veka, dok je plan organiziranja albanskog nacionalnog pokreta prikazan na korektan način. Četvrto i zadnje poglavlje, "Nacionalizmi u sukobu" ne sadrži, ni u jednom od tri potpoglavlja koje sadrži, nema ničeg o Albancima i Kosovu.

Balkanski ratovi

Čitanka, podeljena u pet poglavlja, tretira balkanske ratove 1912. i 1913. godine s ciljem promene tradicionalnog načina njihovog predstavljanja uglavnom političkim zbivanjima. Ideja iza ove čitanke je da se prikažu razni pogledi na te ratove, dakle ne samo bitka, pobeda i poraz, nego i patnja, i odnos među običnim ljudima. To je zbog toga što je u ovim ratovima bilo svirepih postupaka i zločina, ali i činova čovečnosti i solidarnosti. Još na početku čitanke, izdavači objašnjavaju da objavljivanje gradiva iz raznih mesta područja pomaže da se shvate različita gledišta na istorijske procese i struje unutar društava koja se, po definiciji, smatraju “homogenim”.

Prvo poglavlje “Ekonomije i društva”, podeljeno u tri potpoglavlja, baca jedan opšti pogled na društva područja pre balkanskih ratova, dajući u vid razlike među raznim evropskim zemljama toga vremena. Potpoglavlje “Ljudi”, koje tretira demografske i društvene promene i posledice koje iz njih izviru, kao i potpoglavlje “Kultura”, koje razmatra kulturne i tehnološke promene od osetljivog uticaja na život ljudi, ne sadrži apsolutno ništa o Albancima. Međutim, u potpoglavlju “Privreda”, koje prikazuje ekonomski razvitak, dokumentirajući ga iz raznih aspekata (državni budžeti, trgovinski odnosi, poljoprivreda, industrija i izgradnja železnica), dve slike⁵³ o sredstvima prevoza u Albaniji iz dvadesetog

53 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 31. stranica.

Čitanka tretira vojske i civile raznih narodnosti, na frontu i u pozadini, tokom balkanskih ratova, prikazuje srpsku tačku gledišta: opisuje pobedu srpske vojske nad turskom u Kumanovu, neprestano je upoređujući sa Kosovskim bojem 1389. Godine

veka su jedino što je u vezi s Albancima.⁵⁴

Drugo poglavlje “Politika”, takođe podeljeno u tri potpoglavlja, nudi izvore za pronicanje u mnogostranost političkih i ideoloških činilaca koji su doveli do rata između balkanskih naroda. Celo prvo potpoglavlje “Pokretačke ideologije”, u vezi s Albancima iznosi samo jednu karikaturu 1913. godine iz novina “Dielli” [Sunce] s podnaslovom: “Bežite od mene! Krvoločne zveri!”,⁵⁵ u kojoj je Albanija oslikana kao naoružana žena koja brani Skadar od Crne Gore [majmun], Janjinu od Grčke [tigar], nogu vezanih od Srbije [zmija].⁵⁶ Drugo potpoglavlje “Istočno pitanje” uopšte ne

spominje Albance, a treće i zadnje potpoglavlje, “Očekivanje i objava rata”, izdvaja dva odlomka iz novina koje su se van zemlje izdavale na Albanskom, jedne u Bostonu a druge u Sofiji, koje izražavaju različite stavove prema Prvom Balkanskom Ratu. Srž članka bostonskih novina “Dielli” [Sunce], je da je “u interesu Albanije potpuno ujedinjenje s Turskom, protiv balkanskih zemalja”,⁵⁷ a onog u sofijskim novinama “Sloboda Albaniji” je da “se Albanski narod ne treba ujediniti s Turskom

54 U drugom izdanju ove čitanke iz 2012. godine, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika regiona, ovom potpoglavlju su dodati: jedna slika iz običnog dana u prštinskoj pijaci iz kraja 19. veka kao i odlomak iz knjige Edit Daram “Breme Balkana i druga dela o Albaniji i Albancima”, u kojem se izvanredno opisuje prizrenska pijaca iz 1909. godine.

55 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). *The Balkan Wars*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 47. stranica.

56 U drugom izdanju ove čitanke iz 2012. godine, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika regiona, u ovom potpoglavlju je u potpunosti naveden tekst 14 tačaka Hasana Prištine.

57 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). *The Balkan Wars*. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, stranice 57–8.

već treba da podigne glas i da od Velikih Sila traži svoja prava”.⁵⁸ Prikazivanje ovih dvaju članaka je od velike vrednosti jer pripomaže shvatanju različitih gledišta unutar albanskog društva toga vremena.

Treće poglavlje “Društva u ratu” teži prema uravnoteženom prikazivanju života vojnika i civila raznih narodnosti na frontu i pozadini, iznoseći protivrečna gledišta, da bi izvršilo demitizaciju herojskih narodnih pripovedanja. Bilo kako bilo, prvo potpoglavljje “Ratni frontovi”, daje samo srpsko gledište, opisujući pobedu srpske vojske nad turskom u Kumanovu, prema isečku iz knjige “Balkanski rat u slici i reči”, u kojem se ova pobeda prikazuje ka “dokaz sposobnosti srpskih oficira i besprimerne hrabrosti srpskih vojnika, kojima je ideja vodilja bila osveta Kosova”.⁵⁹ U ovom se opisu Kumanovska bitka neprestano upoređuje s Kosovskim bojem 1389. godine: “...dok na celom frontu naši redovi nisu pošli na bajonet sa čvrstom odlučnošću, da bajonetskom borbom, prsa u prsa, kao nekad na Kosovu, reše – na kome je carstvo. U tome momentu blizu sto hiljada Srba imalo je za cilj samo jedno: pobeda ili smrt ravna smrti kosovskih mučenika”.⁶⁰

Nigde se ne prikazuju zločini srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima, čak putem jednog pasusa, takođe iz knjige “Balkan u slici i reči”, izdavači kod čitaoca stvaraju utisak da su srpske i crnogorske snage bile korektne u odnosu prema civilima. Vredi izneti ovaj pasus u celini “Na jednom uglu seo jedan srpski vojnik, prost redov, na jedan kamen, u krilo uzeo dva muškarčeta Turčeta, jednog na jedno

Albanci se okrivljuju za poraz osmanskih snaga tokom balkanskih ratova i za prouzrokovane nesreće, pošto su bili obmanuti od Srba, plaćeni od Grka, dezertirali i predali se

58 Isto, 58. stranica.

59 Isto, 65. stranica.

60 Isto, 65. stranica.

drugog na drugo koleno, obema ih rukama zagrlio, u jednoj šaci drži tajin (vojnički hleb), u drugoj tesak. Teskom reže tajin, prvi zalogaj daje jednom, drugi drugom Turčetu, a treći uzima sebi. Ja stadoh u prikrajak i srce me zabole, što nisam imao pri ruci fotografski aparat, da snimim ovu veličanstvenu sliku ljubavi srpskog vojnika prema deci pobeđenog neprijatelja i njegovog saučešća prema nesreći njihovoj.”⁶¹

Stranica koja sledi sadrži sliku iz 1912. godine koja zauzima čitavu gornju polovinu, s turskom decom koja srpskim vojnicima ukazuju poštovanje. Ovde se prenosi i jedan odlomak iz memoara turskog hirurga, političara, i pisca, Rize Nura, u kojem se Albanci okrivljuju za poraz osmanskih snaga: “Kažu da su albanski bataljoni pobjegli sa fronta.

Srbi su navukli Albance da to urade... I albanski vojnici su dezertirali iz Janjine... albanci ubiše osmanskog komandanta koji je branio Skadar... albanci, grčki plaćenici, predaše Solun bez borbe i bezuslovno...”. Ovaj odlomak završava rečenicom: “Lanac događaja pokazuje da su sve te nesreće izazvali Albanci”.⁶² Naredno potpoglavlje, naslovljeno “Život na frontu”, koje ne sadrži ništa o Albancima, daje odlomak o susretu između turskih i crnogorskih vojnika u Skadru, nakon predaje grada, tokom kojeg crnogorski vojnici daju turskim vojnicima beli hleb koji Turci sa zahvalnošću primaju.⁶³

Poglavlje uopšte ne prikazuje zločine srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima, nego čak, putem nekolicine primera, kod čitaoca stvara utisak da su srpske i crnogorske snage bile čestite u odnosu prema civilima

Treće potpoglavlje, “Paralelni rat”, još na početku donosi pasaż iz Izveštaja Međunarodne komisije Fondacije Karnegija za Međunarodni

61 Isto, 68. stranica.

62 Isto, stranice 69–70.

63 Isto, 78. stranica.

Mir, koji komentariše “paralelne” gubitke posle spaljivanja sela i egzodusa ljudi, ali ne govori ništa o Albancima.⁶⁴ Nakon toga se daje samo jedno svedočenje od Meri Edit Daram o ratnim razaranjima u selima u okolini Skadra i jedna fotografija izgadnelih ljudi koji su zaposeli baštu italijanski konzulat u Skadru.⁶⁵ Zadnje potpoglavlje “Iza linije fronta” pokazuje stanje u Skadru⁶⁶ tokom opsade grada, prema opisu jednog italijanskog novinara.⁶⁷

Četvrto poglavlje, “Frontovi i posmatrači”, sačinjen od dva potpoglavlja, nudi istorijske izvore koji odražavaju stav balkanskih naroda prema balkanskim ratovima. U prvom potpoglavlju “Balkanske pokrajine Osmanskog carstva”, u kojem su kao pokrajine prikazane Albanija i Makedonija, o Albancima ima dosta gradiva koje je, za razliku od drugih poglavlja, pažljivo odabrano i prikazano korektno. Potpoglavlje “Balkanske teritorije Austrougarske” ne sadrži ništa o Albancima, što je razumljivo jer albanske teritorije nisu bile pod austrougarskom vladavinom.

Peto i zadnje potpoglavlje, “Posle rata”, tretira političke, ekonomske, društvene, i ideološke posledice u tri potpoglavlja. Cilj poglavlja nije da do tančina dokumentira sve moguće kratkoročne i dugoročne posledice balkanskih ratova, već da prikupi izvore koji doprinose

Mada prenosi pasaž iz Izveštaja Komisije Fondacije Karnegi za Međunarodni Mir, koji komentariše “paralelne” gubitke od spaljivanja sela i egzodusa ljudi, ne govori ništa o Albancima. U ovoj čitanici ima podataka o nastradalima i žrtvama iz svih zemalja tokom balkanskih ratova, osim o Albancima

64 Isto, 80. stranica.

65 Isto, 82. stranica.

66 Isto, stranice 85–86.

67 U drugom izdanju ove čitanke iz 2012. godine, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika regiona, ovom potpoglavlju je dodata jedna fotografija albanskih zatvorenika u Beogradu 2012. godine.

shvatanju složene prirode posleratnih posledica, i dugoročnih tekovina tih ratova.

Prvo potpoglavlje “Političke posledice” ne sadrži ništa o Albancima. Ovde figurira jedan deo govora srpskog poslanika i pisca, Jovana Skerlića, održanog 1913. godine u kojem se on pita “da li je Srbija danas dobila apsolutno sve što je mogla dobiti, da li je njen položaj bolji

i sigurniji no što je ranije bio” i odgovara “posle nedavnog arnautskog upada, posle brutalnog ultimatumu Austrije da izlazimo iz Albanije, mi možemo imati sumnje u potpunost tih rezultata”.⁶⁸ Ovde se prikazuje i jedna slika sa zastavama Velikih Sila na skadarskoj tvrđavi iz maja 1913.⁶⁹ Ovo potpoglavlje sadrži i deo govora kralja Srbije, Petra, održanog u avgustu 1913, s obećanjima na jednaka prava svih ljudi koji žive u aneksiranim teritorijama Srbije, bez obzira na etničko poreklo,⁷⁰ ali ništa o tome što je usledelo nakon tih obećanja.

U drugom potpoglavlju, “Socijalno-ekonomski rezultati” nema ničeg o ekonomskim i društvenim posledicama po Albance i Albaniju. Ovde je prikazana jedna tabela u kojoj su podaci o nastradalima i žrtvama iz svih zemalja u balkanskom

ratu, ali nijedan podatak o Albancima. Isto i kod trećeg potpoglavlja, “Ideološke posledice”, nema ničeg o Albancima ili Albaniji. Ovde stoji

Što se tiče zločina srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima u toku perioda 1912-1913, podaci su mogli biti uzeti iz knjige austrijskog socijaldemokrate, Lea Frojndliha “Golgota Albanije”. Takođe, mogli su bit uzeti i iz knjige Leva Trockog, “Iza kulisa Balkanskih Ratova”, a naročito iz članaka srpskih socijaldemokrata

68 Kolev, Valery and Christina Koulouri (Eds). The Balkan Wars. Thessaloniki: CDRSEE, 2009, 107. stranica.

69 Isto, 108. stranica.

70 Isto, 109. stranica.

jedan odlomak iz izveštaja "Ishodi Rata prema Međunarodnoj komisiji za istraživanje uzroka i vođenje balkanskih ratova", ali ni u njemu nema ničeg o Albancima koji su se iselili, o spaljenim selima, o ljudima koji su preostali u područjima koja su postala delovima drugih država, i koji su prebrodili teška vremena.⁷¹

Što se tiče zločina srpskih snaga nad albanskim civilima tokom balkanskih ratova godina 1912–13, u ovoj čitanci bi mogli biti navedni odlomci iz knjige austrijskog socijaldemokrate, Lea Frojndliha "Golgota Albanije — optužba protiv istrebljivača albanskog naroda",⁷² zatim "Izveštaj Međunarodne Komisije za Istragu Uzroka i Odvijanje Balkanskih Ratova",⁷³ sastavljen o Fondacije Karnegi za Međunarodni Mir, pa i članaka novinara, Leva Trockog, "Iza kulisa Balkanskih Ratova".⁷⁴

U ovoj knjizi bi moglo biti i odlomaka iz članaka srpskih socijaldemokrata: Koste Novakovića, Dušana Popovića, Dragiše Lapčevića, i Triše Kaclarovića, izdatih u beogradskim socijalističkim novinama "Radničke novine", u jednom od kojih se, recimo, kaže "Redakcija Radničkih Novina poseduje podatke o strašnim zločinima srpskih snaga nad Albancima ali su tako stravični da ih radije ne bi izdala". Ovde bi bili posebno korisni članci socijaldemokrate Dimitrija Tucovića, od kojih jedan kaže "... mi smo izvršili pokušaj ubistva sa predomišljajem nad čitavim jednim narodom". Možda bi ova čitanka, navodeći isečke srpskih socijaldemokrata, tako ispunla misiju, objavljenu u uvodu, da predstavi različita gledišta unutar društava koja se smatraju "homogenim".

71 U drugom izdanju ove čitanke iz 2012. godine, ali samo u albanskoj verziji, a ne i u engleskoj, ili verzijama jezika regiona, ovom potpoglavlju je dodata jedan članak iz crnogorske štampe o predaji Skadra Velikim Silama u aprilu 1913, ali se tu osuđuju Velike Sile za nepradu učinjenu Crnoj Gori otimanjem Skadra iz njenih ruku.

72 http://www.albanianhistory.net/1913_Freundlich_Golgotha/index.html

73 Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914.

74 http://www.albanianhistory.net/1912_Trotsky/index.html

Sažetak

Čitanka ne donosi ništa u vezi s albanskom privredom i albanskim društvom, a ni o kulturi ili stanovništvu. Isto tako, dva od potpoglavlja koja tretiraju politička pitanja — “Pokretačke ideologije” i “Istočno pitanje” — ne sadrže ništa o Albancima, a treće i zadnje potpoglavlje “Očekivanje i objava rata” dovodi dva vredna fragmenta iz novina koje su se izdavale na Albanskom van zemlje, koji doprinose shvatanju različitih gledišta unutar albanskog društva iz vremena balkanskih ratova.

Poglavlje “Društva u ratu” koje tretira vojske i civile raznih narodnosti, na frontu i u pozadini, tokom balkanskih ratova, prikazuje srpsko gledište: opisuje pobjedu srpske vojske nad turskom u Kumanovu, neprestano je upoređujući s Kosovskim bojem 1389. godine. Poglavlje uopšte ne prikazuje zločine srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima, nego čak, putem nekolicine primera, kod čitaoca stvara utisak da su srpske i crnogorske snage bile korektne u odnosu prema civilima. Sa druge strane, Albanci se okrivljuju za poraz osmanskih snaga tokom balkanskih ratova i za prouzrokovane nesreće, pošto su bili obmanuti od Srba, plaćeni od Grka, da su dezertirali, i predali se.

Poglavlje “Život na frontu” koje nudi izvore o balkanskim provincijama Osmanskog carstva, o Albancima sadrži dosta gradiva, koje je, za razliku od drugih poglavlja, pažljivo odabrano i korektno prikazano. Međutim, što se tiče ratnih zločina, u njemu ima samo dva odlomka, obadva o Skadru: jedan od Meri Edit Daram o ratnim razaranjima i o patnjama meštana, a drugi od jednog italijanskog novinara o situaciji tokom opsade Skadra. Mada prenosi pasaż iz Izveštaja Komisije Fondacije Karnegi za Međunarodni Mir, koji komentariše “paralelne” gubitke od spaljivanja sela i egzodusa ljudi, ne govori ništa o Albancima.

Zadnje poglavlje pod naslovom “Posle rata”, a koje tretira političke, ekonomske, društvene, i ideološke posledice, nema apsolutno ništa o Albancima. U njemu je čak jedan deo govora kralja Srbije, Petra, održanog u avgustu 1913, u kojem on obećava jednaka prava za sve ljude koji žive u aneksiranim teritorijama Srbije, bez obzira na etničko

poreklo, ali ništa o tome što je u stvari usledelo nakon tih obećanja.

U ovoj čitanci ima podataka o nastradalima i žrtvama iz svih zemalja tokom balkanskih ratova, osim o Albancima. Što se tiče zločina srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima u toku perioda 1912–1913, podaci su mogli biti uzeti iz knjige austrijskog socijaldemokrate, Lea Frojndliha “Golgota Albanije”. Takođe, mogli su bit uzeti i iz knjige ruskog novinara, Leva Trockog, “Iza kulisa Balkanskih Ratova”, a naročito iz članaka srpskih socijaldemokrata, koji bi ponudili jednu drugo gledište jedne srpske političke grupacije o ubistvima albanskog stanovništva.

Drugi svetski rat

Četvrta čitanka “Drugi svetski rat” ne sadrži nijedan podatak o Kosovu ili o Albancima van teritorije Albanija, odnosno u Jugoslaviji.

Hladni Rat (1944–1990)

Peta čitanka počinje sa završetkom Drugog Svetskog Rata, to jest s oslobođenjem i novim režimima na zemljama Balkana, da bi nastavila s Hladnim Ratom, potom diktaturama i demokratskim tranzicijama, kao i njihovim ideologijama. Dalje se u čitanci tretiraju, ekonomija, demografija, društvo, i kultura. Naravno, na kraju zauzima mesto kraj Hladnog Rata, odnosno kriza komunizma, gde centralni prostor zauzima kriza kraja osamdesetih godina u Jugoslaviji.

Prvo poglavlje, “Stare države, novi režimi” donosi tri potpoglavlja. U prvom, “Kraj Drugog Svetskog Rata”, koji tretira oslobođenje, povratak ljudi u njihove domove i obnovu, kao i u drugom “Novi režimi” koji razmatra tranziciju, opoziciju i represiju, nema ničeg o Kosovu ili Albancima u Jugoslaviji. Ni u trećem, ali zbog toga što je naslov “Grčki građanski rat”.

U prva dva potpoglavlja je bilo potrebno razjasniti da su u godinama odmah nakon Drugog Svetskog Rata u Jugoslaviji bili osuđivani i streljani Albanci koji su se protivili jugoslovenskom režimu, uglavnom delatnici Albanskog Nacionalno-Demokratskog [AND] pokreta, kao i da je vršen teror prema albanskom civilnom stanovništvu.⁷⁵ Zatim bi trebalo figurirati potpisivanje džentlmenskog sporazuma 1953. godine između predsednika Jugoslavije, Josipa Broza Tita, i ministra spoljnih

⁷⁵ Gashi, Shkëlzen. Adem Demaçi – biografi e paautorizuar. Prishtinë: Rrokullia, 2010, 10. stranica.

poslova Turske, Mehmeta Kipriliija, s ciljem da se osigura izbacivanje desetina hiljada Albanaca iz Jugoslavije u Tursku.⁷⁶ Trebalo bi opisati da je, da bi se ostvarilo ovo izbacivanje, na Kosovu bila, od strane jugoslovenske vlade, preduzeta nasilna kampanja skupljanja oružja u godinama između 1955. i 1956.⁷⁷ Deo teksta posvećen protivljenju novim režimima bi trebo predstaviti ilegalne organizacije Albanaca Kosova koji su se protivili jugoslovenskom režimu, među kojima je,

pored AND, bio i Revolucionarni Pokret za Ujedinjenje Albanaca [RPUA].⁷⁸

Delovi u kojima se tretira period od završetka Drugog Svetskog rata 1945. godine pa do pada ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije, Aleksandra Rankovića, 1966. godine, koji je inače poznat po imenu Rankovićevo vreme, ne sadrže ništa u vezi sa Kosovom i Albancima u Jugoslaviji

Drugo poglavlje, “Hladni rat” se sastoji o šest potpoglavlja ali ne donosi ničeg novog u vezi s Kosovom ili Albancima u Jugoslaviji. Ovo je razumljivo, pošto su tematike podeljene na “Početak hladnog rata”, “Raskol Tita sa Staljinom”, “Grčka i Turska”, “Antikolonijalni pokret na Kipru”, “NATO, Varšavski pakt i Pokret Nesvrstanih”, i “Balkansi savezi”.

Treće poglavlje, “Diktature i demokratske tranzicije” govori i komunističkim režimima, vojnim režimima, kontroli nad građanima, logorima i zatvorima, omladinskim pokretima i demokratskim tranzicijama, uspesima i neuspesima. Ni ovde nema ničeg o Kosovu ili Albancima

u Jugoslaviji, a obavezno bi trebalo biti spomenuto vojno upravljanje Kosovom, progon albanskih građana, njihovo hapšenje, itd. Začuđujuće

76 Malcolm, Noel. Kosovo — A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 322. stranica.

77 Gashi, Shkëlzen. Adem Demaçi – biografi e paautorizuar. Prishtinë: Rrokullia, 2010, 16. stranica.

78 Isto, stranice 36–45.

je da se za celi period od završetka Drugog Svetskog Rata 1945. godine pa do pada ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije, Aleksandra Rankovića 1966. godine, koji je inače poznat kao Rakovićevo doba, nema ničeg o Kosovu ili Albancima u Jugoslaviji.

Zapravo, samo oko kraja zadnjeg potpoglavlja se spominju Kosovo i Albanci u Jugoslaviji u jednom tekstu sastavljenom od samih autora čitanke, popraćenom dvema fotografijama, u kojem stoji: "Nakon Brionskog plenuma 1966. nasilje milicije i vojske nad kosovskim Albancima u izvesnoj meri je p opustilo, dok su zahtevi za širom autonomijom pokrajine pojačali. U oktobru i decembru 1968. organizovane su masovne demonstracije u Prištini i Tetovu, s parolama kojima se zahtevalo samoopredeljenje, jedinstvo, ustav i univerzitet, i, pre svega, da Kosovo dobije status republike. Kao rezultat, kosovski Albanci dobili su izvesne ustupke: u Prištini je otvoren univerzitet, usvojen je Ustav Kosova koji je pružao širu autonomiju, osnovana je Akademija nauka i umetnosti Kosova itd."⁷⁹

Ne daje se nijedan primer slučaja nasilja milicije i vojske nad Albancima ali se spominje njegovo smanjenje nakon odluka Plenuma CK SKJ, održanog u Brionima 1966. godine u kojem je smenjen, ministar unutrašnjih poslova, Aleksandar Rankovića, posle Tita najviši državnik u jugoslovenskoj vladi. Što se tiče samih demonstracija

Ne spominje se nigde vojna uprava, osuđivanje i streljanje albanskih protivnika jugoslovenskog režima, nasilje nad albanskim civilnim stanovništvom i njegovo zastrašivanje, proterivanje desetine hiljada Albanaca iz Jugoslavije u Tursku, a ni postojanje ilegalnih organizacija Albanaca koje su se protivile jugoslovenskom režimu

79 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 127. stranica.

1968. godine, treba reći još na početku da dve slike koje ilustruju gorenavedeni tekst, nisu iz demonstracija 1968, već 1981. godine.⁸⁰

Tekst sasvim površno tretira demonstracije 1968. godine i, osim što

Demonstracije 1968. godine su tretirane sasvim površno, bez imenovanja organizatora, nema podataka o tome da su mesni legitimni predstavnici ove demonstracije okarakterisali kao neprijateljske i šovinističke, isključivo im se pripisuje poboljšanje statusa Albanaca u Jugoslaviji

ne imenuje organizatora, dakle ilegalnu organizaciju takozvanu “Grupa 68”, ne navodi ni podatak da su ih legitimni predstavnici Kosova okarakterisali neprijateljskim i šovinističkim.⁸¹ Gorenavedeni tekst poboljšanje statusa Albanaca u Jugoslaviji pripisuje isključivo ovim demonstracijama; zanemaruje se činjenica da je na ovo unapređenje, osim legitimnih političkih predstavnika Kosova, uticalo i ponovno uspostavljanje odnosa između Albanije i Jugoslavije.⁸²

U četvrtom poglavlju, “Ideologija”, nema, u jednom od šest potpoglavlja – “Propaganda”, “Kult ličnosti”, “Različite verzije istorije”, “Obrazovanje”, “Jezička politika”, i “Umetnost” – nema ničeg o Kosovu ili Albancima u Jugoslaviji. Kosovo i Albanci u Jugoslaviji bi mogli biti pred-

stavljani u svakom od ovih potpoglavlja. Kod teme propagande bi mogli biti uključeni kosovski propagandni poster i karikature za ili protiv, u odnosu na Jugoslaviju, a kod kulta ličnosti, kultovi koje su Albanci u Jugoslaviji izgradili, na jednoj strani od ličnosti Josipa Broza Tita, Fadilja Hodže, ili Mahmuta Bakalija, a od ličnosti Envera Hodže i Adema

80 Isto, 127. stranica.

81 Malcolm, Noel. Kosovo — A Short History. London: Pan Macmillan, 2002, 325. stranica.

82 Isto.

Demačija na drugoj. Takođe, i što se tiče procenjivanja istorije – pošto čitanka donosi razne verzije oslobođenja mesta koja se tretiraju – mogla bi se ponuditi zvanična i nezvanična verzija oslobođenja, to jest okupacije Kosova 1945. godine, ili verzije protivne školskim udžbenicima izdatim u vremenu komunističkog režima i nakon njegovog pada.

Što se tiče obrazovanja, mogao bi se sledeti model drugih zemalja, dakle da bude obuhvaćen odlomak o obrazovanju od Ustava Kosova 1974. godine pa nadalje. Kod potpoglavlja o umetnosti, koje uglavnom tretira kulturu pamćenja Drugog Svetskog Rata, mogla bi figurirati neka slika dvojice kosovskih boraca raznih nacionalnosti, Bore Vukmirovića i Ramiza Sakikua.

Kod jezičke politike su predstavljene kodifikacije, odnosno standardizacije jezika nekolicine država, a među njima i Rezolucija Kongresa Pravopisa (1972) u Tirani.⁸³ Bilo bi potrebno objasniti da je zvanični jezik koji se zasniva na toskijskom dijalektu, koji je u upotrebi u Albaniji, bio kao takav prihvaćen i od Albanaca Kosova i Jugoslavije u 1968. godini.

Peto poglavlje “Ekonomija” sadrži pet potpoglavlja: “Agrarne reforme”, “Industrializacija”, “Urbanizacija”, “Infrastruktura”, i “Finansije”. U potpoglavlju o agrarnim reformama na Kosovu nema ničeg ali bi sledeći podaci trebali biti obuhvaćeni: u periodu između dva svetska

Nema ništa o agrarnim reformama koje su se ticale Albanaca na Kosovu i drugde u Jugoslaviji, a svakako bi trebalo da tu budu obuhvaćeni podaci o tome da je u periodu između dva svetska rata na Kosovu sekvestrirano 200,000 hektara, polovina od kojih je bila dodeljena kolonistima, i da je useljeno više do 13 hiljada porodica sa oko 70 hiljada članova porodice

83 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 154. stranica.

rata je izvršena sekvestracija dvesta hiljada hektara – od kojih je polovina dodeljena kolnisticima – u kojima je bilo useljeno 13 hiljada porodica s oko 70 hiljada članova, od kojih je većina bila napustila Kosovo tokom Drugog Svetskog Rata zbog nasilja od strane Albanaca;⁸⁴ nakon Drugog Svetskog Rata je formirana “Komisija za Ponovno ispitivanje agrarne reforme” koja je razmotrila 11,168 spornih imovinskih slučajeva, od kojih je u 4,829 u potpunosti potvrdila prava kolonista, u 5,744 su kolonisti izgubili nešto od prethodne imovine, a u 595 su izgubili sve.⁸⁵

Autori bi svakako trebali uključiti i podatke da su jugoslovenske vlasti preduzele neobično aktivne mere potsticanja muslimana Kosova i Makedonije da se opredele turcima, što je učinilo da se broj ‘Turaka’ na Kosovu naduva sa 1,315, koliko ih je bilo prema popisu stanovništva 1948. godine, na 34,583 samo nakon pet godina, u 1953. godini

Odeljak o industrializaciji predstavlja dva industrijska giganta Kosova – Energetsku korporaciju Kosova, jedino putem jedne fotografije, i Rudnik Trepču, putem jednog kratkog teksta s određenim propagandističkim prizvucima, preuzetog sa stranice ove kompanije na internetu.⁸⁶ Kod teme urbanizma su predstavljeni samo Beograd i Skopje, a ne i Priština ili neki drugi grad Kosova. Infrastruktura govori samo o autoputu “Bratsvo-Jedinstvo” koji povezuje Zagreb s Beogradom; finansije samo o Ljubljanskoj Banci i njenoj filijali u Frankfurtu.

Šesto poglavlje, “Demografija”, tretira “Migracije”, “Manjine”, i “Promene stanovništva”. Prva tema ne sadrži ništa čak ni o Jugoslaviji, dok su jedino što stoji

84 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, stranice 281–82.

85 Isto, stranice 317–18.

86 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 175. stranica.

u drugoj dva isečka iz jednog izveštaja Ministarstva Untrašnjih Poslova Makedonije iz 1956. godine, u izdanju Makedonske Akademije Nauka i Umetnosti, o iseljenju turskih i albanskih muslimana iz Makedonije sredinom pedesetih godina. Prema ovom izveštaju su iseljenici većinom turski muslimani mada je za iseljenje bilo prijavljeno i mnogo Albanaca, ali je bilo zabranjeno iseljenje iz krugova u kojima je većina stanovništva bila albanska. Prema autorima čitanke, dokumenti pokazuju da je u periodu 1953–1957 Narodnu Republiku Makedoniju “napustilo” 105,000 turskih muslimana i drugih 5,000 albanskih muslimana.⁸⁷

Izveštaj kojeg citiraju autori ove čitanke je dezorijentirajući i oni su stoga trebali svakako uključiti i podatke koji slede: u ovo vreme su jugoslovenske vlasti preduzele neobično aktivne mere potsticanja muslimana Kosova i Makedonije da se opredele Turcima, što je učinilo da se broj “Turaka” na Kosovu naduva sa 1,315, koliko ih je bilo prema popisu stanovništva 1948. godine, na 34,583 samo nakon pet godina, u 1953. godini.⁸⁸ Između 1945. i

1966. godine je u Tursku iseljeno oko 246,000 ljudi iz čitave Jugoslavije, a više od polovine ovog ukupnog broja su činili oni koji su izbegli iz Republike Makedonije, gde je popisano tursko stanovništvo između popisa 1948. i 1953. godine preraslo sa 95,000 na 203,000.⁸⁹ Detaljne

Trebalo bi objasniti da je između 1945. i 1966. godine u Tursku iseljeno ok 246,000 ljudi iz čitave Jugoslavije, a više od polovine ovog ukupnog broja su činili oni koji su izbegli iz Republike Makedonije, gde je popisano tursko stanovništvo između popisa 1948. i 1953. godine preraslo sa 95,000 na 203,000

87 Isto, 202. stranica.

88 Isto, 322. stranica.

89 Isto, 323. stranica.

Nema ničega ni što se tiče napretka Kosova pod ovim Ustavom Jugoslavije, a bili bi korisni isečci iz teksta koji je Kosovu obezbeđivao status u mnogome sličan sa statusom jugoslovenskih republika

brojke emigranata sa Kosova nisu bile obeležene ali jedan ukupan broj od 100,000 ljudi tokom čitavog ovog perioda ne bi bio nerazumna pretpostavka.⁹⁰

Kod “Promena stanovništva”, jedino što autori čitanke kažu o Kosovu i Albancima u Jugoslaviji je da je “Najveći demografski problem Jugoslavije u 1980. godini postala stopa nataliteta stanovništva etničkih Albanaca Kosova. U godinama 1950–1983, populacija Kosova je porasla za oko 220%, dok je ukupna jugoslovenska porasla samo

39%. U 1980. godini, Kosovo je postalo najgušće naseljeno područje Jugoslavije (146 osoba po kvadratnom kilometru), mada je bilo najnerazvijeniji region u zemlji”.⁹¹ Ali autori ove čitanke ne objašnjavaju zašto je Kosovo bilo najnerazvijeniji region u zemlji.

Sedmo poglavlje “Društvo i kultura” sadrži sedam potpoglavlja: “Rodni odnosi”, “Religija”, “Omladinska kultura”, “Književnost i film”, “Potrošačko društvo”, “Turizam”, “Socijalna politika”, i “Sport”. U nijednom od njih nema ničeg o Kosovu ili Albancima u Jugoslaviji. Možda ne u svakom, ali makar u nekom od njih bi moglo biti nečega o školovanju žena na Kosovu i rastu njihovog učešća u javnom životu, neki odlomak iz nekog dela nekog poznatog albanskog pisca, nešto o kinematografiji i o sportu. Izuzetak čini potpoglavlje “Religija”, koje s korektnošću prikazuje, čak i putem jedne slike, crkvu i džamiju u Uroševcu kao “simbole verske tolerancije među muslimanskim Albancima i hrišćanskim Srbima”.⁹²

90 Isto, 323. stranica.

91 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 205. stranica.

92 Isto, 220. stranica.

Osmo i zadnje poglavlje “Križa” je sačinjeno od tri potpoglavlja: “Kipar 1974.”, “Jugoslavija osamdesetih”, i “Križa komunizma”. Podrazumeva se da u prvom potpoglavlju nema ničeg o Kosovu ni o Albancima u Jugoslaviji, ali je začuđujuće što nema ni u potpoglavlju “Križa komunizma”. Drugo potpoglavlje iznosi argumente Mihaila Đurića, profesora Pravnog Fakulteta u Beogradu, protiv Ustava Jugoslavije (1974), zbog kojih je on bio osuđen na robiju, kao i jedan intervju Latinke Perović, istoričarke i sekretara CK SKS, u kojem ona podržava Ustav Jugoslavije.⁹³ Ništa drugo.

Nema ničega ni što se tiče napretka Kosova pod ovim Ustavom Jugoslavije, a bili bi korisni iseći iz teksta koji dvema autonomnim pokrajinama, Kosovu i Vojvodini – nominalno sastavnim delovima Republike Srbije – obezbeđuje status u mnogome sličan sa statusom jugoslovenskih republika, posebno u donošenju ekonomskih odluka i u neolicini polja spoljne politike.⁹⁴

Posle stavova o ustavu odobrenom 1974. godine, urednici čitanke donose procene demonstracija 1981. godine na Kosovu po kosovskim komunistima, izdate u dnevnim novinama “Rilindja” toga vremena, koji su ih osudile kao neprijateljske. Slede stavovi komunista Srbije, prema kojima su ove demonstracije bile nacionalističke, shovinističke,

Autori donose samo negativnu procenu demonstracija 1981. godine na Kosovu prema komunistima Kosova i Srbije, ali nedostaju procene od strane samih organizatora demonstracija, ne kaže se ništa u vezi sa njihovim zahtevima, ne spominje se nigde ubistvo devetoro demonstranata, ni drakonske mere hapšenja stotine demonstranata

93 Isto, stranice 253–4.

94 Krieger, Heike (Ed). *The Kosovo Conflict and International Law: An Analytical Documentation 1974–1999*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, stranice 2–7.

i protivrevolucijske.⁹⁵ U njihovim stavovima se spominje i iseljavanje srba i crnogoraca sa Kosova u Srbiju i drugde u Jugoslaviju.

Ovde nedostaju procene od strane organizatora ovih demonstracija, ne kaže se ništa u vezi sa zahtevima demonstranata, ne spominje se nigde ubistvo devetoro demonstranata, ni drakonske mere hapšenja stotine demonstranata.⁹⁶ Navodi se govor Dobrice Ćosića, održan 1984, kad proglašava osnivanje Odbora za odbranu slobode misli i izražavanja, u kojem je on protiv kažnjenja Vojislava Šešelja na osam godina robije zbog sadržine njegovih rukopisa, kao i hapšenje nekih intelektualaca i sudski procesi protiv njih.⁹⁷ A nigde se ne spominje Adem Demači, ni njegova kazna od 28 godina zatvora.

Pošto se u gorenavedenim stavovima komunista Srbije prema demonstracijama 1981. spominje i iseljavanje srba i crnogoraca sa Kosova u Srbiju i u Jugoslaviju, treba dodati da je ovo bio jedan od segmenata srpske propagande protiv Kosova čiji je cilj bio ukidanje autonomije. Bilo bi dobro da su atutori ponudili objašnjenje da su među glavnim razlozima ovih iseljenja bili loše upravljanje privredom Kosova i stopa nezaposlenosti, najviša u Jugoslaviji.⁹⁸

Na kraju, zadnje potpoglavlje donosi zbivanja kraja 1988. i početka 1989. protiv ukidanja autonomije Kosova (koja se zasnivala na Ustav 1974. godine) od strane srpske vlade sa Slobodanom Miloševićem na čelu: marširanje rudara a potom i desetina hiljada albanskih građana iz celog Kosova prema glavnom gradu Kosova; stupanje rudara u horizontima dubokim stotine metara u štrajk glađu. Sva ova zbivanja i reagovanja na njih, uključujući izvode iz govora Slobodana Miloševića

95 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, stranice 254–5.

96 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, 335. stranica.

97 Budak, Neven and Alexei Kalionski (Eds). *The Cold War (1944–1990)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 256. stranica.

98 Malcolm, Noel. *Kosovo — A Short History*. London: Pan Macmillan, 2002, 331. stranica.

održanog 28. juna 1989. godine povodom šestogodišnjice Kosovskog boja, su predstavljena na dosta korektan način.

Sažetak

Delovi u kojima se tretira period od završetka Drugog Svetskog rata 1945. godine pa do pada ministra unutrašnjih poslova Jugoslavije, Aleksandra Rankovića, 1966. godine, koji je inače poznat po imenu Rankovićevsko vreme, ne sadrže ništa u vezi s Kosovom i Albancima u Jugoslaviji. Ne spominje se nigde vojna uprava, osuđivanje i streljanje albanskih protivnika jugoslovenskog režima, nasilje nad albanskim civilnim stanovništvom i njegovo zastrašivanje, proterivanje desetine hiljada Albanaca iz Jugoslavije u Tursku, a ni postojanje ilegalnih organizacija Albanaca koje su se protivile jugoslovenskom režimu.

U ovoj čitanci se Albanci u Jugoslaviji spominju tek nakon četvrt veka, kad su predstavljene demonstracije 1968. godine dvema fotografijama, od kojih nijedna nije iz 1968. godine. Ove demonstracije su tretirane sasvim površno, bez imenovanja organizatora, nema podataka o tome da su mesni legitimni predstavnici ove demonstracije okarakterisali kao neprijateljske i šovinističke, isključivo im se pripisuje poboljšanje statusa Albanaca u Jugoslaviji; a zanemaruje se činjenica da je na ovo unapređenje, osim legitimnih političkih predstavnika Kosova, uticalo i ponovno uspostavljanje odnosa između Albanije i Jugoslavije.

Što se tiče industrijalizacije, predstavljena su dva industrijska giganta Kosova, putem jedne fotografije Energetska Korporacija Kosova i rudnik Trepča, putem jednog kratkog teksta s određenim propagandističkim prizvucima, preuzetog sa stranice ove kompanije na internetu. Nema ničeg o agrarnim reformama koje su se ticale Albanaca na Kosovu i drugde u Jugoslaviji, a svakako bi trebalo da tu budu obuhvaćeni podaci o tome da je u periodu između dva svetska rata na Kosovu sekvstrirano 200,000 hektara, polovina od kojih je bila dodeljena kolonistima, i da je useljeno više do 13 hiljada porodica s oko 70 hiljada članova porodice. Treba dodati da je "Komisija za Ponovno

ispitivanje agrarne reforme” koja je razmotrila 11,168 spornih imovinskih slučajeva, od kojih je u 4,829 u potpunosti potvrdila prava kolonista, u 5,744 su kolonisti izgubili nešto od imovine koju su imali u prošlosti, a u 595 su izgubili sve.

Kod odeljaka demografije, migracija i promena u stanovništvu, autori bi svakako trebali uključiti i podatke da su jugoslovenske vlasti preduzele neobično aktivne mere potsticanja muslimana Kosova i Makedonije da se opredele turcima, što je učinilo da se broj “Turaka” na Kosovu naduva sa 1,315, koliko ih je bilo prema popisu stanovništva 1948. godine, na 34,583 samo nakon pet godina, u 1953. godini. Trebalo bi objasniti da je između 1945. i 1966. godine u Tursku iseljeno ok 246,000 ljudi iz čitave Jugoslavije, a više od polovine ovog ukupnog broja su činili oni koji su izbegli iz Republike Makedonije, gde je popisano tursko stanovništvo između popisa 1948. i 1953. godine preraslo sa 95,000 na 203,000. Detaljne brojke emigranata sa Kosova nisu bile obeležene ali jedan ukupan broj od 100,000 ljudi tokom čitavog ovog perioda ne bi bio nerazumna pretpostavka.

Poglavlje o društvu i kulturi nema gotovo ništa o Kosovu ili Albancima u Jugoslaviji. Nema ničega ni što se tiče napretka Kosova pod ovim Ustavom Jugoslavije, a bili bi korisni isečci iz teksta koji je Kosovu obezbeđivao status u mnogome sličan sa statusom jugoslovenskih republika. Autori donose samo negativnu procenu demonstracija 1981. godine na Kosovu prema komunistima Kosova i Srbije, ali nedostaju procene od strane samih organizatora demonstracija, ne kaže se ništa u vezi s njihovim zahtevima, ne spominje se nigde ubistvo devetoro demonstiranata, ni drakonske mere hapšenja stotine demonstiranata.

Zbivanja kraja 1988. i početka 1989. protiv ukidanja autonomije Kosova (koja se zasnivala na Ustav 1974. godine) od strane srpske vlade sa Slobodanom Miloševićem i reagovanja na njih, uključujući izvod iz govora Slobodana Miloševića održanog 28. juna 1989. godine povodom šestogodonišnjice Kosovskog boja, su predstavljena na dosta korektan način.

Ratovi, podele, integracija (1990–2008)

Šesta i poslednja čitanka “Ratovi, podele, integracija (1990–2008)” počinje sa završetkom Hladnog Rata, da bi nastavila s osnivanjem političkih partija, održavanjem novih izbora, proglašenjima nezavisnosti, simbolima, novim valutama, i novim zastavama na Balkanu. Dalje se u čitanci tretiraju oružani sukobi, uglavnom u jugoslovenskoj federaciji, međunarodne vojne intervencije, pregovori i mirni sporazumi, sudovi i tribunali, kao i načini pamćenja ratova. Naravno, tu spadaju i ekonomska, društvena, kulturna i ostala zbivanja u zemljama jugoistočne Evrope tokom zadnjeg desetleća prošlog veka i provog desetleća ovog veka.

U prvom poglavlju ove čitanke, “Rušenje i izgradnja 1990–1992”, podeljene u četiri potpoglavlja, Kosovo je obuhvaćeno samo u trećem potpoglavlju s naslovom “Proglašenja nezavisnosti”. Ovde se, ukratko ali korektno, zajedno s celovitim tekstom,

U ovom se tomu se sasvim površno govori o srpskoj represiji nad kosovskim Albancima tokom 90. godina, sa fokusom samo na otpuštanju Albana sa njihovih radnih mesta. Što se tiče ‘paralelnog sistema’ Kosova, koji je delovao tokom 90. godina u nizu delatnosti, ovde je predstavljena samo delatnost obrazovanja

Kod kosovskog rata i zbivanja u vezi s njim, ne same da se nigde ne spominje da su zločini srpskih snaga nad albanskim civilima uzrokovali oružane okršaje, nego se čak kaže da su napadi OVK uzrokovali iseljenje srpskog življa, što je potom navuklo srpska pojačanja na Kosovo, a da su potom počele delovati i paravojne srpske jedinice, i stoga je albansko stanovništvo izbeglo ili bilo masovno proterano.

predstavlja samo Ustavna Deklaracija Republike Kosovo u okviru Jugoslavije, odobrena od Skupštine Kosova 2. jula 1990.

Pri kraju uvoda udrugopoglavlje, “Raspad Jugoslavije”, se sasvim telegrafski spominje da je Kosovo u februaru 2008. godine proglasilo nezavisnost od Srbije. Nige se, u celoj čitanci, ne navodi išta u vezi sa proglašenjem nezavisnosti, čak ni odluka Međunarodnog Suda Pravde o tom proglašenju. Dalje, kod prvog potpoglavlja, “Put u raspad”, se sasvim površno govori o srpskoj represiji nad kosovskim Albancima početkom 90. godina, s fokusom samo na otpuštanju Albana sa njihovih radnih mesta, spomenjujući ukratko “rast milicijskog nasilja i diskriminacije u školama”.⁹⁹ I predstavljanje “paralelnog sistema” Kosova, koji je se odvijao tokom 90. godina u niz delatnosti, se usredsređuje samo u delatnosti obrazovanja.

Drugo, treće i četvrto potpoglavlje ovog poglavlja govori o ratu u BiH, a peto, “Ratovi 1998–2001”, se gotovo u potpunosti zadržava na ratu na Kosovu. Tu se kaže da se posle osnivanja Oslobođilačke Vojske Kosova [OVK] počeo povećati broj oružanih sukoba koji su, pored pritiska od strane međunarodne zajednice, doveli do

⁹⁹ Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). Wars, Divisions, Integration (1990–2008). Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 46. stranica.

pregovora u Rambujeu, u Francuskoj.¹⁰⁰ Nigde se ne spominje da su jedan od glavnih činilaca koji su uzrokovali oružane sukobe, a potom i pritisak međunarodne zajednice na pregovore u Rambujeu, bili zločini srpskih i jugoslovenskih milicijskih i vojnih snaga nad nedužnim albanskim civilima. Dalje se u ovom potpoglavlju kaže da su napadi OVK doveli do iseljenja srpskog življa, što je potom navuklo pojačanje srpskih i jugoslovenskih milicijskih i vojnih snaga, i da su potom na Kosovu počele delovati i paravojne srpske snage, a zbog stoga je albansko stanovništvo masovno izbeglo i bilo proterano.¹⁰¹

Dakle, od načina na kojem je sastavljen tekst se podrazumeva da su paravojne jedinice bile odgovorne za proteranje Albanaca, a ne srpske i jugoslovenske milicijske i vojne snage. U ovom potpoglavlju se kaže da je bombardovanje SFRJ od strane NATO-a preduzeto pod izgovorom da su srpske snage bezbenostina Kosovu vršile etničko čišćenje. Nije to bio izgovor jer je u to vreme bilo dokaza s kojima se moglo dokumentovati da srpske i jugoslovenske milicijske i vojne snage sprovodile čišćenja, ubistva, silovanja, razaranja, i tako dalje. Štaviše, ovde se podrobno nabrajaju materijalne štete uzrokovane od NATO bombardovanja, ali nema apsolutno ničega o materijalnim

Jedini masakar koji je predstavljen je onaj na Račku, ali je i on karakterisan kao sporan. Kad su u pitanju deportovanja, čitamo da severujeda je više od 80% celokupnog stanovništva Kosova proterano sa Kosova tokom bombardovanja NATO-a, ali ne uspevamo doznati ko je izbeglice tokom rata proterivao. Navode se brojke o ubijenim licima, ali se ni tu ne navodi koje su formacije vršile ta ubistva

100 Isto, 40. stranica.

101 Isto, 67. stranica.

štetama nanetim od strane milicijskih i vojnih, srpskih i jugoslovenskih snaga. Isto tako, nema ničega o silovanjima na Kosovu.

Jedna karta predstavlja samo uništenje 39 srpskih pravoslavnih crkva na Kosovu nakon rata, ne spominjujući nigde obnovu tih istih crkva i manastira nakon toga na trošak samih građana Kosova. Samo se u uvodu u isto potpoglavlje spominje 200 džamija i tradicionalnih kuća uništenih na Kosovu od strane srpskih snaga, ali se nigde ne kaže da su nakon rata bile opravljene od strane međunarodnih humanitarnih organizacija

Ovaj period rata u ovom potpoglavlju ilustriraju svega tri slike, jedna u kojoj se vidi pet-šest traktora natovarenih albanskim izbeglicama,¹⁰² a u druge dve se vide štete od NATO bombardovanja Srbije.¹⁰³ Masarar u Račku, koji se desio 15. januara 1999., s 45 ubijenih, je jedno što se predstavlja u ovoj čitanci, ali pod naslovom "Slučaj Račak na Kosovu". U uvodnom tekstu ovog poglavlja se kaže da su "suprotstavljeni stavovi ovog slučaja", pošto ga razne međunarodne institucije smatraju masakrom, a jugoslovenske vlasti tvrde da su svi ubijeni pripadnici OVK.¹⁰⁴ Ako bismo pošli od ove premise, svi masakri koji su na Kosovu bili izvršeni od strane srpskih i jugoslovenski snaga ispadaju sporni jer srpske i jugoslovenske vlasti poriču svaki njihov masakar na Kosovu. Čitanka ne prikazuje nijedan drugi masakar izvršen na Kosovu, čak ni onaj u Meji, u kojem je bilo ubijeno 376 albanskih nedužnih civila, ili masakar u Velikoj Kruši, u kojem

je bilo ubijeno 240 albanskih nedužnih civila. Štaviše, selo Račak se navodi samo u srpskoj verziji "Račak" kao i svi ostali toponimi Kosova.

102 Isto, stranice 82–83.

103 Isto, stranice 73–74.

104 Isto, 69. stranica.

Šesto potpoglavlje “Zločini i etnička čišćenja” sadrži samo jednu rečenicu o Kosovu, koja citira podatke Fonda za Humanitarno Pravo, da je tokom sukoba na Kosovu u periodu od januara 1998. do decembra 2000. ubijeno 13,421 ljudi, od kojih 10,533 Albanaca; 2,238 Srba; 126 roma i 100 bošnjaka.¹⁰⁵ Nigde se ne kaže ko je izvršio ova ubistva.

Kod sedmog potpoglavlja “Prisilna preseljenja stanovništva i izbeglice”, čitamo: “smatra se da je ukupno 862,979 Albanaca, ili više od 80% stanovništva u celini, bilo proterano sa Kosova tokom bombardovanja NATO-a”.¹⁰⁶ Zašto se treba reći “smatra se” za jednu tako tačnu brojku, a ne da se naglasi da su ovi podaci dobijeni od UNHCR-a? U poređenju, kad so govori o isterivanju Srba, piše se “po zvaničnim podacima UNHCR-a, nakon povlačenja srpske milicije i jugoslovenske vojske je sa Kosova izbeglo više od 100,000 Srba”.¹⁰⁷ Takođe, zašto da se ne označi od koga su bile proterane kosovske izbeglice tokom rata? Ovo potpoglavlje ilustriraju dve slike albanskih izbeglica u Makedoniji. U jednoj je oko dvadeset izbeglica sa Kosova, u društvu jednog milicajca koji deluje veoma blagonaklono prema njima.¹⁰⁸ Međutim, fotografija koja ilustruje proterivanje Srba iz Hrvatske, 1995. godine tokom operacije Oluja, je mnogostruko reprezentativnija, ne samo po razmerama, već posebno po sadržaju, pošto se u njoj vidi duga kolona hiljada srpskih izbeglica koje napuštaju Hrvatsku traktorima i kamionima.¹⁰⁹ Druga fotografija prikazuje kako radnici humanitarne

Navode se detaljno materijalne štete načinjene od napada NATO-a, ali nema apsolutno ničega o materijalnim štetama načinjenim od srpskih snaga

105 Isto, 78. stranica.

106 Isto, 82. stranica.

107 Isto, 82. stranica.

108 Isto, 82. stranica.

109 Isto, 81. stranica.

organizacije “Doktori bez granica” pomažu kosovskim izbeglicama koje su, kako se tu kaže, “bežale od pokolja i bombardovanja”.¹¹⁰

Osmo potpoglavlje “Deca i mladi u ratu” daje samo jednu kratku informaciju od 22 marta 1999. o prekidu obrazovnog procesa u školama

Kosova i skraćenju nastave i ispita na Univerzitetu u Prištini.¹¹¹ Mada je potpoglavlje posvećeno deci i omadini, u njemu se ne pojavljuje makar cifra Fonda za Humanitarno Pravo, od 1,133 dece, ubijene tokom rata od 1998. do 1999. na Kosovu, ili još uvek nestale.

Deveto potpoglavlje “Uništavanje kulturne baštine”, koje čak sadrži i jednu kartu, predstavlja samo uništenje 39 srpskih pravoslavnih crkva na Kosovu nakon rata,¹¹² ne spominjući nigde obnovu tih istih crkva i manastira nakon toga na trošak samih građana Kosova. A samo u uvodu u ovo poglavlje se ukratko spominje 200 džamija i tradicionalnih kuća uništenih od strane srpskih snaga tokom rata na Kosovu, ali se nigde ne

kaže da su posle rata bile opravljene uz pomoć raznih međunarodnih humanitarnih organizacija.¹¹³

Deseto potpoglavlje “Protiv rata” prikazuje pozive, pisma, peticija, štrajkove i proteste raznih jugoslovenskih ličnosti i organizacija protiv ratova u Jugoslaviji. Ovde nema nijedog poziva, pisma, peticije, štrajka

Rat ilustriraju dve slike štete od bombardovanja NATO-a po Srbiji, kao i dve slike albanskih izbeglica u Makedoniji: u jednoj je oko dvadeset izbeglica sa Kosova, a u drugoj su humanitarni radnici koji pomažu izbeglicama, koje su, kako je tu napisano, “bežale od svireposti i vazdušnih napada”.

110 Isto, 83. stranica.

111 Isto, 86. stranica.

112 Isto, 89. stranica.

113 Klarin, Mirko (Ed). Targeting Monuments/Targeting History and Memory. Pula: SENSE – Transitional Justice Center, 2017, 64. stranica.

ili protesta ličnosti ili organizacije sa Kosova protiv rata na Kosovu, mada ih je bilo u izobilju.

U jedanaestom potpoglavlju “Rat novinara” se daje samo nekoliko momenata iz komentara izvršnog direktora Švajcarskog press kluba, novinara Gija Metana, objavljenog 24 aprila 1999. o NATO agrasiji i propagandi SAD.¹¹⁴ U zadnjem potpoglavlju “Balkanske i međunarodne reakcije” stoji: jedno pismobugarskih intelektualaca u podršci prema NATO intervenciji; jedan koncert u Atini protiv NATO bombardovanja Srbije, jedan izveštaj rumunskih medija o olakšicama koje je Rumunska pružila NATO bombardovanju Srbije; kao i nekolicina isečaka komentara bivšeg sekretara spoljnih poslova SAD, Henrija Kisindžera, odabirajući samo primere njegove uzdržanosti prema Ugovoru u Rambujeu i NATO intervenciji.¹¹⁵

Treće poglavlje, “Međunarodni akteri, lokalna pitanja”, sadrži potpoglavlje o međunarodnim vojnim intervencijama koje takođe govori i o pregovorima i mirovnim sporazumima. Ovde su predstavljena dva najvažnija dokumenta 1999. godine o Kosovu: Sporazum u Rambujeu i Rezolucija 1244 UN. Što se tiče Sporazuma u Rambujeu, jedini odlomci u ovom poglavlju su tri njegova člana o imunitetu, pravima i privilegijama vojnog prisustva NATO-a

Međutim, fotografija koja ilustruje proterivanje Srba sa Hrvatske, 1995. godine tokom operacije Oluja, je mnogostruko reprezentativnija, po razmerama i po sadržaju, pošto pretstavlja dugu kolonu hiljada srpskih izbeglica koje napuštaju Hrvatsku u traktorima i kamijonima

114 Klarin, Mirko (Ed). Targeting Monuments/Targeting History and Memory. Pula: SENSE – Transitional Justice Center, 2017, 97. stranica.

115 Isto, stranice 97–100.

na celokupnoj teritoriji SFRJ.¹¹⁶ Sva ta tri člana je tadašnja zvanična politika koristila da bi se protivila potpisivanju Sporazumu u Rambujeu. Isto

Predstavljani su pozivi, pisma, peticije, štrajkovi i protesti protiv ratova u Jugoslaviji ali od toga nema ničega sa Kosova mada ga je bilo u izobilju. Dominiraju isečci komentara o “agresiji NATO-a i propagandi SAD”, o uzdržanosti prema Sporazumu u Rambujeu i NATO intervenciji, kao i prizori sa koncerata protiv NATO intervencije

i s Rezolucijom 1244; delovi kojima su autori ove knjige posvetili pažnju su isti oni koje i današnja zvanična srpska politika i dan danas ponavlja, da po Rezoluciji 1244 “SRJ zadržava teritorijalni integritet i suverenitet nad Kosovom”; “Rezolucija 1244 omogućava povratak određenog broja srpskih snaga bezbednosti na Kosovo”.¹¹⁷ Štaviše, kad predstavljaju ovu rezoluciju, autori ove čitanke koriste srpski naziv Kosova, “Kosovo i Metohija”,¹¹⁸ koji je bio ozvaničen od režima Slobodana Miloševića. Upravo je korišćenje ovog naziva to što potkrepljuje utisak da su poglavlja o Kosovu u ovoj čitanci bila sastavljena od istoričara nadojenih srpskim nacionalizmom.

Treće potpoglavlje sadrži i potpoglavlje “Optužbe, sudovi, tribunalni”, u kojem je pokazana tablica s imenima svih

osuđenih i oslobođenih optužbe od strane Haškog Tribunala za Bivšu Jugoslaviju. U vezi s Kosovom se spominje samo optužba za zločine protiv čovečnosti prema Pretsedniku SFRJ, Slobodanu Miloševiću.¹¹⁹ Nigde se ne spominje da je Haški Tribunal u februaru 2009. i januaru 2014, za zločine protiv čovečnosti osudio sledeće osobe: Nikolu

116 Isto, 121 stranica.

117 Isto, 122 stranica.

118 Isto, 122 stranica.

119 Isto, 125. stranica.

Šainovića, potpredsednik vlade Jugoslavije (22 godine zatvora),¹²⁰ Dragoljuba Ojdanića, načelnik Generalštaba VJ (15 godina zatvora), Nebojšu Pavkovića, komandanta Treće armije VJ (22 godine zatvora), Vladimira Lazarevića, komandanta Prištinskog korpusa VJ (14 godina zatvora), Sretena Lukića, načelnika štaba MUPa Srbije na Kosovu (20 godina zatvora). Takođe se ne bi trebao mimoći ni činjenica da je taj isti tribunal, nakon suđenja za ratne zločine nad Srbima na Kosovu, oslobodio optužbe komandate OVK, Ramuša Haradinaja,¹²¹ Idriza Baljaja, Ljaha Ibrahimaja, Fatmira Ljimaja¹²² i Isaka Musliju, a osudila vojnika Hajredina Baljaja.

U trećem poglavlju “Ekonomija i društvo”, nijedan od potpoglavlja ne sadrži ništa o Kosovu. Mada bi moglo u svakom od ovog potpoglavlja, posebno u onom pod naslovom “Demografija i migracije”, na primer, o mnogobrojnim migracijama kosovskih Albanaca tokom devedesetih godina, kao i u potpoglavlju “Privatizacija i deindustrializacija” o podivljalaj posleratnoj privatizaciji na Kosovu.

Gotovo isto zanemarivanje Kosova se nastavlja i u petom poglavlju s naslovom “Kultura”, sačinjenom od tri potpoglavlja. Ovde

Dva najvažnija dokumenta iz 1999. godine za Kosovo, Sporazum u Rambujeu i Rezolucija 1244 OUN, su zastupljena samo člancima kojim se služi zvanična srpska politika. Štaviše, kada sa govori o rezoluciji OUN, autori se služe srpskim nazivom “Kosovo i Metohija” kad je reč o Kosovu

120 Slučaj Nikole Šainovića: https://www.icty.org/x/cases/milutinovic/cis/en/cis_sainovic_al_en.pdf

121 Slučaj Ramuša Haradinaja: https://www.icty.org/x/cases/haradinaj/tjug/en/121129_summary.pdf

122 Slučaj Limaj: https://www.icty.org/x/cases/limaj/tjug/en/051130_Limajetal_summary_en.pdf

je izuzetak samo prvo potpoglavlje “Nove tehnologije i komunikacije”, gde se o Kosovu, korektno, ali sasvim ukratko, govori o satelitskim

antena pomoću kojih su od 1992 do 1999. godine kosovski Albanci mogli pratiti dvočasovni program Albanske radio-televizije [RTSH] iz Tirane.¹²³ Drugo potpoglavlje “Religija”, i treće “Film, pozorište, i muzika” ne sadrže apsolutno ništa o Kosovu.

Šesto i zadnje poglavlje “Načini sećanja”, sadrži potpoglavlje o ratovima devedesetih godina u Jugoslaviji, pod naslovom “Sećanje na novije ratove”. Sve što se o ratu na Kosovu predstavlja u ovom potpoglavlju su dva spomenika vojnoj intevenciji NATO-a, oba podignuta u Beogradu. Prvi je spomenik podignut u spomen bombardovanju srpske državne televizije, RTS, u kojem su imena šesnaest

radnika ove televizije koji suubijeni, i jedna slika bombardovane zgrade.¹²⁴ Drugi je spomenik za 79 dece ubijene tokom napada NATO-a, u čijem je središtu skulptura trogodišnje Milice Rakić.¹²⁵ Ovo potpoglavlje se ne ilustruje nijednim spomenikom podignutim Albancima ubijenim na Kosovu od strane srpskih snaga, a ni Srbima ubijenim od pripadnika OVK, ali se usredsređuje na srbe ubijene od NATO-a, čak ne spominjujući igde da su bile u pitanju kolateralne žrtve. Autori ove publikacije bi trebali da makar citiraju izveštaj Hjuman Rajts Voča (Human Rights Watch)

123 Koulouri, Christina and Božo Repe (Eds). *Wars, Divisions, Integration (1990–2008)*. Thessaloniki: CDRSEE, 2016, 189. stranica.

124 Isto, 228. stranica.

125 Isto, 229. stranica.

pod naslovom “Ubistva civila tokom vazdušnih pohoda NATO-a”, koji navodi da je NATO tokom bombardovanja SFRJ, na Kosovu ubilo 528 nedužnih civila, od kojih 318 Albanaca.¹²⁶

Sažetak

U ovoj se čitanci se sasvim površno govori o srpskoj represiji nad kosovskim Albancima tokom 90. godina, s fokusom samo na otpuštanju Albana sa njihovih radnih mesta. Što se tiče “paralelnog sistema” Kosova, koji je delovao tokom 90. godina u nizu delatnosti, ovde je predstavljena samo delatnost obrazovanja.

Kod kosovskog rata i zbivanja u vezi s njim, ne same da se nigde ne spominje da su zločini srpskih snaga nad albanskim civilima uzrokovali oružane sukobe, nego se čak kaže da su napadi OVK uzrokovali iseljenje srpskog živilja, što je potom navuklo srpska pojačanja na Kosovo, a da su potom počele delovati i paravojne srpske jedinice, i stoga je albansko stanovništvo izbeglo ili bilo masovno proterano. Kaže se da je i bombardovanje SFRJ od strane NATO-a preduzeto pod izgovorom da su srpske snage vršile eničko čišćenje kosovskih Albanaca.

Jedini masakar koji je predstavljen je onaj u Račku, ali je i on karakterisan kao sporan. Kad su u pitanju deportovanja, čitamo da sesmatrada je više od 80% celokupnog stanovništva Kosova proterano sa Kosova tokom NATO bombardovanja, ali ne uspevamo doznati ko je izbeglice tokom rata proterivao. Navode se brojke o ubijenim licima, ali se ni tu ne navodi koje su formacije vršile ta ubistva.

Jedna karta predstavlja samo uništenje 39 srpskih pravoslavnih crkva na Kosovu nakon rata, ne spomenjujući nigde obnovu tih istih crkva i manastira nakon toga na trošak samih građana Kosova. Samo

126 Human Rights Watch «Civilian Deaths in the NATO Air Campaign», Volume 12, Number 1, February 2000. Available at: <https://www.hrw.org/reports/2000/nato/Natbm200-01.htm>

se u uvodu u isto potpoglavlje spominje 200 džamija i tradicionalnih kuća uništenih na Kosovu od strane srpskih snaga, ali se nigde ne kaže da su nakon rata bile opravljene od strane međunarodnih humanitarnih organizacija. Navode se podrobno materijalne štete načinjene od napada NATO-a, ali nema apsolutno ničega o materijalnim štetama načinjenim od srpskih snaga.

Rat ilustriraju dve slike šteta od NATO bombardovanja Srbije, kao i dve slike albanskih izbeglica u Makedoniji: u jednoj je oko dvadeset izbeglica sa Kosova, a u drugoj su humanitarni radnici koji pomažu izbeglicama, koje su, kako je tu napisano, "bežale od pokolja i bombardovanja". Međutim, fotografija koja ilustruje proterivanje Srba iz Hrvatske 1995. godine tokom operacije Oluja, je mnogostruko reprezentativnija, po razmerama i po sadržaju, pošto predstavlja dugu kolonu od hiljada srpskih izbeglica koje napuštaju Hrvatsku traktorima i kamionima.

Predstavljeni su pozivi, pisma, peticije, štrajkovi i protesti protiv ratova u Jugoslaviji ali od toga nema ničega sa Kosova mada ga je bilo u izobilju. Dominiraju isečci komentara o "NATO agresiji i propagandi SAD", o uzdržanosti prema Sporazumu u Rambujeu i NATO intervenciji, kao i prizori iz koncerata protiv NATO intervencije.

Dva najvažnija dokumenta iz 1999. godine za Kosovo, Sporazum u Rambujeu i Rezolucija 1244 UN, su zastupljena samo člancima kojim se služi zvanična srpska politika. Štaviše, kada se govori o rezoluciji UN, autori se služe srpskim nazivom "Kosovo i Metohija" kad je reč o Kosovu.

Što se tiče načina pamćenja rata, predstavljena su dva spomenika, oba podignuta u Beogradu u spomen srpskih žrtava NATO-a, a nijedan u spomen Albanaca ubijenih na Kosovu od strane srpskih snaga, i nijedan za Srbe ubijene od pripadnika OVK. Od osuđenih i oslobođenih optužbe od strane Haškog Tribunala za Bivšu Jugoslaviju se spominje samo optužba za zločine protiv čovečnosti predsedniku SFRJ, Miloševiću, ali ne i presuda glavnih srpskih političkih, vojnih, i milicijskih vođa, a ni oslobađanje komandanata OVK.

U ovoj čitanci se sasvim telegrafski spominje da je Kosovo u

februaru 2008. godine proglasilo nezavisnost od Srbije, i nigde se, u celoj citanci, ne navodi išta u vezi s odlukom Međunarodnog Suda Pravde o tom proglašenju. Čak nema, u nekoliko poglavlja, apsolutno ničega o Kosovu.

Zaključci

CDRSEE se u njenim čitankama “Zajednički projekat za nastavu istorije” o istoriji Balkana trudila da nastavnica istorije na Balkanu obezbedi gradiva koja sadrže različite i mnogobrojne perspektive jednih te istih istorijskih zbivanja. Cilj projekta je, pored ponovnog razmatranja etno-centričke nastave istorije, bio takođe da podstakne kritičko mišljenje i raspravu, promakne raznolikost, i oda priznanje kako zajedničkim patnjama, tako i zajedničkim dostignućima balkanskih naroda.

Svrha ove publikacije je da ustanovi stepen do kojeg je CDRSE postigla ovaj zadivljujući cilj. Ova publikacija će pod objektivom imati način na kojem su predstavljeni Albanci uopšte, u prve tri čitanke ovog projekta, kao i kosovski Albanci u tri zadnje čitanke. Razmatra način na kojem su prikazana istorijska zbivanja od važnosti za Albance kao i koja od važnih zbivanja nisu uopšte prikazana. Takođe razmatra kako su trebala biti predstavljena.

U ovim čitankama CDRSEE mnogih veoma važnih događaja iz istorije Kosova uopšte nema. Sa druge strane, mnogi od događaja su prikazani veoma površno, nekorektno, netačno, jednostrano, do te mere da se ponekad dobija utisak da su delovi o Albancima bili sastavljeni od istoričara nadojenih srpskim nacionalizmom. Treba dodati na samom kraju da način na kojem je istorija Kosova predstavljena u ovim publikacijama nimalo ne doprinosi misiji kojoj CDRSEE navodno teži, prevazilaženju žalosne baštine prošlosti i dugoročnom pomirenju balkanskih naroda, i da se način predstavljanja istorije Kosova mora hitno promeniti.

Prva čitanka, “Osmansko carstvo”, mada osim okršaja, teži i prema obuhvatanju suživota podređenih s osmanskim vladarima radi ličnih ili kolektivnih privilegija, uopšte ne prikazuje ni pobune, ni saradnju Albanaca s Osmanskim carstvom tokom pet vekova njegove vladavine u prostorima nastanjenim Albancima. Takođe, nigde ne spominje ni političke ciljeve Albanaca, čak ni njihove političke struje pod

Osmanskim carstvom. Treba dodati da u čitavoj čitanci nije predstavljen nijedan zločin osmanskih snaga nad Albancima i, što je najgore, Albanci su portretirani kao plaćenici, pljačkaši, zelenaši, ljudi koji preziru žene, neobrazovani, itd.

Druga čitanka “Nacije i države u jugoistočnoj Evropi”, što se tiče odnosa Albanaca s Osmanskim carstvom nekako donosi samo neke trenutke saradnje, ali ni oni nisu pravilno odraženi. Mada sastavljači čitanke tvrde da je jedan od njihovih ciljeva predstavljanje negodovanja prema raznim carskim režimima, oni ne donose nijednu pobunu Albanaca tokom zadnja tri veka vladavine Osmanskog carstva. Nigde ne ističu da je stremljenje Albanaca u to vreme bila država koja bi obuhvatila sve prostore nastanjene od njih, dok je dostignuće bilo jedna država manja od polovine prostora nastanjenih Albancima. Ni političke struje Albanaca tokom ovog perioda nisu nigde spomenute. Isto nedostaju i podaci o masovnom proterivanju Albanaca sa teritorija Sandžaka i Niša, između 1877. i 1878. godine, od strane Srbije, i oni o iseljavanju Srba sa Kosova u Srbiju, u razdoblju između 1878. i 1912. godine.

Treća čitanka, “Balkanski ratovi” uopšte ne prikazuje najvažniji događaj za Albanaca, koji se zbio na pragu balkanskih ratova – pobunu 1912. godine protiv Osmanskog carstva, a ni saradnju nekolicine albanskih vođa pobunjenika sa srpskim predstavnicima u Prištini (1912). Čitanka donosi nekoliko fragmenata iz albanskih novina izdatih van zemlje, koji pomažu shvatanju različitih gledišta unutar albanskog društva u vreme balkanskih ratova, ali ni oni nisu dovoljni. Nigde se ne objašnjava da su Albanci u to vreme bili podeljeni: na jednoj strani je većina predstavnika gradova, begova, i aga, koji su se protivili autonomiji, a na drugoj su pobunjenici kojima je cilj bila autonomija, ali su bili nesložni zbog toga što su neki od njih hteli održati veze s Osmanskim carstvom.

Deo koji tretira vojsku i civile raznih narodnosti tokom balkanskih ratova prikazuje samo srpsko gledište. Uopšte nema zločina srpskih i crnogorskih snaga nad albanskim civilima i čak se putem nekoliko

primera kod čitaoca stvara utisak da su one bile veoma korektne prema civilima. Mada ima pasusa o spaljivanju sela i egzodusu ljudi, kao i podataka o nastradalim i žrtvama svih zemalja tokom balkanskih ratova, nema ničega o Albancima. I ova čitanka Albance portretira negativno – Albanci se okrivljuju jer se kaže da su oni bili obmanuti od Srba, plaćeni od Grka, da su dezertirali, i predali se. Istine radi, treba reći da je u drugom izdanju čitanke iz 2012. godine bilo nekoliko dopuna, ali ne kako i koliko treba i, štaviše, samo u verziji na albanskom, a ne i na jezicima regiona.

Četvrta čitanka “Drugi svetski rat” ne sadrži nijedan podatak o Kosovu ili o Albancima van teritorije Albanija, odnosno u Jugoslaviji.

Peta čitanka, “Hladni rat (1944–1990)”, nigde ne spominje vojnu upravu, osuđivanje i streljanje albanskih protivnika jugoslovenskog režima, nasilje nad albanskim civilnim stanovništvom i njegovo zasa-trašivanje, sekvestraciju desetina hiljada hektara zemlje, od čega je polovina dodeljena uglavnom srpskim i crnogorskim kolonistima, ni proterivanje desetina hiljada Albanaca iz Jugoslavije u Tursku. Ne ističe se nigde da je nakon Drugog Svetskog Rata na Kosovu delovala, na jednoj strani legalna struja, kao deo institucija jugoslovenskog sistema, a na drugoj struja koja je bila organizovana u ilegalnim organizacijama, koja se protivila jugoslovenskom režimu, a ni cilevi ovih dveju struja. U ovoj čitanci nema ničega što se tiče napredovanja Kosova pod Ustavom Jugoslavije 1974. godine, ali je prikazana industrjalzacija Kosova, mada površno.

Šesto poglavlje, “Ratovi, podele, integracija” sasvim površno predstavlja srpsku represiju nad kosovskim Albancima početkom 90. godina, s fokusom samo na otpuštanju Albnača s njihovih radnih mesta. Kod rata na Kosovu i zbivanja u vezi s njim, ne samo što se nigde ne spominje da su zločini srpskih snaga ti koji su izazvali oružane sukobe, nego se čak i kaže da su ono što je dovelo to iseljenja srpskog življa bili napadi OVK, što je potom kao ishod imalo dovođenje srpskih pojačanja na Kosovo, i da ja zatim počelo i delovanje srpskih paravojnih jedinica

i zbog toga je albansko stanovništvo masovno izbeglo. Kaže se da je i NATO bombardovanje RSFJ bilo preduzeto pošto se tvrdilo da su srpske sigurnosne snage vršile etničko čišćenje nad kosovskim Albancima. Jedini masakr koji je ovde predstavljen je onaj na Račku, ali je i on je okarakterisan kao sporan.

Što se tiče deportacija, čitamo da se smatra da je 80% kosovskog stanovništva bilo proterano sa Kosova tokom NATO bombardovanja, ali ne uspevamo doznati ko je ljude proterivao tokom rata. Navode se brojke ubijenih, ali se ni tu ne kaže koje su formacije vršile ubistva. Jedna karta pokazuje samo uništenje 39 srpskih pravoslavnih crkva na Kosovu nakon rata, ne spominjujući nigde obnovu tih istih crkva i manastira nakon toga na trošak samih građana Kosova. Samo u uvodu u ovo poglavlje se ukratko spominje 200 džamija i tradicionalnih kuća uništenih od strane srpskih snaga tokom rata na Kosovu, ali se nigde ne kaže da su posle rata bile opravljene uz pomoć raznih međunarodnih humanitarnih organizacija. Navode se detaljno materijalne štete načinjene od napada NATO-a, ali nema apsolutno ničega o materijalnim štetama načinjenim od srpskih snaga.

Rat ilustriraju dve slike šteta od bombardovanja NATO-a po Srbiji, kao i dve slike albanskih izbeglica u Makedoniji, jedna od kojih prikazuje oko dvadeset izbeglica sa Kosova, a druga nekoliko humanitarnih radnika koji pomažu izbeglicama, koje su, kako je tu napisano, "bežale od pokolja i bombardovanja". Međutim, fotografija koja ilustruje proterivanje Srba iz Hrvatske 1995. je mnogostruko reprezentativnija, po razmerama i po sadržaju, pošto predstavlja dugu kolonu od hiljada srpskih izbeglica koje napuštaju Hrvatsku traktorima i kamionima. Dominiraju iseći komentara o "NATO agresiji i propagandi SAD", o uzdržanosti prema Sporazumu u Rambujeu i NATO intervenciji, kao i prizori iz koncerata protiv NATO intervencije. Dva najvažnija dokumenta iz 1999. godine za Kosovo — Sporazum u Rambujeu i Rezolucija 1244 UN — su zastupljena samo člancima kojim se služi zvanična srpska politika. Štaviše, kada se govori o rezoluciji UN, autori se služe srpskim

nazivom “Kosovo i Metohija” kad je reč o Kosovu.

Što se tiče načina pamćenja rata, predstavljena su dva spomenika, oba podignuta u Beogradu u spomen srpskih žrtava NATO-a. Od osuđenih i oslobođenih optužbe od strane Haškog Tribunala za Bivšu Jugoslaviju se spominje samo optužba za zločine protiv čovečnosti predsedniku SFRJ, Miloševiću, ali ne i presuda glavnih srpskih političkih, vojnih, i milicijskih vođa, a ni oslobađanje komandanata OVK. U ovoj čitanci se sasvim telegrafski spominje da je Kosovo u februaru 2008. godine proglasilo nezavisnost od Srbije, i nigde se, u celoj čitanci, ne navodi išta u vezi s odlukom Međunarodnog Suda Pravde o tom proglašenju. Čak nema, u nekoliko poglavlja, apsolutno ničega o Kosovu.

Za kraj treba reći da generalna urednica ove edicije profesorica Kristina Kuluri iz Atine, dok među mnogobrojnim komisijama ovih čitanki, sa Kosova figurira jedan jedini član Odbora za istorijske izvore, dr. Frašer Demaj, iz Prištinskog Instituta za Istoriju. Budući da je i akademik, Demaj u njegovoj biografiji objepljenoj na zvaničnoj stranici Kosovske Akademije Nauka i Umetnosti na internetu polaže pravo na autorstvo nad nekolicinom potpoglavlja ovih čitanki. On je čak bio i među panelistima tokom prištinske promocije ovog projekta CDRSEE. Kosovskim udžbenicima istorije još uvek nedostaje pristup višeperspektivne metodologije, oni čak sadrže nacionalističke predrasude. Podbacivanja od strane CDRSEE su još jedan primer posvećenog nastojanja koje je još uvek potrebno da bi su u nastavu istorije uvela višeperspektivna metodologija, kao na Kosovu, tako i u celoj regiji.

Katalogimi në botim – (CIP)

Biblioteka Kombëtare e Kosovës “Pjetër Bogdani”

94(=18:497)(048)

Gashi, Shkëlzen

Të damkosurit e Ballkanit Shqiptarët dhe Kosova : në
tekstet alternative gjithëballkanike të historisë = The
Branded of the Balkans : The Albanians and Kosovo in alternative
pan-Balkan history textbooks = Žigosani Balkana : Albanci i Kosovo :
u alternativnim svebalkanskim udžbenicima istorije / Shkëlzen Gashi.
– Prishtinë : ADMOVEVERE, 2020. – 228 f. ; 21 cm.

Titulli dhe teksti paralel në gjuhën shqipe, angleze dhe serbe

ISBN 978-9951-9012-1-5

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Federal Department of Foreign Affairs FDFA

ISBN 978-9951-9012-1-5

9 789951 901215